

UNIVERSITAT DE BARCELONA

**LA GUERRA I EL PENSAMENT ESTRATÈGIC:
EL PUNT DE VISTA DIDÀCTIC**

Anna Bastida Navarro

**Tesi de doctorat dirigida pel
Dr. Gabriel Cardona Escanero**

Barcelona, abril de 1992

3.4.1.1. Aspectes referits als combatents

Les qüestions generals giren entorn de qui fa la guerra i qui la dirigeix, i es podrien formular de la següent manera:

- Qui fa la Guerra? Només els homes, com quasi sempre, o bé hi ha participació més o menys activa de les dones, com en alguns exèrcits contemporanis? Si les dones no van a la guerra, quina part hi tenen (preparació de vitualles, equip i armament; estímul psicològic, etc)?
- Dels homes de la societat que es tracti, tots són susceptibles d'esdevenir combatents —sempre que en tinguin la capacitat física—, o bé se'n tria una part? Si és així, quins i quants? Quina és la via de reclutament: són voluntaris o bé obligats? Qui i com els paga?
- Amb quina mena de preparació s'arriba a ésser combatent? Per simple enfortiment físic i entrenament per a la lluita més o menys individual —com els guerrers—? o bé per entrenament col·lectiu i sistemàtic, amb intenció d'obtenir disciplina, com a les legions romanes o als exèrcits europeus d'ençà del segle XVII?
- Aquests combatents, actuen en un conjunt indiferenciat o bé en unitats diferenciades i amb diversos papers assignats (infanteria, cavalleria, artilleria, marina, aviació, tropes complementàries)?
- Van al combat sense cap distintiu especial, com els guerrers cèltics, víquings o mongols —és a dir, simplement abillats per la guerra—, o bé en duen algun, com el *tartan* escocès o les armes dels cavallers feudals, o, finalment, hi van uniformats, com els exèrcits romans, bizantins o divuitescos?.
- Qui dirigeix el combat?: Un sol cap, com a les societats tribals o en algunes guerres feudals? O bé un equip jerarquitzat de persones més o menys qualificades, amb repartiment de les funcions com als exèrcits romà o contemporanis?
- Amb quin criteri s'han triat el cap o els caps?: perquè és el millor guerrier, perquè té prou influència com per a obtenir aquest càrrec, perquè li correspon, per grau o escalafó? Del primer cas en fora un exemple el guerrier Mánegues Vermelles, de la tribu dels apatxes xiricaues de principis de segle XX, i del segon, el general Douglas Haig, comandant de la BEF a França durant la Primera Guerra Mundial a causa del

seu accés privilegiat als àmbits del poder; del tercer, el duc de Medina Sidonia, comandant de l'*Armada Invencible*.

- Quina mena d'autoritat tenen els caps?: de caire moral, com els cabdills tribals (i també d'altres, com Anníbal o Napoleó), que sabien fascinar els seus homes? de caire coercitiu, com en la majoria d'unitats dels exèrcits jerarquitats, que es fonamenta en la vigència del codi militar i la possibilitat de càstig per insubordinació?
- Quina relació hi ha entre l'eficiència demostrada pels caps militars i el manteniment del seu lloc de comandament?. Quina responsabilitat tenen sobre la victòria i la derrota?

3.4.1.2. Aspectes relacionats amb el combat

Es tracta, ara, de veure com es fa la guerra i amb quins instruments. Ens podem interrogar sobre punts com els següents:

- On es fa el combat? En terra, mar o aire?
- De quina panòplia disposen els combatents?. D'armes d'ús individual (com l'espasa i el fusell) o bé col·lectiu (com el carro)? D'armes ofensives (javelina, destrat) o bé defensives (escut, casc)? Blanques o de foc? És armament convencional o no?
- A qui pertanyen, les armes? Al combatent mateix com al cas dels cavallers feudals o els lansquenets, o bé a l'exèrcit, com a les unitats bizantines o als exèrcits regulars contemporanis?
- Com es presenten al combat? En formació, com els hoplites grecs o les tropes de Frederic de Prússia, o sense, com els guerrers cèltics?
- Si van en formació, en quina? (en columna, en línia, en ericó, en quadre, etc).
- Quina mena —o combinació de menes— de combat? Git o tir i foc, a distància; moviment, (evolucions o càrrega); xoc, és a dir, cos a cos.
- Quina estratègia regeix els combats? l'aproximació directa, com al front occidental durant la Gran guerra, o bé indirecta, com a les campanyes de Lawrence d'Aràbia?

- S'utilitzen elements complementaris com ara els psicològics —pintures, crits, música, aparences estrafolàries, etc. amb intenció d'espantar al contendent?
- Quin ús es fa dels mitjans de transport i comunicació de que es disposa? En quin àmbit territorial i temporal i a quina escala s'és capaç d'actuar?
- Es tracta d'una tropa poderosa que es pot moure ràpidament —com els exèrcits napoleònics, tot i que anaven a peu— o bé lenta, com els hoplites grecs? O bé d'una tropa reduïda però molt mòbil, com els viquings? Són capaços d'actuar molt lluny de les seves bases, com els marines nordamericans?
- Com s'alimenten els combatents? per intenció pròpia —com els exèrcits regulars contemporanis— o bé sobre el terreny —com els napoleònics—? La intenció funciona acuradament, com en les legions romanes, o bé en forma caòtica i desordenada, com en els tercios hispànics i els exèrcits coetanis seus?
- Quin grau de dany humà i material produeix el combat? Provoca baixes molt elevades entre els combatents?
- en tots dos bàndols, com al front occidental, durant la Primera guerra mundial?
- sobretot en el bàndol dels vençuts —que és allò més freqüent i del qual en constitueix un exemple excepcionalment exagerat la batalla de Cannae (-216)?
- en cap dels dos bàndols, com en algunes topades cavalleresques medievals?
- En quina proporció les baixes dels combatents procedeixen només dels efectes del combat mateix o bé deriven de la massificació en males condicions a les guarnicions i casernes? fins a quin punt són degudes a penalitats en els itineraris o bé en les casernes o campaments (congelació, fam, insolació,...)? Són freqüents les petites ferides de conseqüències mortals?
- Quin tracte reben les poblacions no combatents? Si pertanyen al bàndol vençut:

- són víctimes de l'expoli, l'esclavització, els mals tractes o la massacre, com en les guerres romanes ("vœe victis!")?
- o bé reben un tracte més o menys respectuós, com en algunes fases de les guerres mundials a Europa?
- Es diferencia entre combatents i no combatents com en la guerra en dentelles divuitesca, o no, com en la majoria de les guerres històriques?
- Hi ha destrucció material sistemàtica, com en moltes campanyes medievals (cavaicada del Príncep Negre pel Sud de França, 1355) o contemporànies (bombardeigs massius de Kiel, Dresde o Hiroshima, durant la Segona guerra mundial)? O bé deriva de la simple activitat al camp de batalla, com al front occidental durant la Primera guerra mundial?
- Es destrueixen les ciutats assetjades, com Magdeburg (1631) o bé es respecten com Breda (1625)?

3.4.1.3. El context material i cultural del combat

Aquest compartiment és, sens dubte, el més ample de tots. S'hi poden tractar qüestions com és ara:

- Per quina via es financia la guerra? a partir d'impostos més o menys especials —com la taille francesa de l'antic règim—, o amb càrrec als pressupostos ordinaris de l'Estat, com la Guerra del Golf? Quina participació hi té l'expoli del territori de l'adversari?, fonamental, com a les campanyes romanes (els ciutadans de Roma no hauran de pagar més impostos d'ençà de la batalla de Pidna), medievals, o de la Guerra del Trenta anys, o bé aparentment negligibles, com a la Primera guerra mundial?
- Quins objectius pretenien els estats o grups contendents? Tenint en compte que són rares les guerres que s'han fet per un sol motiu, quins són els components bàsics? l'expansió territorial (conquesta anglesa d'Irlanda), la pretensió d'anul·lació d'una potència competidora —real o potencial— (Guerres Púniques), l'explotació colonial (conquesta d'Algèria), la tensió social, demogràfica o religiosa (guerres pageses de l'Alemanya del s.XVI, campanyes víquingues, croades), i en quina proporció s'han barrejat? És ofensiva o bé defensiva?

- Quines conseqüències ha dut la guerra?
- Econòmiques: qui s'hi enriqueix? Subministradors, com Wallenstein o Krupp; expoliadors, com els soldats dels tercios de Flandes, que tragiaven carros i carros plens de botí; l'Estat que cobra indemnitzacions, etc. Qui s'hi empobreix? la família del soldat, que no té qui dugui diners a casa, les víctimes de l'expoliació, els que veuen les seves activitats interrompudes com alguns comerciants, etc.
- Demogràfiques: migracions, com les dels jueus de l'any 70 o les dels alemanys del 1945; despoblació, com l'altiplà Nord de Castella, els ss. VIII i IX, o Irlanda en època de Cromwell, etc.
- Polítiques: quins grups o individus han reforçat el seu poder —Cèsar, Napoleó, la noblesa feudal- o afeblit: —la Generalitat de Catalunya, després de la guerra civil del 1462—.
- Socials: modificació de les relacions entre els grups socials, com per exemple, la introducció de l'esclavatge amb la colonització romana.
- Culturals: canvis lingüístics (introducció de l'anglès a les Filipines), religiosos (introducció de l'Islam a Hispània), en la cosmovisió general, per contacte, etc.
- Civilitzadores: Transformacions tècniques per contacte o bé per necessitats bèl·liques (millores siderúrgiques degudes a l'artilleria baixmedieval), etc.
- Quina valoració fa la societat de la guerra? Positiva i heroica, com a Roma o a la societat feudal, ambigua, com a la Grècia clàssica, o bé negativa, com en els grups càtars o l'imperi bizanti? Quines diferències hi ha en funció dels grups socials: hi ha unanimitat o no? —aquest darrer sembla el cas general—.
- Quina consideració reben el guerrer o el soldat?, privilegiada, com a Prússia, o bé crítica, com a les polis clàssiques?
- Quin tracte reben aquells que s'hi oposen?
- Quines vies s'utilitzen quan s'escau de justificar o exaltar la guerra?: predicació religiosa (com a les croades, o la Guerra civil espanyola), educació patriòtica a l'escola (com a l'Europa del s. XIX), propaganda

basada en els medis de comunicació massius, com a la guerra del Golf Pèrsic, etc.

- Quina memòria, individual i col·lectiva, ha deixat la guerra? en derivar celebracions col·lectives (festes de "moros i cristians"), mites populars (Robin Hood, Maria Pita, el Timbrer del Bruc)? Es fan esforços per a fabricar la tradició "des de dalt" (Covadonga, Poitiers)? Es materialitza en la literatura i l'art "cultes" (com Shakespeare, el Gernika,...)? etc.

3.4.2. *Una aplicació de la proposta de tractament de la guerra: la guerra a la polis clàssica*

Per tal d'exemplificar l'aplicació d'aquesta pauta de tractament dels temes bèl·lics i de mostrar la seva potencialitat, he triat la guerra a les polis de la Grècia clàssica. Aquest és un tema de presència gairebé obligada a nostres curricula i, sovint, hi compareixen els *hoplites*, les guerres mèdiques i les del Peloponès, etc. Probablement, però, una mirada un pic més detallada sobre la guerra a les polis de la Grècia clàssica ens explicaria força més coses. Voldria mostrar-ho ara, segons l'esquema de treball proposat anteriorment.

Amb aquest propòsit es presenta, primer, un quadre-resum de les característiques de la guerra a la polis clàssica i, en segon lloc, una exposició redactada d'aquestes característiques. Els continguts que s'ofereixen van adreçats, amb tota evidència, a proveir mestres i professors d'unes dades que puguin dosificar en les seves activitats escolars de la forma més pertinent.

3.4.2.1.- La guerra a la Polis clàssica

	Combat en terra (Combat en mar)	Novetats introduïdes després de les guerres perses
Qui combat	Tots els homes lliures; excepcionalment, els esclaus	Incorporació de mercenaris
preparació	Instrucció sistemàtica però limitada	
tipus d'unitat	Falange, subdividida (Diverses formacions navals)	Incorporació d'escaramussadors
direcció	Equip d'oficials, jerarquitzat	
pauòplia	Homogènia. Equip ofensiu: llança i espasa Equip defensiu: casc, escut, cuirassa, grebes	Armament lleuger (arc i fletxes, javelina)
propietat: tipus de combat	Dels hoplites Moviment i xoc (Abordatge)	Dels peltastes Git
Us de mesures psicològiques		Crits
Mobilitat	Mediocre (Excel·lent)	Bona
proveïment estratègia	Intendencia pròpia Generalment, d'aproximació directa	

Baixes	Abundants, combatents i no combatents	
tracte als vençuts	A total disposició dels vencedors	
finançament de la guerra	Estatal	
objectius	Generalment, compe- tència entre póleis	
conseqüències econòmiques	Enriquiment de l'expoliador	
conseqüències socials	Esclavització dels vençuts	
valoració de la guerra	Acceptació general	
consideració del combatent	Bona, si demostra valor	Pèssima, en el cas del mercenari
	Pèssima, si pretèn esdevenir heroi	
vies de justifi- cació de la guerra	Educació general dels ciutadans	
Memòria de la guerra	Ommipresent a la literatura i l'art	

3.4.2.2.- La guerra a la polis clàssica

La manera de fer la guerra que tenen els grecs, de l'època clàssica de les ciutats-Estat és molt allunyada dels procediments orientals coetanis, propis dels perses o egipcis. En efecte, allò que més caracteritza els exèrcits d'atenesos, tebans, espartans o corintis és la falange, que consisteix en una formació tancada d'infanteria pesada que combat sense ajut de cavalleria ni infanteria lleugera i, en general, deixa de banda les tècniques de setge. L'explicació d'aquesta "anomalia històrica" —com l'anomena Ferrill (1987)— és de mena sociopolítica.

Al llarg del segle VII abans de la n.e., la majoria de les polis gregues adopta un nou armament i una nova formació tàctica: la panòplia hoplítica i la formació en falange; l'equip es compon de la cuirassa, el casc, i les grebes de bronze, que van acompanyades d'un escut rodó amb dues nanses interiors, una per a passar-hi el braç i una altra per a agafar-lo amb la mà,

i una pica. Si bé es mira, res de tot això és absolutament nou: la cuirasa i les grebes són micèniques (jaciment de Dendra, per exemple); però si que ho és el capteniment del conjunt dels combatents: la segona gafa de l'escut o *antílabē*⁷⁸ permet que cada soldat cobreixi amb el seu *hóplon* o escut la banda descoberta del seu company. De manera que el combat de l'hoplita és molt diferent dels micènics. Els herois mítics combatien, en general, en estat furiós i buscaven la gesta individual. La falange, en canvi, es compon de molts homes, tots subjectes a la mateixa disciplina, formats en vuit o deu files iguals que avancen plegades al pas que marca l'*euletes* amb el seu flabiol i en un estat de *sofrosyne* o domini personal (Marcel Detienne, 1985, pp. 119 i ss.). Són interdependents. Les baixes de les files de davant les cobreixen les de darrera. La tàctica de la falange és simple: consisteix en avançar i arribar al xoc de manera ordenada, sense desfer les files. Venç la que resisteix millor la topada, empeny l'altra enrera i la fa desllorigar. Com que el xoc és la forma més terrible de lluita, els grecs —igual com els romans, que també li atorguen un lloc preeminent— van haver de fer immensos esforços per tal "de prescindir de la carn" és a dir, de la inevitable por; com molts segles després escriuria el coronel Ardant du Picq,

"La por!

Hi ha caps, hi ha soldats que la ignoren; són gent d'un tremp estrany. La massa tremola, perquè no es pot suprimir la carn i si no es vol que els comptes surtin errats, s'ha de comptar amb aquesta esgarripança com a dada essencial en tota organització, disciplina, dispositius, moviments, maniobres, maneres d'actuar, tot allò que s'adreça, justament, a eliminar-la, a defugir-la, a fer-la desviar del nostre cantó i exagerar-la al de l'enemic... Els pobles guerrers tenen bona dosi de vanitat. No compten sinó amb el coratge, en la seva tàctica; es diria que no volen pas preveure els defalliments. El gal, foll de guerra, té una tàctica bàrbara que, després de la primera sorpresa, el fa quedar vençut pels grecs, pels romans..."

(1978, p. 11).

Per tant els esforços dels grecs es dirigien a la disciplina i a la moral. A quasi totes les ciutats gregues el gimnasi s'encarrega, d'ençà del segle VII, de l'educació col·lectiva dels nois. No costa gens d'entendre el paper que hi fan

⁷⁸La primera representació de la qual ens ha arribat el vas Chigi, dels voltants del -650.

la gimnàstica i la música. A Esparta, l'exercici es fa en dies fixos entre dos batallons de nois. Un marcadíssim sentiment de l'honor col·lectiu ajuda a cohesionar els combatents. I allà els grecs hi havia hagut la possibilitat de fugir del combat amb relativa protecció i sense gens de vergonya⁷⁹ ara s'ha estès un sentiment d'honor que fa dir a la mítica mare espartana: "fill meu, torna amb l'escut o bé a sobre de l'escut" (és a dir, mort).

L'evolució tàctica que hem esmentat va aparellada a la institucionalització de l'Estat de la polis: per al polític, com després per al cives, els drets polítics i militars van junts. Tothom qui es pot pagar un equip d'hoplita s'incorpora en igualtat de drets a la defensa de la polis. En paraules de Marcel Detienne (1985, p. 129) "ni ofici ni saber tècnic, la guerra és pura activitat natural, deguda a una virtut immanent al ciutadà": l'oposició entre guerrer i pagès ha desaparegut. Per tal d'ajudar a la cohesió i la disciplina, la falange es divideix en batallons —*locos*— i regiments —*taxeos*— i se li destinen una colla d'oficials. La guerra ja no és en mans d'especialistes, amb excepció de petits grups professionals d'èlite, els 300 espartans o el batalló sagrat de Tebes, per exemple, i l'estrategós no tenia cap coneixement específic i diferencial per a exercir el seu càrrec; la guerra la decidia l'assemblea i, per tant, no existia el secret estratègic que en determinats casos tan bé hagués anat. Però això no és incompetència, sinó que entra dins l'esperit general de la Grècia clàssica: les *poleis* acceptaven unes normes més o menys detallades per a l'execució de la guerra, -no sempre respectades—. Se sentien membres d'una mateixa comunitat cultural, i compartien les mateixes divinitats i el mateix esperit agònic o competitiu.

La guerra entre *poleis* enfrontava falanges, sovint en un terreny prèviament acordat i amb condicions preestablertes, sense el concurs d'armes engegades de lluny. Remarquem que tot això no queda lluny de l'esperit de competició agònica —o "esportiva", en podríem dir—. En general, la guerra tenia lloc durant el bon temps, que és quan es pot fer pressió sobre l'enemic amenaçant-li la collita, i obligant-lo així a acceptar l'enfrontament de les falanges. Tal com subratlla Fuller (1946, pp. 37 i ss.), la tàctica senzilla de la falange es correspon amb les possibilitats d'una milícia no professional i no s'hi afegixen altres canvis que els indispensables: el valor menysprea la inventiva. L'única maniobra que havien de saber fer era passar de la columna a la línia sense perdre el lloc. Mai no s'amenaça amb la conquesta ni la supressió de la sobirania: en aquestes circumstàncies no pagava la pena

⁷⁹Els escuts de l'Edat Obscura eren proveïts d'una corretja que permetia penjar-los pel coll del guerrer i protegir-li l'esquena mentre corria.

molestar-se ex. assetjar una pòlis enemiga⁸⁰ i, de més a més, no hi tenien gens d'habilitat, ni a defensar-les ni a atacar-les, com les guerres perses van demostrar. Tampoc no calia disposar de campaments fortificats: les falanges són l'única formació de combat, i no s'esperen atacs nocturns.

Els serveis logístics eren molt elementals i per a treballar-se, sempre a poca distància, constituïen un embalum considerable, perquè els guerrers eren acompanyats de servidors i esclaus.

Les normes habitualment acceptades implicaven la prohibició d'atacar els llocs de significació religiosa i els heralds i ambaixadors. Quan una guerra es feia "sense heralds" significava que no donaria quarter. Es donaven treves per tal d'enterrar els morts, la lloança del quals es feia sempre de manera col·lectiva: les pòlis temien els herois militars. També es respectaven les treves per a celebrar els jocs pan-hel·lènics, les proves esportives dels quals eren animades pel mateix esperit competitiu entre ciutats.

L'estat de guerra era tan habitual entre les ciutats-Estat que la paraula *eiréne* es fa servir poquíssim. Les interrupcions de la guerra són treves o pactes i, si és el cas d'una pau més estable, aleshores dona lloc a una *sym-machia* o aliança per a futures guerres contra tercers. Qualsevol equilibri representa una situació provisional. El filòsof Heràclit d'Èfes (ss. VI- Va.n.E.) havia escrit en el seu fragment 53:

"Pólemos és el pare de tot, el rei de tot: els uns els ha fet déus, els altres, homes; els uns els ha fet esclaus, els altres, lliures⁸¹".

És veritat que ens han pervingut nombrosos blasmes de la guerra i elogis de la pau fetz pels grecs al llarg de tota la seva història, des dels vituperis que Zeus llança sobre Ares

"...tu m'ets el més odiós de tots els immortals que viuen a l'Olimp; allò que més t'agrada és la batussa, la guerra i el combat". (*Iliada*, V, 890-891)— fins a Plató: —"És en pau que cal viure, el millor que es pugui, la major part de l'existència" (*Lleis*, 803,d)— o Aristòtil: "La pau és la fi última de la guerra, igual com el lleure ho és del treball" (*Política*, 1334a). També Heròdot: "Ningú no és tan ximple de preferir la guerra a la pau: en temps de pau, els fills enterren els pares; en temps de guerra, els pares enterren els fills⁸²".

⁸⁰ Esparta ni muralles no tenia: explicaven que la defensa de la ciutat la constituïen els seus guerrers

⁸¹ De Tales a Demòcrito, fragmentos presocràtics. Madrid. Aliansa, 1988, p. 136)

⁸² tots aquests testimonis procedeixen de Garland, 1989, pp. 7-8

Però Garland (1989, pp. 7-20) ens fa notar que ni va haver-hi cap corrent pacifista que s'oposés sistemàticament a la guerra ni es pot trobar cap tractat filosòfic dedicat a la guerra a la cultura grega clàssica, de la mateixa manera com l'esclavatge, que també era un fet omnipresent, i considerat "natural" va rebre el mateix tracte elusiu. La guerra s'acceptava igualment

"com si fos un fet natural, com el naixement o la mort, contra els quals no s'hi podia fer res. [Els grecs] s'ocupen de les causes de les guerres, no pas de la guerra com a tal (...) A la vida real es podia ajornar una guerra però no es podia evitar la guerra⁸³".

Els historiadors en fan el nucli central de les seves obres -i val a dir que van trobar-hi prou matèria—, i la societat viu amb uns valors que han estat en gran part emmotllats en el fenomen bèl·lic: les proves de la guerra permeten d'apreciar l'areté, el valor, de cada ciutadà.

De més a més, guerra i esclavatge tenen uns lligams molt estrets:

"com a totes les societats amb uns sistemes productius basats quasi exclusivament en l'ús d'energia humana i en què les relacions de producció passen per l'apropiació d'éssers humans⁸⁴".

la violència física els és connatural i són les necessitats de l'apropiació de béns i de persones allò que, segons els grecs, els havia portat a organitzar-se políticament. Plató admetia com a origen de la guerra "l'adquisició de béns" (*Fedó*, 66 c) i trobava que l'art del general "és un art de caçar homes" (*Eutídem*, 290, b). També Aristòtil considera que dels dos bàndols que s'enfronten a la guerra, l'un pretén arrebregar esclaus i l'altre defugir l'esclavatge⁸⁵.

De tota manera, això que és admès sense problemes quan es tracta de "bàrbars" ja costa més d'acceptar si la guerra és entre grecs. Els presoners fets en una guerra podien esperar un d'aquests tres destins: la massacre massiva, sembla relativament corrent i pertoca tant als combatents com a la població civil; l'esclavització pública (per a les mines i les obres públiques) o privada i l'alliberament, fet després de pagar un rescat. És més fàcil de ser rescatat si s'és grec que no pas si s'és bàrbar però la concepció general de l'època consistia en que els béns i les persones dels vençuts pertanyien als vencedors, tret que hi hagués un acord previ en contra. Xenofont ens diu a la *Ciropèdia* (VIII, 5, 73):

⁸³Momigliano: "Some observations on causes of war in ancient historiography", 1958, pp. 199-211, citat per Garland, 1989, p. 23)

⁸⁴Basin et Terray, citats per Garland, 1989, p. 15)

⁸⁵Totes les cites procedeixen de Garland, 1989, cap. 1

"És una llei universal i eterna que en una ciutat presa per l'enemic al transcurs de la guerra, tot, béns com persones, pertany al vencedor".

(Garlan, 1972, pp. 46-49).

Hem d'inscriure aquesta situació, com fa Jacqueline de Romilly (1985, p. 207), el l'àmbit de la competència permanent entre les *poleis*: es feien nosa l'una a l'altra perquè eren incapaces de viure per elles mateixes, però tenien un sentit de la independència marcadíssim, alhora que hi havia grups socials que en treien guanys.

Les guerres perses

A començaments del segle II a.n.E., i al llarg de més de deu anys, va tenir lloc l'intent relativament fracassat d'invasió de Grècia per les tropes del Gran Rei. Aquestes guerres tenen l'interès d'oposar dos estils de combat molt diferents, i amb un resultat inesperat. La victòria de la coalició de *poleis* gregues és militarment sorprenent. Els aquemènides deuria comptar amb la desunió dels grecs i amb la seva inferioritat numèrica: a les Termòpiles (480 a.n.E.) el rei Leònides dirigia el batalló d'èlite dels 300 espartans a més de 700 de Tespis i 400 de Tebes, i, a Maraton, Atenes hi va posar 9000 hoplites: no en tenia més (Harmand, 1986, p. 143). La manca d'efectius era de tan mal averany que, a Platees, junt amb els espartans hi combatien els hilotes. I també comptava la seva manca de cavalleria: sabem que els grecs van organitzar totes les batalles de terra en funció del pànic que tenien a la cavalleria persa⁶⁶.

La victòria grega, pagada entre d'altres coses amb la destrucció d'Atenes, s'explica per diverses raons militars, independentment de la superioritat moral dels ciutadans que defensen la seva terra contra allò que ells anomenaven exèrcit bàrbar⁶⁷. Les raons militars serien, bàsicament, dues: en primer lloc, la superioritat naval dels grecs, manifestada a Salamina (480) o Mikalé (479 a.n.E.), el coneixement del seu propi territori i en menor proporció, l'èxit de la falange en la seva primera topada amb soldats no grecs davant de tropes menys disciplinades i pitjor protegides, com a Platees (479 a.n.e.). Ferrill (1987) afirma que els perses van cometre molts errors a

⁶⁶Delbrück, citat a Fuller, 1946, p. 38

⁶⁷Igual com fa Yvon Garlan en un llibre esplèndid, titulat *La Guerre dans l'antiquité* (1972) i en el qual, sense cap raó aparent, només s'hi encabeixen Grècia i Roma

Maraton, a Salamina o a Platees degut a l'excés de confiança en les seves capacitats i al seu menyspreu pels grecs⁸⁸.

Pel que fa a l'actuació naval, la traça dels grecs⁸⁹ és reconegudíssima i contrasta amb la seva inferioritat a terra (Harmand, 1986, p. 207). Les tècniques usades per les seves trirremes se solen cloure en dues: el *periplus*, és a dir, l'encerclament col·lectiu dels vaixells enemics, i el *diekplus*, encerclament i investida amb l'esperó d'un vaixell aïllat. Els vaixells anaven a rem, que menaven els ciutadans més pobres, incapaços d'agencarse una armadura adequada per a la guerra en terra, i, només en casos de molta necessitat s'hi posaven esclaus com a remers. Habitualment, hi havia més d'un centenar de remers, i eren capaços de fer la maniobra d'arrencada i posar el vaixell a la seva velocitat màxima en pocs segons. A la proa hi havia un esperó metàl·lic adequat per a l'abordatge, en una tàctica de guerra naval que es mantindrà a la Mediterrània fins ben enllà de l'Edat Moderna.

Vista aquesta circumstància, no és d'estranyar que Temístocles seguís l'oracle de Delfos, que li aconsellava refiar-se "dels murs de fusta". Resistir darrera els murs d'Atenes era pràcticament suïcida, mentre els esforços navals van resultar absolutament afortunats. Harmand (1986, p. 207), s'estranya del fet que els grecs no potenciessin molt més la seva marina, destinant-hi els ciutadans i deixant la guerra en terra com a tasca de mercenaris. Una explicació possible és l'oferta per Garland (1972, p. 154): l'oligarquia, igual com Plató o Xenofont, temien que una ciutat "massa" marinera cauria en mans de la plebs que es cuidava dels trirremes i això duria a les extremitats de la democràcia. El més radical és Plató que a Les Lleis afirma que la ciutat ideal ha d'evitar la mar.

Derivacions de les guerres perses

Les conseqüències militars de les guerres perses varen ser moltes. Una d'elles és el fet que els grecs deduïssin la superioritat de la falange sobre qualsevol altra formació tàctica. La falange serà durant molt de temps, per als grecs, la forma de combat franca i honorable, i les altres seran menyspreades com a falses⁹⁰. Vint-i-cinc segles més tard, John FC Fuller va escriure, en la

⁸⁸ Amb la humiliació d'una primera potència en una derrota inesperada, lluny del seu centre, i en mans d'un poder polític minúscul però proveït de gran força moral, potser es podrien comparar les guerres perses amb la guerra del Vietnam i també per les conseqüències negatives tot i la victòria

⁸⁹ No pas de tots: els espartans eren bàsicament un exèrcit de terra

⁹⁰ Demòstenes: 3a Filípica, 48-51, citat per Ferrill, 1987, p. 207

mateixa línia, que,

"en els inicis de la història d'Occident hi ha el triomf del soldat amb llança damunt l'arquer, d'Aquiles damunt Paris... l'Occident és diferent de l'Àsia, que, en comptes d'arriscar-se al cos a cos, tira amb arc...".

(1946, pp. 36 i ss).

Acabades les guerres amb els perses, Atenes pateix el que Jacqueline de Romilly (1985, p. 215) ha anomenat "temptació hegemònica", fet que contribueix a l'enfrontament de dues coalicions dins de Grècia al llarg dels 27 anys de guerra del Peloponès. Aquest fet amplia l'escala de la guerra i trenca amb la major part de les tradicions bèl·liques de les *poleis*: ara la guerra és més dura i els grecs es veuen obligats, a contracor, a agafar-se-la més "seriosament". S'hi comencen d'incorporar algunes novetats tàctiques a imitació dels perses, com la introducció del *pelitotès* o infant lleuger, i l'arquer, que tira fletxes des de lluny i desorganitza amb els seus crits les *taxeis* dels espartans, que no podien sentir les ordres dels oficials⁹¹ ni arribar a enfrontar-se amb l'enemic. Els espartans sobrevivents a la derrota d'Esfaquèria consideren que "la fletxa valdria molt més si pogués diferenciar els homes d'honor de la resta"⁹². Aquesta valoració recorda la crítica que Don Quijote farà de les armes de foc temps a venir:

"Bien hayan aquellos benditos siglos que carecieron de la espantable furia de aquestos endemoniados instrumentos de la artillería, a cuyo inventor tengo para mí que en el infierno se le está dando el premio de su diabólica invención, con la cual dió causa que un infame y cobarde brazo quite la vida a un valeroso caballero, y que, sin saber cómo o por dónde, en la mitad del coraje y brío que enciende y anima los valientes pechos, llega una demandada bala (disparada de quien quizá huyó y se espantó del resplandor que hizo el fuego al disparar de la maldita máquina), y corta y acaba en un instante los pensamientos y vida de quien lo merecía gozar luengos siglos. Y así, considerando esto, estoy por decir que en el alma me pesa de haber tomado este ejercicio

⁹¹ Batalla d'Esfaquèria, descrita per Tucídides, IV, 93-94, i citat per Ferrill, 1987, pp. 181-183

⁹² Tucídides, IV, 40, *Ibidem*

de caballero andante ex. edad tan detestable como es esta en que ahora vivimos⁹³...”.

D'altra banda, la manca d'efectius obliga tant atenesos com espartans a incorporar mercenaris als seus rengles. Mentrestant, les funcions política i militar se separen: "la guerra del Peloponès havia estat el veritable suïcidi de la Grècia de les ciutats" (de Romilly, *Ibidem*, p. 220).

Contra els llargs enfrontaments entre grecs, de greus conseqüències, hi ha una reacció molt intensa. Es modifica la concepció de la guerra. Plató diferencia la guerra entre estrangers —*pólemos*— de la *stásis* o discòrdia entre gent que té moltes coses en comú. Eurípides parla de la pau i del panhel·lenisme i Aristòfanes fa dir a *Lisistrata* (1133-1134):

"Mentre els vostres enemics bàrbars estan en armes, mateu grecs i destruïu les seves ciutats".

I al·là on abans la interrupció més habitual de la guerra era la temporal, ara s'hi fan lligues com la de Corint, que estableix "per a tots els helens" una *koiné eirené* a perpetuïtat (Romilly, 1985, p. 219), que, evidentment, no es podrà mantenir.

I, en l'àmbit de la crisi de la polis, el mercenari anirà substituïnt progressivament el ciutadà com a soldat. El mercenari és

"un soldat professional la conducta del qual vé dictada no pas pel fet que pertanyi a cap comunitat política, sinó pel desig de guany; és la conjunció d'aquests tres aspectes, especialista, apàtrida i estipendiat, allò que el fa original"

(Y. Garlan, 1972, p. 67).

Els mercenaris no són nous a Grècia: sabem que ja havien servit a Pèrsia i, abans, a la guàrdia del faraó o a Mesopotàmia. Allò que és nou des del segle IV és el seu predomini, que Garlan atribueix a la crisi de la polis i la inadaptació social de caràcter ampli. Val a dir que no cobraven gaire més que un obrer manual de qualificació mitjana i que tenien una reputació pèssima.

Poc després de la fi de la guerra del Peloponès, l'atenès Xenofont i els 10.000 hoplites grecs mercenaris al servei de Cirus el Jove són una nostra de

⁹³ Quixot, I, Cap. XXXVIII, "que trata del curioso discurso que hizo don Quijote de las armas y las letras". M. Aliansa, 1984, p. 347

la capacitat "d'exportació" grega. En aquest cas, convé remarcar, de més a més, tant el fet que Xenofont reconegui que, en el transcurs de la "retirada dels deu mil" va aprendre molt de l'art militar persa com que la falange hoplítica va obtenir un bon èxit a Cunaxa (401) contra l'exèrcit del Gran Rei.

3.4.3. *Dos suggeriments per a organitzar activitats d'aprenentatge centrades entorn de la guerra*

De les moltes possibilitats abastables a l'hora d'articular els temes bèl·lics en un currículum de Ciències Socials n'he triat dues: per a primària, faig una proposta de línia de desenvolupament, centrada en l'evolució de la guerra al llarg del temps; per a secundària, una anàlisi comparativa de dues guerres coetànies però situades en àmbits territorials diferents.

Per a treballar-hi es pot usar total o parcialment la pauta de tractament exposada a l'epígraf 3.4.1. S'ha de partir de les idees prèvies dels alumnes, sovint adquirides al cinema - pel·lícules sobre Vietnam, la Segona guerra mundial, etc.— o a la literatura —novel·les de Salgari, còmics d'aventures bèl·liques— per tal d'eliminar els errors de percepció: bons i dolents, amics i enemics, valents i covards, vencedors i vençuts. El tractament de les diferents maneres de fer i de patir la guerra pot ajudar a promoure l'empatia, per la via d'anar "canviant de pell", successivament o alternativa.

3.4.3.1.- Una proposta per a l'ensenyament primari

Les vies d'aproximació a l'estudi del temps a partir de la història personal i familiar i el retrocés gradual cap el passat són molt valuoses⁹⁴. Amb el mateix plantejament, es proposa ara una línia de desenvolupament centrada entorn de la guerra.

Com hem vist abans, malauradament, aquest país ofereix tantes guerres que trobarem possibilitats i ocasió d'estudi pràcticament en totes les èpoques. L'esquema consisteix en anar retrocedint des de la Guerra civil o bé el *maquis* —depèn de la comarca— amb la intenció de reconstruir de manera senzilla les formes adoptades per la guerra a través del temps, igual com en d'altres ocasions s'ha resseguit l'evolució dels sistemes de transport o dels mètodes de treball.

⁹⁴ Vegi's, per exemple, Gamma Cánoves i d'altres: *Història de la teua vida*. Vic: EUMO, 1987

Ni que sigui tòpic, la primera baula de la cadena podrien ser l'avi o l'oncle que varen fer la batalla de l'Ebre i l'avia o les tietes que, mentrestant, patien els bombardeigs aeris. Les següents podrien ser la guerra de l'Àfrica, les carlinades o la "guerra social" de primers de segle, la del Francès, la de Successió, etc., fins arribar a les guerres feudals i les de l'època romana.

De tota manera, també convé de tenir present que una bona part dels alumnes que omplen les escoles de Catalunya procedeixen de famílies d'origen no català. No cal dir que és *des de Catalunya* que hem d'ensenyar Ciències Socials. Però caldria no perdre de vista que, igual com l'escarnoteig franquista de la llengua, la història i la cultura catalanes va provocar greus problemes en aquest país, l'omissió de referències substancials i significatives als llocs i cultures d'origen familiar d'aquests catalans pot provocar-los refús envers el que havia d'ésser el seu país i/o pèrdues greus d'identitat, i, per això, no hem de pensar exclusivament en el passat de Catalunya.

Els nostres nens i nenes han llegit contes plens de prínceps fantàstics que, muntats a cavall i armats de cap a peus, pretenien princeses i dames delicades, sovint en perill. I, si tenim en compte que la Revolució industrial els resulta infinitament més ensopida que no pas les aventures, potser es podria donar el tomb a aquestes aventures i, juntament amb el rei en Jaume, els a'mogàvers, el Timbaler del Bruc i tota la rastelleria d'herois suposadament admirables, s'hi podrien fer sortir la resta de dades que ens completarien el quadre: pagesos, capellans, bugaderes, menestrals, dides, captaires, bisbes o lletraferits, cadascú amb el seu arsenal d'eines de producció o destrucció.

3.4.3.2. Una proposta per l'ensenyament secundari

La proposta per a secundària és extremament simple i consisteix, exclusivament, en comparar dues guerres coetànies —ni que no ho siguin rigorosament— però que hagin tingut lloc en àmbits territorials diferents. Una anàlisi localitzada en les èpoques moderna o contemporània pot oferir l'avantatge de mostrar aspectes diferents però sovint complementaris, en funció del marc de creixement global en què s'han anat convertint els diversos escenaris del món. En aquest sentit resulta especialment suggeridor el tractament d'una guerra europea i una d'ultramarina, colonial o del Tercer Mònd. Algunes parelles són ràpidament identificables:

- guerres de religió europees del segle XVI i conquesta d'Amèrica.
- guerra de Successió espanyola o guerra dels Set anys i campanyes franco-britàniques a l'Índia.

- guerres de la Revolució i l'Imperi i insurreccions sudamericanes contra el poder espanyol.
- guerres d'Unificació d'Itàlia i Alemanya i guerres colonials (conquesta d'Algèria, guerres de l'opi, guerres de Birmània, etc.)
- guerra dels bòers i guerra russo-japonesa.
- guerra Civil espanyola i Segona guerra mundial.
- guerra del Vietnam i guerra d'Algèria.
- guerra Iran-Iraq i guerra del Golf Pèrsic. etc. etc.

Igual com analitzem la complementarietat i les diversitats entre la Gran Bretanya, l'Índia o les Tretze Colònies nordamericanes al segle XVIII (relacions socials, institucions polítiques, mètodes productius, etc). amb la intenció d'explicar les transformacions que abocaran a la revolució industrial, la comparació i les interferències entre els mètodes de guerra europeus i indis posem per cas, ens pot dir molt sobre les societats respectives i contribuir a fer-nos comprendre la diversitat i els encreuaments dels seus respectius camins.

3.5.- Proposta de materials bibliogràfics

Finalment, en aquest apartat s'hi ofereix un recull de bibliografia elemental d'història de la guerra que pot proveir mestres i professors dels continguts indispensables per a cada època.

És evident que, per a organitzar activitats d'ensenyament que integrin o que se centrin en aquests temes no només cal bibliografia: els elements iconogràfics, els audiovisuals, la música en fan part ineludiblement. Amb tot, aquí ens limitem a la bibliografia, que és fonamental per a una primera aproximació i deixem per a d'altres ocasions o persones la composició d'un esplet més complet.

Una part gens menyspreable de la bibliografia i dels materials escrits que proposo no són pròpiament històrics sinó que, sovint, procedeixen de la literatura de creació, memòries o autobiografies. Aquesta opció, que no és original ni innovadora, mereix en qualsevol cas una justificació.

3.5.1.- *L'ús dels materials literaris en la*

*integració de la guerra a la didàctica
de les Ciències Socials*

El primer que cal dir és que l'ús de literatura no pròpiament històrica es proposa des de la convicció del seu valor específic, gens equiparable al de les fonts històriques primàries: una carta privada, unes reflexions personals, un dietari, una cançó popular i el text d'un tractat de pau signat pels representants de dos governs no valen el mateix. Però la diferència no és quantitativa sinó qualitativa. Vol dir que el tractat no "val més", sinó que té "un valor diferent". Tot consisteix en què, simplement, el lector ho sàpiga.

En efecte, una de les característiques definitòries dels textos d'aquest tipus és la seva subjectivitat, i, en aquest sentit, semblen allunyar-se de les necessitats metodològiques de les Ciències Socials, i més concretament, de la història. El seu valor es palesa, però, en el moment que els usem de forma complementària, com a il·lustració dels fets que establim i centrem per mitjà d'altres instruments documentals cronològics, iconogràfics, etc. —i sempre que no volguem fonamentar tot el tema que treballem en aquesta mena de literatura—.

En qualsevol àmbit de recerca, allò que fa l'historiador és creuar i encarar les diferents menes de documentació de què disposa i provar d'utilitzar-los per a respondre la qüestió que s'ha plantejat prèviament. Si allò que estudia és una guerra, és probable que es trobi una bona quantitat de materials, de valua i potencialitats molt variables, i deguts tant a testimonis dels fets com a autors de literatura de ficció: les guerres impressionen tant les persones i n'alteren tant la vida que molts autors han volgut contar les seves experiències bèl·liques o bé han fet de la guerra el nucli de les seves creacions.

Si del que es tracta no és de fer història sinó d'ensenyar-ne a l'escola primària o secundària, aleshores, novel·listes, poetes i memorialistes ens són especialment profitosos perquè, en determinades ocasions, poden constituir una alternativa parcial i un complement als materials de treball pròpiament històrics, cosa que molts ensenyants hem pogut comprovar. En efecte, tant la literatura de ficció com allò que s'ha escrit per a un mateix o per a la pròpia família, com els dietaris o les cartes, incorporen un seguit d'elements que difícilment compareixen a la documentació primària. Sovint es tracta de coses aparentment inútils per a la nostra comesa, com les impressions produïdes pel camp de batalla quan surt el sol, l'emoció de descobrir unes flors enmig de la destrucció produïda per la guerra, l'enyor de la persona estimada, etc. Però de vegades s'hi poden recollir valuosos comentaris sobre les condicions físiques del combat i l'estat d'ànim del combatent, descripcions

dels mètodes de lluita o dels efectes de les armes, o versions molt personals de fets més o menys decisius per a la història que queden, així, més propers. I en això rau el gran avantatge d'aquesta literatura, en la seva capacitat per a provocar empatia en un lector que necessita que li acostin el tema que estudia perquè, a la seva edat, no sempre està en condicions de fer l'esforç de posar-se en el lloc dels altres i de comprendre els fets que s'estudien. Per aquesta via, en canvi, li és fàcil d'identificar-se amb un determinat personatge, real o fictici, situat en un escenari allunyat, i d'imaginar les circumstàncies en què varen viure i morir gent d'altres llocs i d'altres temps.

Dit d'altra manera, si allò que volem que els alumnes sàpiguen és què va passar exactament a la batalla de Wittstock (1636), no ens podem refiar gens de la descripció que en fa el *Simplicius Simplicissimus* de Grimmelshausen⁹⁵. Però no és probable que aquest sigui el nostre disseny: segurament preferirem que els nens i adolescents es facin la paga de com era, en general, la guerra al segle XVII europeu i quin preu havia de pagar el país que la patia. Si això és així, una explicació de caire exclusivament professoral, que es fonamenti en l'enumeració de les característiques generals de la guerra d'aquesta època difícilment podrà competir en la captació de l'atenció dels alumnes amb les descripcions que en fa Grimmelshausen, víctima i mercenari ell mateix durant la Guerra del Trenta anys.

En d'altres ocasions, la literatura de ficció no és valuosa pel fet que l'autor hagi estat protagonista o espectador d'allò que descriu, sinó perquè constitueix un bon "filtre" —si se'm permet la llicència d'usar aquest terme— d'obres estrictament històriques. Per exemple, *Salambó*, de Flaubert, és un acostament a la Cartago de les guerres púniques molt més assequible pels nostres alumnes que no pas el mateix Polibi, en qui es fonamenta en gran part el sòlid treball reconstructiu de Flaubert. La novel·la ens permet informar-nos, en termes generals, sobre com eren la ciutat i els dos ports de Cartago; com funcionava un exèrcit de mercenaris i quins variadíssims elements ètnics el componien; com era un campament militar púnic; quines tàctiques de combat s'usaven, etc. És clar que, no seria Flaubert qui ens proveeixi totes les dades; però si complementem amb d'altres elements les seves descripcions, el nivell de coneixement bàsic queda sòlida —i agradablement— assegurat: és difícil menysprear l'ús didàctic d'obres com aquesta.

En definitiva, comparteixo amb el novel·lista serbi Dobritsa Txósitx la

⁹⁵Segons Geoffrey Parker, 1961, p. 422, allò que Grimmelshausen fa passar com a batalla de Wittstock és la còpia quasi literal de la versió alemanya d'una descripció bèl·lica anglesa, referida a una batalla de finals del segle XVI i deguda a Sir Philip Sydney

convicció

"del valor del coneixement vehiculat per la literatura, de la seva capacitat per a constituir la "història humana" més exhaustiva i més profunda"⁹⁶.

3.5.2.- Bibliografia

3.5.2.1- Bibliografia bàsica i general

Hi ha alguns bons treballs que poden servir d'introducció al tema de la història de la guerra. En castellà podem tenir en compte els de Caillois (1975), Cardona (1983), McNeill (1988), Montgomery (1969) o Wanty (1972). El de Caillois hi fa una aproximació sui gèneris però molt suggeridora. Cardona fa un resum —excessivament breu i que demana ampliació— de la història dels exèrcits. McNeill relaciona els aspectes econòmic i tecnològic amb l'evolució de la guerra. Els dos darrers llibres són compendis més clàssics de la història bèl·lica. El del mariscal Montgomery li serveix, de tant en tant, per a recordar el seu paper actiu en la història de la guerra⁹⁷.

En francès es pot trobar, per exemple, l'obra de Lucien Poirier (1989); el diccionari dirigit per André Corvisier (1988) és una obra utilíssima però té l'inconvenient d'ésser centrada oàsicament en els temes francesos; l'atlas dirigit per R. Holmes (1989), versió francesa d'una obra anglesa, també és útil⁹⁸. Michael Howard fa un esplèndid resum de la guerra a la història d'Occident (1988).

En anglès, s'edita la *Fontana History of War and European Society* de la qual n'han sortit alguns volums (Beard, 1982, V.G. Kiernan, 1982, Bond, 1984, Hale, 1985) i que té molt d'interès. L'obra de J.F.C. Fuller (1946) segueix essent valuosa. Pel que fa a Liddell Hart, el seu estudi d'evolució històrica de l'estratègia successivament ampliat des del 1929 al 1967 és esplèndid, tot i les crítiques que ha merescut (per exemple, les molt justificades de Martin Creveld). No he pogut consultar l'obra d'Archer Jones (1987) però puc recomanar les tres monografies que John Keegan dedica a les batalles d'Azincourt, Waterloo i el Somme com una aproximació a les circumstàncies

⁹⁶ Citat per Nicole Zand a *Le Monde*. París, 28-II-1992 a être ou ne pas être serbo-croate"

⁹⁷ Però, curiosament, oblida alguns errors propis, com el desastre del pont d'Arnhem als Països Baixos (17 de setembre de 1944)

⁹⁸ amb l'inconvenient, però, de confondre els reis de Castella amb els d'Aragó (vid p. 34)

més immediates i humanes del combat; l'autor, professor de l'acadèmia militar de Sandhurst, ha dedicat moltes pàgines a acostar la guerra al gran públic (1978).

El tema tan recurrent de la incompetència militar, està molt ben tractat, des de diferents punts de vista, a Dixon (1977) i Regan (1989). A l'obra compilada per Max Hastings (1989) hi ha un esplet molt atractiu d'anècdotes de tota la història militar, i, com els dos anteriors, ens pot servir per a il·lustrar els fets de forma seriosa però poc encarcarada.

La millor obra general sobre estratègia històrica és la que va dirigir Peter Paret el 1986 en substitució de l'homònima però ja periclitada que Earle havia dirigit a finals de la Segona Guerra Mundial i en la qual una colla dels millors especialistes tracten el tema des de l'època de Maquiavel fins l'actual era atòmica.

Finalment, hi ha algunes monografies útils sobre determinats tipus de guerres: la de John Ellis (1976) tracta la guerrilla; la de H.P. Willmott (1982), la guerra naval. El tema de la logística, tan absolutament indispensable com menystingut en la història de la guerra és molt ben tractat al llibre de Martin van Creveld (1985). A. Guillerm (1985) dedica el seu llibre a les fortificacions i la marina d'Occident. Alguns autors, com Louthoul i Carrere (1977), Corvisier (1985) o Uralnis (1972) han dedicat els seus llibres al tema de les baixes.

De bones revistes especialitzades n'hi ha, però no sempre són fàcilment accessibles. A la *Revista Espanyola de Defensa* s'hi pot trobar informació bibliogràfica. De la vella *Revista de Història militar* ja n'hem parlat més amunt. Darrerament s'ha iniciat la publicació de *Militaria*, amb plantejaments científics més consistents. La *Revue Internationale d'Historia Militaire* publica un cop l'any un número monogràfic, amb aportacions en diferents llengües. També és anual el *War and Society Newsletter* que aporta la fitxa de les publicacions recents relacionades amb el tema sempre que siguin llibres col·lectius o bé articles de revista. Els *Mittelärgeschichtliche Mitteilungen* publiquen articles en diverses llengües.

D'altra banda, l'editorial britànica Caprey publica les monografies, dedicades sobretot a unitats militars concretes (hússars, aviadors, caçadors, etc) i, a part de bibliografia i glossari ofereix una iconografia molt útil.

3.5.2.2.- Armes, armadures, uniformes

Trobar bibliografia sobre armament no és gaire difícil, ja que es tracta d'un tema que interessa els col·leccionistes i que té molts afeccionats. Ha-

bitualment, es poden consultar obres ben editades i il·lustrades amb cura. Sobre màquines de guerra hi ha el llibre de Peter Young (1975), excel·lent encara que difícil de trobar. Sobre l'evolució dels uniformes, l'obra de Liliane i Fred Funcken (1966). Sobre armament de foc hi ha molts treballs útils, p. ex. Durdin, Mudra i Sada (1989), Myatt (1989), Pope (1969), o W.Y. Carman, (1963). Sobre les armes de foc manufacturades a Ripoll, Graells (1983). Un llibre que mereix un lloc de privilegi en aquest apartat és l'obra de Martí de Riquer sobre l'arnès del cavaller medieval català, (1968) exhaurit i, desgraciadament, sense reedició, que jo sàpiga.

3.5.2.3.- Antiguitat

Espero que se'm permeti la llicència d'incloure la prehistòria en aquest paràgraf, exclusivament per raó de comoditat. En efecte, hi ha algunes obres, com les d'A. Ferrill (1987) o Harmand (1985) que inclouen ambdós períodes. Totes dues són molt útils. Desgraciadament, no he pogut consultar l'obra d'André Aymard (1967) que d'alguna manera és a l'origen dels nous enfoc de la historiografia francesa relativa a la guerra antiga. Però sí que he disposat de les obres dirigides per J.P. Brisson (1969) o J.C. Vernant (1968) i les d'Y. Garlan (1972 i 1989). Un article de Raoul Lonis (1985) exposa l'estat de la qüestió en la recerca francesa referida a Grècia. Les obres col·lectives compilades per Brisson i Vernant són esplèndides i la més recent de Garlan és especialment suggeridora. Sobre diversos aspectes de la guerra a la Grècia clàssica es poden consultar J.K. Anderson (1970) o D.V. Engels (1978). Per a Roma, a part del ja citat de Brisson, es poden utilitzar els de Gabba (1976) H.M.D. Parker (1971), o Wilkes (1972), sobre l'exèrcit, el d'Adcock (1963), sobre problemes estratègics i tàctics; el d'Arther Ferrill (1986) sobre les causes militars de la caiguda de l'imperi romà d'occident. L'obra de William W. Harris (1989), dedicada a la guerra i l'imperialisme durant l'era republicana em sembla especialment brillant, ben documentada i útil, pel fet que imbrica el paper de la guerra en la societat romana.

Bona part de la literatura clàssica tracta la guerra o bé s'hi troben referències. No cal citar les obres més conegudes — *Iliada*, *Odissea*, els tràgics, els historiadors—. Però paga la pena recordar l'especial utilitat d'algunes comèdies gregues i llatines que ridiculitzen extremament els mercenaris, com el *Pyrgopolinice* (és a dir, "l'ensorrador-de-places-fortes") de Plaute o el *Thrasion* ("l'agusarat") de Terenci. Una versió oposada, en què els mercenaris —cartaginesos, ara— hi surten sense caricaturitzar i amb tota la seva dimensió humana és la que ofereix la novel·la *Salambó*, de Flaubert.

3.5.2.4.- Edat mitjana

L'obra general més completa i útil sobre la guerra a l'Edat mitjana és la de Philippe Contamine (1984), però també són profitoses la clàssica de Sir Charles Oman (1953) l'edició original de la qual és del 1884, o la de J.F. Verbruggen (1977), que, malauradament, ha quedat fora del meu abast. L'obra de Koch, Hogg i Gwynjones (1988) és molt ben il·lustrada i dedica molt d'espai als inicis de les armes de foc. En aquest mateix sentit i també per a la primera part de l'Edat Moderna, és especialment útil l'obra clàssica de Carlo Cipolla (1967) inexplicablement no reeditada.

Sobre els aspectes culturals de la guerra, vegi's a Franco Cardini (1982) que també arriba fins l'època moderna; sobre la cavalleria, el treball brillant (encara que discutible segons la meua modesta opinió) de Maurice Keen (1986); l'obra col·lectiva coordinada per J. Gillingham i J.C. Holt (1984) conté alguns articles memorables sobre el paper de la guerra en aquests segles.

Sobre els bizantins es pot consultar l'obra de Heath (1979), sobre els saxons, viquings i normands, la de Wise (1979), sobre els mongols, la de Turnbull (1980), sobre els àrabs, les de Jean- Paul Charnay (1984 i 1986); sobre les Croades, el clàssic Sir Steve Runciman (1973) —l'edició original del qual és del 1951- 1954— segueix essent valuós; es pot complementar amb l'obra, atractiva i allisonadora d'Amin Maalouf (1989). Per a la guerra dels Cent anys, es poden consultar l'obra de Philippe Contamine, molt a l'abast (1989), o la d'Allmand (1990) més amplia. L'obra de Georges Duby (1973) és una reconstrucció molt llúida i detallada de la batalla de Bouvines (27 de Juliol, 1214).

També la literatura medieval ofereix un lloc privilegiat a la guerra; des de l'èpica, el poema del Cid o la cançó de Roland a la lírica de Guillem de Berguedà o Bertrand de Born, als memorialistes, com Philippe de Comynes, els cronistes com Froissart o Muntaner, els tractadistes com Lull o Christine de Pisan, tots li atorguen un enorme protagonisme.

3.5.2.5.- Edat Moderna

Les aproximacions més globals al paper de la guerra en la primera part de l'Edat moderna són l'excel·lent obra de Hale (1985) i la de David G. Chandler (1980). Sobre la revolució militar d'aquesta mateixa etapa, hi ha l'obra esplèndida de Geoffrey Parker (1990), que descabdella el fil llançat per M. Roberts per primera vegada el 1956, (reimp., 1967). Del mateix G.

Parker, en col·laboració amb Angela Parker, vegi's una obra de divulgació molt útil (1977). Corvisier (1976) tracta les relacions entre els exèrcits i les societats europees tot al llarg de l'Edat moderna. Rothenberg (1986), en la seva col·laboració en l'obra ja citada de Peter Paret situa alguns grans generals en el context de la revolució militar. Sobre l'Antic Règim, vegi's l'útil síntesi de R.L. Blanco Valdés (1988, cap. 1) i Finer (1975). Duffy (1980), tracta els lligams entre l'Estat i la revolució militar. Sobre el paper jugat per la guerra en la decadència hispànica, I.A.A. Thompson (1981) i també Parker (1976). Sobre la guerra dels Trenta anys, Parker (1988). Sobre l'exèrcit prussià, Gordon Craig (1964) és una obra clàssica i arriba fins la Segona guerra mundial. Sobre la guerra al tombant dels ss. XVII a XVIII, David Chandler (1976) té el reconeixement general. Duffy (1976) s'ocupa de les fortificacions des de mitjan s. XVII fins a mitjan XIX. Sobre els orígens del poder naval britànic i la seva davallada, vegi's Paul M. Kennedy (1983). Sobre l'evolució de la guerra al llarg del segle XVIII, l'aportació de R.R. Palmer a l'obra de E. Paret (1986) i la primera part del llibre d'Addington (1985).

L'obra de Hew Strachan (1984) inclou des d'aproximadament el 1700 fins l'època actual, però té l'inconvenient d'ocultar determinats aspectes de la guerra, com és ara el seguit d'errades militars dels anys 1914-1918.

A part d'aquestes obres especialitzades, n'hi ha d'altres, com biografies o literatura de ficció que també ens poden ser d'utilitat en tractar aquest període. De la primera mena, podríem començar amb l'obra de Golo Mann sobre Wallenstein (1978) general del Sac Imperi durant la guerra dels Trenta anys i un dels personatges més llampants de la milícia i les finances de l'època. En canvi, J.M. Cossío (1956) i A. Marichalar (1952) ens ofereixen les vides dels soldats: de base autobiogràfica el primer, centrada en el terrible capità Julián Romero el segon. A la *Vida y hechos de Estebanillo González* s'hi troba la batalla de Nördlingen (1634), el *Simplicius Simplicissimus* de Grimmelshausen descriu amb amargor l'Alemanya de la guerra dels Trenta anys, i a *Tristram Shandy*, de Lawrence Sterne s'hi donen versions molt còmiques i interessants de la guerra de finals del s. XVII, sobre tot de la guerra de setge, especialitat del simpàtic oncle Toby. Sobre el segle XVIII hi ha l'esplèndida novel·la de W. Thackeray *Barry Lyndon*, que descriu la guerra dels Set anys. Es pot trobar una versió actual de la guerra dels trenta anys a *Encuentro en Telgte*, de Günther Grass.

3.5.2.6.- Edat Contemporània 1789-1914

Per a les guerres de l'època de la Revolució francesa i l'imperi napoleònic són profitosos els treballs de Bertaud (1979) i Best (1982). Sobre les influències rebudes per Napoleó vegi's el llibre, enormement suggeridor, de Liddell Hart (1969). Sobre l'art militar napoleònic, entre molta d'altra bibliografia, es poden consultar Chandler (1967), Paret (1986) o G. Rothenberg (1977). Pels lligams entre la guerra i la Hisenda d'aquest període, Fontana i Garrabou (1986), obra referida a Espanya.

Pel conjunt del segle XIX, entre 1815 i 1914, vegi's William McElwee (1974), pel que fa a l'evolució de les formes i els elements del combat; Edward M. Spiers (1980) tracta el paper de l'exèrcit a la societat britànica en el mateix període. Sobre l'evolució del combatent i el paper del reclutament dels "quintos", vegi's l'obra de Núria Sales de Bohigas (1974). Sobre les relacions entre guerra i industrialització, i a part de la bibliografia ja citada, Trebilcock (1981 i 1973). Pel que fa als grans pensadors militars de l'època, i de més a més del volum de Liddell Hart sobre Napoleó, que també parla de Jomini i Clausewitz, vegi's: Shy (1986), que tracta de Jomini, i Paret (1966), que es refereix a Clausewitz; Holborn (1986) escriu sobre la formació de l'Estat Major prussià, i Earle (1986), sobre el pensament militar d'alguns economistes. Sobre l'exèrcit rus, Curtiss (1965); sobre l'estratègia nordamericana, Weigley (1986); Per a la guerra de Crimea, i a part dels comentaris de F. Engels (1975), vegi's Brisco D. Gooch (1959). Gordon Craig té una obra molt prestigiosa dedicada a la batalla de Sadowa (o Königsgratz) (1965). Per a la guerra de Secessió nordamericana, J. Néré en fa un resum (1965). Per a la guerra Francoprussiana, hi ha l'obra insuperada de Michael Howard (1961), mentre Stéphane Audoin-Rouzeau (1989) tracta la vida dels francesos en aquests anys. Brian Bond inclou en el seu llibre (1984) el període que va del 1870 al 1970. Pakenham (1979) escriu sobre la guerra dels boers.

Sobre el paper del ferrocarril en l'evolució de la guerra, Westwood (1980). El Service Historique de la Marine de França va promoure un interessant Col·loqui sobre Marina i tècnica durant el segle XIX (1987). Sobre la marina britànica, de més a més del ja citat de P. Kennedy (1983), Christopher J. Bartlett (1963). Sobre les guerres colonials, V.G. Kiernan (1982), David R. Headrick (1989) i Douglas Porch (1986).

En l'àmbit de la literatura de ficció hi ha diversos tractaments de les guerres napoleòniques. A *Els Buddenbrock*, de Thomas Mann hi ha l'episodi de l'impacte de l'arribada de les tropes napoleòniques a l'Alemanya nòrdica. El tàndem Erkman-Chatian li ha dedicat dues novel·les: *Un recluta del 1819* i *Waterloo*. A *La Cartoixa de Parma* s'hi troba la batalla de Waterloo vista per un noi de quinze anys, i a *La guerra i la pau*, una versió molt interessant

dels aconteixements de la guerra a Rússia, encara que algunes dades hagin rebut un tractament literari allunyat de la realitat.

Sobre les guerres relacionades amb les unificacions es pot llegir el clàssic del pacifisme *A baix les armes*, de la baronessa txeca Bertha von Suttner. Guy de Maupassant té alguns relats esplèndids amb la guerra francoprussiana com a fons, i Rudyard Kipling, tan conegut pel seu exagerat patriotisme, va escriure alguns contes i poemes ambientats a les guerres imperials i dels bòers. El 1892 Zola va escriure *La Débâcle*, en la qual tracta la derrota francesa del 1870-71. El conegut llibre de lectures escolars d'Edmondo de Amicis, *Cor* conté molts relats patriòtics sobre les guerres contra els austríacs. *La marxa de Radetzky*, de Joseph Roth se centra en el paper de l'exèrcit a l'imperi austro-hongarès en els decennis anteriors a la Primera guerra mundial.

3.5.2.7.- Els clàssics del pensament militar

La ciència militar no sempre ens és accessible, però en determinades ocasions ens pot resultar necessària per a completar la nostra visió de conjunt sobre un període determinat.

Deixant de banda els autors aliens a les nostres tradicions culturals i civilitzatòries, com el xinès Sun-Tsé, ens podem fixar en alguns autors antics, com Cèsar o Polibi, però, sobretot, el Xenofont de la *Ciropèdia*, que Liddell Hart considerava un dels millors llibres de text militars.

De l'Edat Mitjana, que es va inspirar en Vegeti (*De re militari*), ens han quedat tractats militars importants, alguns dels quals, curiosament, són deguts a una mà femenina com *Le livre des fais d'armes et de la chevalerie* o l'*Epistre d'Othea à Hector*, de Christine de Pisan.

Per a l'Edat Moderna són adequats les *Réveries* de Maurici, mariscal de Saxònia, o l'*Essai Général de tactique* de Guibert. L'*Enciclopèdia* de Diderot ofereix una mostra gràfica del saber militar de l'època molt atractiva. Jay Luvaas (1966) tria i comenta alguns textos militars de Frederic el Gran de Prússia.

Per a l'Edat contemporània hi ha les obres d'esperit oposat de Jomini i von Clausewitz, el *Tractat* i *De la guerra*, respectivament; els articles de tema militar d'Engels, els estudis sobre el combat d'Ardant du Picq o els nombrosos llibres de Sir Basil H. Liddell Hart (*Estratègia*, *L'altra banda del turó*, etc).

També es poden trobar algunes seleccions d'escrius, com les d'Azar Gat (1989) o la del mateix Liddell Hart (1978).

Entre els clàssics espanyols el més important és José Almirante (1943 i 1989).

3.5.2.8.- Biblioteques, museus i institucions especialitzades

Al nostre país no hi ha gaire institucions ni entitats destinades a promoure el coneixement de la guerra en el passat. Amb tot, el Museu Militar del Castell de Montjuïc, a Barcelona, té una bona exposició d'armes i atuellès bèl·lics. D'altra banda, la biblioteca de la capitania de la Regió militar dels Pirineus, al Passeig de Colom 14, de Barcelona, ofereix un fons enorme, encara que proveït molt desigualment i amb una classificació bibliogràfica problemàtica. Ofereix horari d'atenció al públic en general. A Madrid, es pot consultar una bona biblioteca sobre el tema: la del Servicio Histórico Militar (c. dels Màrtirs de Alcalá 9). A Montpeller, a la Universitat Paul Valéry, hi ha el Centre d'Histoire Militaire et études de défense nationale, que dirigeix Jules Maurin, i que disposa d'una biblioteca ben assortida (Route de Mende, boîte postale 5043, 34032, Montpeller. Tef. (67) 14200). A París hi ha el Musée de l'armée, a l'Hôtel National des Invalides i a, Le Bourget, el Musée de l'air et de l'espace. El Château de Vincennes acull la comissió francesa de la Comission Internationale d'Histoire Militaire (94.304 Vincennes Cedex poste 3447, telf, 374.11.55). Al mateix castell hi ha els arxius militars del Service historique de l'armée. El Museo Storico Italiano della Guerra es troba al Castello Veneto, a Rovereto, a la vora de Trento.

L'Imperial war Museum, de Londres ofereix material bèl·lic només d'ençà de la Primera guerra mundial però disposa d'una biblioteca model·lica, d'un important centre de documentació (fotogràfica, magnetofònica, iconogràfica) i un gabinet pedagògic del qual ja hem parlat abans. (Lambeth Road, London SE16HZ. Telf. 017358922). En canvi, l'Armée Museum d'Estocolm, que conté una col·lecció d'estendards militars sense parió, tot just està engegant el seu departament d'explotació pedagògica del fons. (Box 14095, S-10441, Stockholm).

3.6.- Conclusions a la Primera part

Aquests capítols han volgut mostrar que la guerra no es considera un tema digne d'ésser explicat amb deteniment a les nostres escoles i que, habitualment, se la utilitza com a simple fita cronològica sense aprofundir gens en la seva descripció ni en els lligams que les seves característiques puguin

tenir amb la resta de les dades socioeconòmiques i polítiques del període que es tracti. Aquesta opció depèn de causes diverses, tant subjectives i pròpies del decantament personal dels mestres com objectives, derivades de l'oferta de materials històrics susceptibles d'engrescar els professors i proveir-los de fonaments per a la seva tasca.

També s'han posat de manifest els greus inconvenients que suposa bandejar els fets bèl·lics a l'hora d'ensenyar Ciències Socials, tant pel fet d'ignorar una activitat que la majoria de les societats humanes ha practicat —i practica— de forma molt reiterada com per les possibilitats de disseccionar els valors, les actituds i els comportaments a què donen lloc aquestes activitats eminentment destructives.

Finalment, s'ha evidenciat la possibilitat d'incorporar a les nostres aules aquests continguts específics relacionats amb la història de la guerra amb la presentació d'un recull d'elements bàsics i disponibles per a utilitzar als ensenyaments primari i secundari, tant en continguts factuais, conceptuals i de valors com en materials útils per a proveir els mestres i professors dels coneixements indispensables i possibilitar-los la preparació d'activitats d'aprenentatge. Un cop demostrat que la guerra s'ha d'ensenyar, que aquest ensenyament es pot fer bé i fet des del punt de vista professional i que, a més, resulta socialment rellevant, dediquem la Segona part d'aquesta tesi a oferir un exemple de tercer nivell de concreció que se centra entorn de la Primera guerra mundial.

SEGONA PART

PROPOSTA D'UN TERCER NIVELL DE CONCRECIO CENTRAT ENTORN DE LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL

CAPÍTOL 1.- INTRODUCCIÓ

La primera part d'aquesta tesi tenia com a objectiu el demostrar que la docència de la guerra és gairebé absent de les nostres escoles i que aquesta absència és injustificable, tant des del punt de vista dels continguts factuais i conceptuals de les Ciències Socials com de les necessitats més elementals de l'educació en valors. És a dir, que l'absència de la guerra no sols desvalora indiscutiblement la potència explicativa de les Ciències Socials sinó que també les desproveeix d'una part de la seva capacitat per a connectar els alumnes amb la realitat social, present o passada, i facilita la preeminència de les interpretacions oferides pels mitjans de comunicació de masses amb criteris morals no sempre acceptables.

Igualment, en la primera part s'hi exposaven una sèrie de pautes i instruments d'anàlisi adients per a tractar els fenòmens bèl·lics més o menys sistemàticament en els currícula de Ciències Socials adreçats als ensenyaments primari i secundari.

Aquesta segona part, en cas vi, presenta un exemple de tractament de la guerra en un currículum de Ciències Socials adreçat als ensenyaments secundaris, amb l'objectiu de demostrar les possibilitats d'aplicació pràctica a la nostra escola, dels principis que s'han propugnat a la primera part.

El tema escollit per a exemplificar la idoneïtat i les capacitats didàctiques i educatives dels temes bèl·lics ha estat la Primera guerra mundial⁹⁹. Aquest tema ha estat habitualment present en les nostres programacions, encara que són pocs els elements pròpiament bèl·lics que se n'expliquen, i la mostra és el tractament rebut als llibres de text¹⁰⁰.

Sigui com vulgui, la Primera guerra mundial ocupa un lloc central en la història contemporània. És un tombant històric determinant: és la primera guerra imperialista de redistribució combatuda amb mitjans industrials i a gran escala, i amb ella s'hi relacionen alguns fets fonamentals, com l'esfondrament de diversos imperis dinàstics, la compareixença de nous Estats

⁹⁹La tria fou decisivament influïda per una conversa amb el professor Josep Fontana, a qui he d'agrair el seu ajut una vegada més

¹⁰⁰Per a comprovar aquesta afirmació, vegi's l'epígraf 1.2 de la primera part

europaus, la modificació del mapa colonial, l'eclosió de la primera revolució socialista reeixida, etc.¹⁰¹. A ella s'ha de recórrer per a explicar part de les tensions sociopolítiques actuals, com els capgiraments de l'Europa central i oriental i les crisis del Pròxim Orient.

D'altra banda, l'allunyament en el temps és suficient per a permetre prou perspectiva i una historiografia abundosa¹⁰². Però la bibliografia publicada no pertany pas tota al capítol historiogràfic. En efecte, els quatre anys i escaig que va durar el conflicte van aportar una experiència tremenda a tots els combatents, que s'enfrontaven per primera vegada al fet atúidor de la *materialschlacht* o "guerra de material", i a la població civil, que es va trobar introduïda en l'engranatge de l'esforç a ultrança de la *guerra total*. Convençuts d'haver assistit a fets decisius, molts combatents — alfabetitzats per primera vegada a gran escala, almenys en alguns països bel·ligerants— ens han deixat una gran profusió de memòries, dietaris, reflexions, correspondència, narrativa i obra poètica, fonamentada en les seves vivències del front. També la població civil va voler deixar constància dels seus anys de guerra. Disposar d'aquest deversall de literatura és un avantatge incommensurable.

El tractament de la Primera guerra mundial es contempla des de dos punts de vista diferents, que corresponen a les dues seccions que conté aquesta segona part. La primera secció es dedica a la presentació d'alguns aspectes històrics de la guerra, de tractament escolar poc freqüent. A la segona, s'hi fan algunes propostes adreçades a estructurar tercers nivells de concreció més o menys centrats en el tema de la Primera guerra mundial.

La primera secció té com a objectiu complementar el que els mestres i professors ja saben de la guerra, —és a dir, causes i conseqüències i evolució política del conflicte— amb aquells aspectes que normalment es negligeixen, és a dir, l'actuació militar i alguns aspectes socioeconòmics i culturals que s'hi relacionen. La segona secció pretén exclusivament suggerir possibilitats d'estructuració dels continguts del tema —factuals, de valors, procedimentals— adaptables a les necessitats del currículum amb què es treballi.

En general, he procurat de donar bibliografia suficient per tal de facilitar l'ampliació de coneixements i he deixat constància de les polèmiques que han tingut lloc sempre que m'han semblat significatives. Alguns temes s'han tractat ampliament en el convenciment que, per a ensenyar, sempre s'ha de

¹⁰¹ vegeu els mapes...

¹⁰² Malgrat els anys transcorreguts, l'apassionament dels autors no ha minvat gaire, segons demostra per exemple la polèmica que encara es manté sobre la incompetència professional del general britànic Douglas Haig. Vegi's: Dixon (1977), Regan (1989), Terraine (1982)

saber molt més del tema que s'explica que allò que se n'exposa a classe: els ensenyants estem avesats a considerar desitjable la possessió d'un petit "iceberg" de coneixements, de part visible canviant segons les circumstàncies però amb un centre de gravetat prou profund per a garantir-ne la solidesa. De tota manera, voldria deixar constància que els capítols que componen aquesta primera secció no pretenen pas fer un estat de la qüestió exhaustiu dels aspectes militars o socioeconòmics de la Primera guerra mundial: amb ells he volgut, només, fer d'intermediària i acostar als enrenyants de Ciències Socials els materials que m'han semblat fonamentals per a poder tractar el tema de la Gran guerra. Els criteris de tractament i de selecció de bibliografia s'exposen tot seguit.

Els especialistes consideren que és al front occidental allà on es guanya i es perd la Gran guerra. Per això i perquè és allà on les innovacions tàctiques i de *matériel* són més nombroses, el front occidental es tracta amb preferència als altres. També l'actuació de les grans potències frueix de més espai no només perquè és la decisiva sinó també perquè ha generat major quantitat d'anàlisis.

De tota manera, el material historiogràfic analitzat pateix, en general, d'allò que en podríem dir etnocentrisme: molts autors es limiten a tractar les activitats bèl·liques dels seus connaturals i obliden les dels altres ni que siguin aliats: la batalla del Somme, per exemple, pot passar per un combat entre britànics i alemanys si s'utilitza determinada bibliografia britànica (John Keegan, 1976, o Macdonald, 1989) i s'han de veure textos francesos per a descobrir que, de fet, els combatents procedien de tres Estats. En el mateix sentit, els autors que tracten la innovació tàctica, com Gudmundsson (1989) o Lupfer (1981), no mencionen les ofensives de Pétain de l'any 1917 mentre Pedroncini s'ocupa gairebé en exclusiva de la valoració positiva d'aquest general. Stephen Brooks (1980) explica detalladament l'èxit britànic a Cambrai, el 1917, sense fer la més mínima al·lusió al contraatac alemany quasi immediat que en va anorrear tots els efectes. D'altra banda, francesos i britànics obliden el front oriental i gran part de la informació de què es disposava fins a l'obra —importantíssima en molts conceptes— de Norman Stone (1975) procedia de Liddell Hart, que l'havia obtinguda de fonts alemanyes especialment esbiaixades. Per tot plegat, he intentat fer un esforç, reeixit o no, d'equilibrar les fonts d'informació i les valoracions.

També aquí voldria justificar l'ús reiterat i aparentment excessiu de material literari per tal de descriure i il·lustrar determinats aspectes de la guerra. Tal com s'ha avançat, la Primera guerra mundial va provocar una veritable massa de literatura testimonial i de ficció, de volum, interès i qualitat diver-

sos segons el país que es tracti. Per exemple, a Itàlia són escassos els escrits o les memòries dels simples soldats rasos: en aquells anys, ens diu Lucio Ceva (1988, p. 92), els intel·lectuals eren quasi sempre oficials i la majoria de la tropa era analfabeta. En canvi, a la Gran Bretanya hi ha una veritable literatura "nacional", no reservada només a les classes superiors —és a dir, als oficials—, amb punts de referència populars i accessibles a tota, i aquest fet marca els resultats literaris de la guerra a Gran Bretanya (Fussell, 1977)¹⁰³.

Les raons generals de l'ús de la literatura no estrictament històrica com a instrument descriptiu: en l'aplicació didàctica de la història de la guerra ja han estat exposades a la Primera Part d'aquesta tesi, de manera que aquí ens limitarem als textos usats per a la Primera guerra mundial, que fan part de diverses categories: periodístics, procedents sobretot dels diaris de trinxera francesos; relats confeïts a partir de notes preses al front; diaris o cartes personals i, finalment, la poesia i les obres de ficció ambientades en la guerra. En gairebé tots els casos, els autors són combatents de diverses categories. És evident que les possibilitats d'aplicació de cadascun d'aquests gèneres són diferents. Pel que fa a la seva fiabilitat, però, convé tenir present que, com diu Robert Graves

"les memòries de qui hagi viscut les pitjors experiències de la guerra de trinxeres no són veritables si no contenen una bona proporció de falsetat".

(Paul Fussell, 1986, p. 345).

Aquesta provocativa afirmació es pot interpretar en el sentit que l'horror de la guerra, que el lector no ha viscut, només es pot transmetre a base d'imatges literàries i exageracions que l'ajudin a posar-se en una situació que, d'altra banda, semblava irreal als protagonistes mateixos dels fets, els absorbia i els trasbalsava els sentits.

Paul Fussell, reconegut analista de la literatura anglesa de la Primera guerra mundial bo i tractant tres famosos autors —Siegfried Sassoon, Robert Graves i Edmund Blunden— conclou que tots tres havien descobert que qualsevol testimoni sobre l'experiència de la guerra s'havia de posar sota l'ègida d'un esquema derivat de l'art (1986, p. 327). És a dir, que no es podia oferir un llibre que posés, simplement, un fet darrera l'altre, sinó que calia establir-hi un esquema previ, una impostació artística.

¹⁰³Tanmateix, només he pogut fer ús d'aquesta massa literària en proporció desequilibrada, en funció de les limitacions del meu coneixement lingüístic i de les dificultats d'accedir, des de Barcelona, a determinada bibliografia

En el mateix sentit, el fotògraf Frank Hurley considerava que

"només amb la combinació d'imatges l'espectador podria adonar-se completament del fang, el coratge, la grandària i l'horror de la lluita al front¹⁰⁴ⁿ.

Es tracta, en definitiva, de vivències potser involuntàriament modificades per la memòria o bé volgudament deformades per tal d'oferir una aproximació més adequada dels fets, però valuoses per tal com nosaltres no cerquem pas el protagonista precís del relat de Jünger ni la data exacta d'allò que ens explica Louis Barthas. Tanmateix, el fet que en algunes dades bàsiques —com són els combats, com els pateixen homes i paisatges, etc.— hi coincideixin autors molt diversos ens permet d'usar aquestes fonts complementàries amb la convicció de la seva pertinència¹⁰⁵.

El conjunt de la primera secció es divideix en sis capítols: el primer tracta de respondre a la pregunta genèrica "com és aquesta guerra?", i s'hi descriu l'evolució de les formes de combat en els diversos fronts. La finalitat dels següents és justificar perquè la guerra és com és, i, per explicar-ho, s'ocupen de la forma en què es concebeix i dirigeix, dels objectius que pretèn i de la manera en què s'organitza el seu proveïment, tant de material de combat com en combatents. La segona secció es compon d'un capítol únic.

¹⁰⁴ Frank Hurley fou el fotògraf oficial de l'Australian War Records Office durant la Primera guerra mundial i va tenir alguns enfrontaments amb els historiadors militars oficials australians perquè l'acusaven de manca d'objectivitat a causa de la seva tendència a combinar imatges. Vegeu George Imashev, 1992

¹⁰⁵ Altra cosa són les memòries d'alguns protagonistes de la guerra més destacats pel lloc jeràrquic que ocupaven. Per exemple, Ludendorff persisteix, tot al llarg de les seves memòries (1920) no sols en la justificació de totes les seves decisions i actuacions sinó també en l'atribució als "polítics" —govern i Reichstag— de les culpes de la derrota alemanya i això, més que no l'exposició de la veritat històrica, sembla presidir tot el seu llibre

Secció I

**Algunes contribucions a l'anàlisi
de la Primera Guerra Mundial**

CAPÍTOL 2. - COMBAT I QUOTIDIANITAT ALS DIVERSOS FRONTS

2.1.- Introducció

Aquest capítol es dedica a l'anàlisi de la Primera guerra mundial des del punt de vista més concret, immediat i elemental: la descripció de les activitats dels exèrcits bel·ligerants als diferents camps de batalla tot al llarg dels quatre anys i escaig que durà el conflicte.

El centre temàtic és doble, i el constitueixen els homes que combatién i la manera en què ho feien. És a dir, que s'hi plantegen, d'una banda, l'evolució de la tàctica, amb els canvis a l'organització, disposició i actuació de les tropes i les innovacions tècniques en l'armament, i, d'altra banda, l'existència quotidiana dels combatents, amb les incomoditats, els sofriments, la por i les humiliacions que la caracteritzen. La decisió de no separar aquests dos eixos temàtics ha provocat que l'extensió d'aquest capítol pugui semblar excessiva.

Aquest plantejament, que capgira l'enfoc més habitual, posposa la resolució de molts dels problemes perquè, en no veure s'hi altra cosa que els camps de batalla, s'ignoren la majoria de centres de decisió externs a ells —que són molts—, i l'origen i les vicissituds dels elements que s'hi troben, incloent-hi els mateixos combatents i el seu armament.

De la jerarquia militar només se'ns fa present i proper aquell sector que es troba en contacte directe amb les tropes, generalment, suboficials i oficials de baixa graduació. L'anàlisi de les característiques i actuació dels caps militars té el seu lloc al capítol següent, i als mitjans de proveïment del camp de batalla —combatents i *matériel*— se'ls destinen els dos capítols subsegüents. Tal com ja ha estat advertit, el front occidental acapara una proporció molt gran de la descripció tant de les formes de combat com de la quotidianitat de les tropes.

Aquest capítol és no sols el més llarg sinó el més carregat de textos procedents de la literatura de ficció o de memòries i correspondència personals, etc. L'explicació és evident: la major part de la literatura de creació i de les memòries personals tracta no pas els temes més abstractes de l'estratègia, la diplomàcia i l'alta política, sinó que descriu l'aspecte físic i les petjades

vivencials que deixava el combat, és a dir, la part més manifesta, immediata i colpidora de la guerra. És per això que he volgut il·lustrar la realitat dels camps de batalla amb els testimonis existents. Es podria adduir que amb una simple anotació que cités quins autors tracten aquest o aquell detall n'hi podria haver hagut prou. És possible. Malgrat tot, m'he estimat més de reproduir fragments literaris amb una certa immoderació perquè la seva lectura sens dubte suggerirà més coses i seduirà més el lector que no pas la simple citació, oi més quan un hom es pot adonar així de les potencialitats didàctiques que enclou cadascun dels textos.

El criteri per a dividir el capítol ha estat doble; en primer lloc, cronològic, per tal de poder vetllar l'evolució de les formes de combat, cosa que s'ha seguit força detalladament al front occidental. I, en segon lloc, el criteri espacial, que ha servit per analitzar independentment els diversos fronts: l'oriental, la guerra en mar, l'Orient Mitjà, la guerra de muntanya i la guerra colonial. El capítol es tanca amb algunes consideracions sobre les baixes i la destrucció provocades pel combat.

2.2.- Els inicis de la guerra

La guerra comença amb grans maniobres ofensives. Masses d'infanteria i cavalleria es desplacen centenars de quilòmetres, en ferrocarril sempre que n'hi ha, a cavall i a peu, acompanyades per grans trens de bagatges i nombroses peces d'artilleria de campanya. Els exèrcits alemanys ataquen Bèlgica i França, França ataca Alemanya, Rússia ataca Alemanya, Àustria-Hongria ataca Sèrbia.

Aquestes maniobres ofensives pretenen situar les tropes en la millor posició per atacar l'adversari i derrotar-lo, en un cop decisiu, si és possible, cosa que no s'aconsegueix en cap dels dos fronts més importants: l'occidental i l'oriental (vegi's mapa 3). Però els resultats decebedors no s'adiuen amb l'enormitat de les baixes, ja que l'agost del 1914 es caracteritza pel fet que

"tots els exèrcits europeus s'havien posat d'acord tàcitament per a tractar-lo com a peça de museu de la guerra del segle XIX més que no pas com a expressió de les noves possibilitats de què disposaven els soldats del segle XX. Els homes ho van pagar molt car: hi va haver més morts durant aquest mes, que en cap altre de posterior (l'exèrcit d'Àustria-Hongria arriba al 151914)".

(N. Stone, 1985, p. 45).

Es considerava precriptiu que la infanteria avancés sota la protecció de l'artilleria pròpia, però això no sempre era així: a les Ardennes, l'agost de 1914, els francesos van haver d'avançar sense cap protecció i russos i austrohongaresos sovint es trobaven en aquesta situació. L'avenç es fa, a més, en formació tancada, l'espessor de les files de la qual incrementa espectacularment els efectes mortífers de l'armament modern: artilleria de tir ràpid, metralladores i fusells de repetició. D'altra banda, alguns bel·ligerants encara vesteixen els seus soldats amb uniformes de colors llampants guarnits amb aditaments metàl·lics que es fan fàcil objecte dels tiradors. Algunes unitats de cavalleria, com els cuirassiers francesos, duen, inclús, una cuirassa metàl·lica. Els inconvenients d'aquest abillament es constaten en aquestes paraules d'Oskar Kokoschka:

"(...) al començament no anavem pas de gris. Els nostres uniformes, vermells, blaus i blancs, es veien massa, i, mentre avançava, em sentia espiat per un enemic invisible amagat en el dens i fosc fullatge dels boscos¹⁰⁶".

Els tres fronts oberts inicialment evolucionen de manera diferent. Sèrbia aconsegueix d'expulsar les forces invasores austrohongareses després de cinc mesos de combats duríssims per a tots dos contendents. Aquest triomf, aparentment sorprenent, es deu no sols als errors del comandament de les tropes imperials¹⁰⁷, sinó també a la manca d'experiència bèl·lica real (la darrera guerra en què havia combatut l'imperi austro-hongarés havia estat el 1866) davant unes tropes sèrbies ben entrenades per les dues guerres balcàniques (1912-1913) i ben dirigides pel veïl voivoda Putnik (Dimitrije Djorjevic, 1985, p. 576).

En efecte, la situació de les tropes del doble imperi era més aviat patètica, tal com mostra Jaroslav Hasék:

"Un caporal, el nom del qual no recordo, li va ordenar a la seva gent que cantés "Els serbis han de saber que nosaltres els austríacs som els vencedors". Però algú li va clavar una puntada de peu al cul tan forta que va anar a parar als rails del tren. (...) a una distància com d'aquí a aquells arbres, ja petaven els

¹⁰⁶ autobiografia d'Oskar Kokoschka, transcrit a Glover i Silkin, 1990, p. 128

¹⁰⁷ Es tracta de Potiorek, que era el mateix a qui s'havia encomanat la seguretat de l'hereu imperial, Franz Ferdinand, durant el seu viatge a Sarajevo. Potiorek volia esmenar el seu fracàs i, amb el favor de què disposava a la Cort, aconseguí la direcció de les operacions contra Sèrbia

obusos. Va arribar el comandant del batalló i ens va fer formar tots. Després va arribar el nostre tinent Macek, que era més txec que la cervesa, però que només parlava alemany. Blanc com el guix, ens va comunicar que no podíem seguir endavant, perquè la línia [ferroviària] l'havien destruïda la nit passada. Els serbis s'havien sortit de travessar el riu [Danubi] i, hores d'ara, eren al flanc esquerre. (...). Ens va anunciar que rebriem reforços i els fariem a miques. (...) També va dir que no donéssim importància al fet que els obusos esclatessin prop nostre: eren, simplement, exercicis de la nostra artilleria. De sobte, en algun lloc de les muntanyes, es va sentir "rata-ta-ta-ta". Ens va explicar que eren simplement les nostres metralladores (...)"

Posteriorment, el foc arriba a l'estació on són concentrades les tropes, que es troben sense una sola bala. L'escena següent és la fugida precipitada de tot el batalló, després de pèrdues gravíssimes (1980, pp. 413-414).

Sèrbia quedarà fora de la guerra entre el desembre del 1914 i el setembre del 1915.

En canvi, al front occidental, cap dels dos adversaris no aconsegueix d'imposar-se. Els alemanys aconsegueixen una indiscutible superioritat en artilleria pesada i obusos, capacitat de maniobra i flexibilitat de formació (Gudmundsson, 1989, p. 27). Malgrat tot, Joffre els atura al Marne i, després, l'esgotament dels combatents i la manca de prou municions priva de força decisiva les topades que tenen lloc. Uns i altres comencen d'atrinxerarse provisionalment¹⁰⁸.

Les dificultats que presentava l'assalt de posicions atrinxerades les coneixien tots els comandants per l'experiència de guerres passades d'ençà de la civil nordamericana i, sobretot, de les dels bòers i la russojaponesa. I qui no ho sabés, aviat va poder comprovar-ho amb l'enormitat de les baixes que provocava (Bruce Gudmundsson, 1989, p. 3). Això i l'obsessió per arribar a un xoc decisiu fa que ambdós contendents provin, de totes passades, de retornar a la maniobra. Cap al Sud, la frontera suïssa els impedia l'avenç i, per tant, francesos i alemanys emprenen la "cursa cap al mar", feta d'intents consecutius d'envoltar l'adversari i clavar-li un cop decisiu des de darrera. El 18 d'octubre arriben a la costa: el front occidental s'ha anat convertint en una línia de posicions:

¹⁰⁸ L'esgotament i les enormes pèrdues que pateixen els soldats alemanys es poden trobar descrits als primers capítols de la novel·la de Ludwig Renn (1984).

"Quan la defensa directa, malgrat la feblesa de les seves forces, triomfa com sempre de l'atac directe, la barrera de trinxeres es consolida des de la frontera suïssa fins la mar i allò que ve després és el punt mort"

ens explica Liddell Hart (1967, p. 177).

Al front oriental s'hi manté el moviment tot al llarg de la guerra, malgrat que també s'hi dona el combat des de posicions atrinxerades. La mobilitat s'explica per diverses raons: les vies de comunicació constitueixen xarxes molt més febles i això significa que és molt més difícil i lent el trasllat de les tropes de reserva i, per tant, molt més fàcil d'aconseguir el trencament de les línies de l'adversari; als russos els costava un mes el transport de 18 divisions des de l'Est de Cracòvia al Sud de Varsòvia (uns 270 qms). Segonament, al front oriental hi ha menys combatents per a un territori immens: boscos de Lituània, planes i aiguamolls de Polònia, Ucraïna i Rússia. Per raons econòmiques i organitzatives, la potència demogràfica dels imperis rus i austrohongarès no es traduïa automàticament en uns exèrcits numèricament ben proveïts, i així, feia de molt mal ocupar intensivament una línia de front que, posada a l'occidental, hauria arribat des de Rotterdam fins a València (o fins a Algèria, després de la intervenció romana) (Vid. mapa 3). (Norman Stone, 1985, pp. 92-93). El mateix Stone explica que en l'espai que a l'orient els alemanys disposaven una divisió i mitja, a l'occident n'hi encabien 5. I, de més a més, la quantitat de peces d'artilleria disponibles era molt desigual per a ambdós fronts: a finals del 1916, a l'Est, cada bàndol hi tenia uns 8000 canons, mentre a l'Oest, els aliats n'hi tenien uns 18.000 i els alemanys, uns 11.000 (Ibid. p. 93). De manera que la immobilització del front occidental depenia de l'extraordinària fermesa de les dues línies de posicions i de l'espessa xarxa ferroviària, que possibilitava de moure tropes d'un sector a l'altre amb rapidesa sempre que calia cobrir l'esclletxa que hagués pogut fer l'adversari.

2. 3.- El front oriental

Si calgués fer una sinopsi dels fets del front oriental, podríem dir que, com a norma general, els alemanys vencen repetidament els russos, encara que mai no ho fan de forma decisiva ni arriben a anihilar-los-hi les tropes. Al seu torn, els russos vencen els austrohongaresos, els quals, d'ençà de la primavera del 1915, han de menester el suport sostingut dels alemanys.

L'escenari dels combats és ample, però les seves característiques físiques es clouen en dues: la plana, que hi predomina, i la serralada dels Cárpat. Aparentment, a la plana (Curlàndia, Lituània, Prússia Oriental, Massúria, Masòvia, Galítsia, Rutènia, Volínia) s'hi donen millors condicions, però cal tenir en compte que oferia punts de referència mínims per aquells que no la coneguessin: les vies de comunicació hi eren escasses. El gel de l'hivern, el fang del desglaç i la pols de l'estiu no hi faciliten el transport dels proveïments necessaris: el fang impedeix el pas de les peces d'artilleria i es pot empassar les caixes de les municions. Els aiguamolls del Pripiat i els llacs de Massúria també constitueixen un obstacle important.

En aquestes condicions, l'escassetat de camions, aleshores tècnicament poc de fer, i la posterior manca de tancs no són cap inconvenient perquè, en absència de ferrocarrils, la cavalleria seguia essent el mitjà de transport més adient. El problema és que, militarment, ja era ineficaç. Els genets no poden evitar que els fusells dels adversaris encertin massivament les seves muntures. Però els russos sembla que no se'n adonin i continuen ocupant centenars de vagons de tren amb els cavalls i el farratge, en comptes de fer-los servir per a la més eficient infanteria, tal com fan els alemanys. Però és que, a més, els tradicionalment terribles genets cosacs no disposen d'armes de foc: el general Kuropatkin havia donat ordre que carreguessin exclusivament amb sabre després que, durant la guerra russojaponesa, algunes unitats cosaques, delmades pel foc japonès, es retirassin. L'inefable Kuropatkin va deduir que el fet no era degut a la insuperable superioritat del foc adversari sinó a la manca de coratge dels cosacs. (N. Stone, 1985, p. 17).

La regió muntanyenca del front oriental presenta els inconvenients previsibles —que també es donaran, a partir del 1916, a la regió del Trentino— i, les condicions de combat hi són terribles: l'ofensiva de la primavera del 1915 fa patir els austrohongaresos 17.000 baixes per congelació.

Vegeu com ens ho descriu Jaroslav Hasek:

— (...) Ja m'han advertit que vostè beu molt i només cal veure-li aquest nas tan vermell per adonar-se de qui és vostè.

— Això és dels Cárpat, mon tinent. Allà havíem de beure, perquè el ranxo hi arribava fred, allà dalt, les trinxeres eren fetes a la neu, no ens era permès de fer foc, de manera que només ens aguantava el rom. I si no hagués estat per mi, la cosa hagués acabat com en d'altres companyies, a les quals la gent s'hi glaçava perquè no tenien rom. I així, a la nostra companyia, tots teníem el nas vermell del rom. Però això també va dur males

conseqüències, perquè va arribar una ordre del batalló en què es disposava que només podrien sortir a descobert els soldats de nas vermell". (1980, p. 368).

Però és que, en general, les circumstàncies en què combaten les tropes austrohongareses són molt dures. La irregularitat en els proveïments de municions és habitual, i s'agreuja pel fet que el parc d'artilleria inclou canons de quaranta-cinc menes diferents, —fins i tot alguns models de bronze— cadascun dels quals requereix munició específica. Les racions alimentàries de la tropa minven sostingudament des del 1916. Els oficials menyspreen sovint la tropa, la procedència ètnicament molt diversa de la qual fa que moltes ordres no siguin compreses, perquè la llengua militar de l'imperi és exclusivament l'alemany. Es van donar alguns casos curiosos com el d'un regiment eslovac que en absència d'altra llengua comuna, era comandat en anglès: els homes l'havien après amb la intenció d'emigrar i els oficials el sabien de l'escola (N. Stone, 1985, p. 125).

Aquest fragment, procedent d'un llibre de reportatges del famós periodista nordamericà John Reed també en dona constància. Es refereix a una colla de presoners austrohongaresos, que són en mans dels genets cosacs:

"eren 50, i representaven 35 races: txecs, croats, hongaresos, polonesos i austríacs. Un croat, dos hongaresos, tres txecs no podien parlar ni una sola paraula en una llengua que no fos la seva i, per descomptat, cap austríac sabia ni una paraula de bohemí, croat, hongarès o polonès. Entre els austríacs hi havia tirolesos, vienesos i mig-italians de Pola. Els croats odiaven els hongaresos i els hongaresos odiaven els austríacs. Pel que fa als txecs, ningú no els parlava. A sobre, es dividien segons graus socials de separació molt marcada, i cadascun dels quals menystenia els que li eren inferiors... Com a mostra de l'exèrcit de Franz Josep el grup era d'allò més il·lustratiu¹⁰⁹".

De més a més s'obliga els soldats a escalar els Cárpatos en l'època més freda (ofensiva del pas d'Uzsok iniciada el 23 de gener de 1915) i els fusells s'han d'escalfar al foc per tal de poder disparar. S'estableixen les línies

¹⁰⁹ John Reed: *The War in the Eastern Front*, N. York, 1916, citat per Glover i Silkin, 1990, pp. 458-459. El tema dels problemes lingüístics dins l'exèrcit austrohongarès també es troba a la novel·la de Wittlin (1990, p. 157). Hasek (1980) hi insisteix repetidament (pp. 329, 522, etc.)

de proveïment pel mig dels aiguamolls, es fa cas omís de les condicions de visibilitat en el moment de decidir l'actuació de l'artilleria, etc. Les baixes són molt elevades, tant per mort o ferides com per malaltia —3/4 parts de les 800.000 baixes de l'operació dels Cárpatos ho són—.

Els oficials frueixen d'avantatges molt superiors als dels seus homes, inclús en situacions extremades. En ocasió del desallotjament rus de la fortalesa de Przemysl, el març del 1915, després d'un setge de mesos, un observador britànic va fer notar que, mentre la tropa en sortia afameïda i esparracada, els oficials oferien un aspecte lluidíssim (N. Stone, 1985, p. 114). Alhora, la disciplina era molt dura, i els mals tractes a la tropa no eren infreqüents.

Tot plegat explica la baixa moral dels combatents austrohongaresos que, sovint, s'estimaven més de donar-se presoners que no pas continuar al front. Algunes unitats, sobretot les més pròximes ètnicament als russos, com els rutens, tendeixen a desertar, però molts autors consideren que les històries oficials n'han fet un gra massa, de les desercions, i que amb el recurs a la "traïció" dels combatents han volgut encobrir errors de comandament¹¹⁰.

Les tropes russes no són gaire més afortunades en la seva vida quotidiana. Ni les municions ni les racions alimentàries són, en general, suficients o, com a mínim, ben repartides perquè el sistema logístic de l'exèrcit imperial rus era força ineficient. Tampoc resultava gens digne de confiança el sistema de tractament dels ferits, que, sovint, s'amuntegaven a les estacions del ferrocarril o en hospitals de campanya més aviat inadeguats com el que es descriu en la primera part del *Doctor Jivago*, de Boris Pasternak. Al començament de la guerra, moltes dames russes varen dotar generosament algunes instal·lacions sanitàries de campanya. Però, en vista de l'allargament de les hostilitats —que tothom havia previst curtes— aviat se'n van desdir. Es deia a més que aquestes unitats de campanya, ateses per les noies per marèixer de l'alta societat, servien, sobretot, com a lloc de contacte amb els oficials d'alta graduació i, d'altra banda, la seva eficiència quedava compromesa per les pretensions de moralitat: s'hi prohibia el tractament de ferides situades "més avall del cinturó" dels combatents. (N. Stone, 1985, p. 169).

Però els inconvenients majors procedien de la manera en què es feia combatre aquestes tropes. En efecte, la infanteria segueix actuant en massa, i en files espesses, i els fracassos s'atribueixen o bé a la manca de projec-

¹¹⁰ A la novel·la de Hasek (1980) s'hi caricaturitzen els mètodes de redacció d'aquestes històries oficials: el voluntari Marek, que és l'encarregat d'escriure la història del batalló, la va confegint abans que la unitat entri en acció sense estalviar les expressions més exageradament heroïques

tils o bé a la covardia de la tropa; que les coses no anaven exactament així ens ho pot mostrar una anècdota, protagonitzada una vegada més pel general Kuropatkin, que va ordenar un atac nocturn contra les posicions alemanyes, amb la particularitat que els atacants russos havien d'anar proveïts de llanternes. En una sola nit varen perdre vuit mil homes (N. Stone, 1985, p. 226). Tan enlloc com el març del 1916, quan els llargs mesos de guerra ja havien donat moltes lliçons, generalment ben aprofitades pels alemanys, com aviat veurem, es dona una batalla que N. Stone considera una mena d'antologia de desercerts militars russos i que, per això, paga la pena d'aturar-s'hi. Es tracta de la batalla del llac Narotx (Bielorússia). En primer lloc, es tria la pitjor època de l'any, durant la qual, les glaçades i els desglaços converteixen el terreny en una font de problemes: els projectils esclaten en tocar un terra tan dur com l'acer o bé els engoleix el fang. La reraguarda és d'una confusió èpica, reblerta de masses de cavalleria que no podran entrar en acció però que entrebanquen tots els moviments. Mentre la tropa passa fam, les provisions es podreixen als magatzems. Les posicions russes són massa estretes, poc fondes, discontinues, mal protegides per filferades i amb la reraguarda a la vista de l'adversari. Els soldats s'havien venut les eines destinades a la construcció de posicions, i ningú no vetllava que la fortificació es fes adequadament. Per atacar, sovint s'hi enviaven com a reforç tropes de segona línia, mal entrenades i sense mapes, i no és estrany que el comandament fos absent del front en el moment de la topada. De tota manera, el comandament rus desconeixia l'esquema organitzatiu dels adversaris. L'enllaç entre infanteria i artilleria no només és ineficient sinó inclús contraproduent, perquè els oficials d'ambdues armes es troben enfrontats. L'artilleria, que en alguns sectors va rectificar el tir sobre les seves pròpies línies per si de cas els alemanys les arribaven a prendre, va fer una actuació tan ineficaç i espectacular que se la va anomenar "le son et lumière del general Pleshkov". (N. Stone, 1985, p. 229).

De tota manera, això no és sinó una manifestació més de l'actitud habitual de l'arma d'artilleria durant la guerra, almenys fins les reformes del general Brussilov. En general, els artillers menystenien la infanteria i, sobretot, les tropes de segona línia, i en cas d'haver de triar entre conservar les seves peces —o estalviar la munició— i donar suport als infants, sovint triaven la primera opció cosa que es demostra no sols per la poca eficàcia del seu foc contrabateria, sinó sobretot pel fet que, mentre els alemanys acostumaven a prendre molts presoners, de peces d'artilleria en prenen poques perquè, quan hi arribaven, ja s'havien retirat. A Opátow (Polònia), el juny de 1915, es va ordenar a un batalló que atacés una posició alemanya de-

fensada per metralladores i filferades. Quan els atacants sobrevivents van alçar banderes blanques de dins dels embuts estant, els oficials russos van ordenar la pròpia artilleria que els disparés. (N. Stone, 1985, p. 169). I no és aquesta l'única ocasió en què té lloc un incident semblant.

No és adient, tanmateix, de creure que l'exèrcit rus només va tenir actuacions desafortunades. A més de la victòria inicial de Gumbinnen (1914), aconseguiren de refusar els alemanys la tardor del 1914 i fer-ne fracassar les ofensives de l'hivern següent. Van precipitar l'esfondrament militar de l'imperi austrohongarès, i d'altra banda, són els responsables, almenys parcialment, del fet que les baixes alemanyes siguin més elevades al front oriental que no pas a l'occidental; fins a principis del 1917, els russos havien pres més presoners alemanys que els francesos i els britànics plegats.

Però encara és més important que les operacions es desenvolupin de tal manera que la indiscutible superioritat alemanya no es pugui materialitzar en una victòria decisiva, que elimini l'exèrcit rus del camp de batalla. Quan això passi, serà degut, tal com veurem més endavant, a raons internes, inherents a les estructures socioeconòmiques, polítiques i militars de l'imperi rus.

En les condicions del front oriental, on encara eren permeses les grans operacions de moviment, els alemanys no se sentien empesos a repensar la seva tàctica, i, com va reconèixer posteriorment el mateix Ludendorff, generalment posaven en pràctica

"els vells mètodes tàctics i la vella instrucció que havien après en temps de pau"¹¹¹.

La possessió de peces d'artilleria més nombroses i pesants, la seva eficiència en usar-les així com en l'ús dels serveis d'informació i de la xarxa de ferrocarrils i de les formacions esparses d'infanteria, més adients amb la potència de foc de l'armament modern, tot plegat els permet d'enfrontar-se amb facilitat a les reconegudes falies de la tàctica russa.

De tota manera, a principis del 1915, l'arribada de vuit divisions alemanyes procedents de França donarà un tomb a l'estil bèl·lic del front oriental i permetrà els alemanys de superar les dificultats presentades per alguns punts excepcionalment fortificats de les línies russes. El fet de lluitar en dos fronts ofereix als alemanys la possibilitat d'aplicar en un l'experiència de l'altre, cosa que es demostrarà, per exemple, en l'expugnació de Gorlice, fortificació situada en uns turons molt ben reforçats al peu dels Cárpat. Aquesta operació fa part de l'ofensiva de Galítsia, engegada la primavera del 1915

¹¹¹ Ludendorff's own *Story*, N. York, 1919, p. 274. Citat per Gudmundsson, 1989, p. 107

amb la intenció de privar les tropes russes de la possibilitat, aleshores imminent, d'entrar a la plana hongaresa. En el transcurs d'accions com aquesta quedaran paleses la millora de les activitats d'observació i camuflatge, de la cooperació entre infanteria i artilleria i, sobretot, l'augment de la potència i eficiència d'aquesta darrera arma.

En efecte, a Gorlice, l'atac es desempallega en tres fases. En el transcurs de la primera, es fa foc d'artilleria intermitent per tal de descobrir d'on procedia, exactament, la resposta i afinar el tir. Segonament, el foc es dirigeix contra la primera línia de defensa i, en un tercer moment, que coincideix amb l'avanç de la infanteria atacant, el foc fa retrocedir el seu objectiu. L'atac és reeixit i constitueix una de les claus del desallotjament dels russos de Galítsia. (Bruce I. Gudmundsson, 1989, pp. 108-111). En aquestes actuacions convé constatar un dels principis més eficaços de l'evolució de l'artilleria alemanya, deguts, en gran part, al coronel Georg Brüchmüller: l'artilleria serveix més per a eliminar l'acció adversària que no pas per a destruir l'enemic. En primer lloc, pretén suprimir l'acció de les bateries contràries; el foc de barrera serveix per a establir una línia que els reforços no podran travessar i que privarà la retirada ordenada de les forces compromeses en l'acció. Finalment, només als morters pesats els pertocava de destruir —i no només neutralitzar— alguns objectius ben determinats: punts de comandament prèviament identificats, búnquers de ciment, etc. (Gudmundsson, 1989, pp. 113-114)¹¹².

Després de l'ocupació alemanya de Galítsia, els exèrcits russos es retiren cap a l'Est, en una línia que aniria, aproximadament, de Nord a Sud, des de Riga fins a Tarnopol i Csernowitz, passant per Pinsk (vid. mapa 4). La retirada, que molts van voler comparar impròpiament a la de 1812, es féu sense planificació, en gran desordre i sense línies de defensa, i així, va provocar gran nombre de baixes. Es practicà, a més, una política de "terra cremada" que va significar, bàsicament, dues coses: l'exili forçat de prop d'un milió de persones, obligades a escampar-se, en condicions miserables, a les barriades de diverses ciutats russes, i la pràctica de l'antisemitisme més extremat, donat que, si s'havia de cremar alguna cosa, eren les possessions dels jueus, mentre les dels altres, en general, es respectaven. La descripció següent, deguda a John Reed, en dona testimoni:

"Pobles tapats pels arbres s'amuntegaven als plecs immensos de la terra, pobles de boniques cases d'argila fetes a mà de maiera

¹¹²Quan tractem el front occidental, a l'apartat següent, hi veurem aquests temes amb un xic més de detall.

irregular i pintades de blanc immaculat amb una llenca de blau lluent al baix i amb cobertes de palla treballada. Moltes eren buides, esclafades i negres de foc, sobretot les que hi havien viscut jueus. Hi havia senyals de pillatge descontrolat, ja que aquí no hi havia hagut batalla: les portes esbotzades, les finestres arrencades, i tot escampat, mobiliari i roba estripada. Des del començament de la guerra els austríacs no havien vingut aquí. Era obra de russos¹¹³ (...)"

Durant dies, soldats i població civil es veuen obligats a caminar per les vies del tren, deixant pas, però, als luxosos combois ferroviaris amb els oficials de l'Estat Major que, de tant en tant, els avançaven ràpidament. Els refugiats muntaven campaments improvisats als boscos, els quals són tan plens de gent que, de nit, les guspises de les fogueres semblen focs d'artifici, segons la descripció que ens fa V.M. Doroshevitx, periodista liberal rus. La gent no té menjar ni medicines, la canalla moren "com a mosques" i la disenteria els afecta ràpidament¹¹⁴.

Liddell Hart ha escrit que, en l'art militar, la línia que separa l'estratègia de la tàctica sovint no és altra cosa que una ombra. Tanmateix, Ludendorff que juntament amb Hindenburg dirigia les operacions alemanyes al front oriental des de la tardor del 1914, tenia tendència a travessar continuament aquesta línia i a considerar èxits estratègics allò que no eren sinó victòries tàctiques, per sonades que fossin, com Tannenberg (1914), Galitzia (1915), Romania (1916) o Riga (1917). Que la realitat no s'adeia amb les valoracions de Ludendorff ho demostra el fet que aquestes victòries no duïen modificacions substancials de la situació en favor dels vencedors. En el cas de l'ofensiva de Galitzia, els alemanys hi obtenen com a resultat, la neutralització de l'amenaça russa contra Àustria-Hongria però de retruc queden com a posseïdors d'un territori relativament buit i inhòspit lluny de les seves reserves i amb dificultats per a poder mantenir les línies de proveïment mentre l'exèrcit rus segueix capacitat per a les seves accions (Stone, 1985, pp. 188-189).

Després de la presa de Vilnius, darrer gran èxit alemany al front oriental si descomptem el de Riga, el front queda estabilitzat i s'hi instal·len posicions atrinxerades, ben reforçades i fondes, segons aconsellen els coneixements pràctics adquirits al front occidental.

¹¹³ John Reed: *The War in the Eastern Front*. N. York, 1916, citat per Glover i Silkin, 1990, p. 457

¹¹⁴ A Glover i Silkin, 1990, pp. 464 i ss. s'hi transcriuen algunes pàgines de Doroshevitx

L'any 1916, a part d'ésser el de la batalla del Llac N. Motx, que ja hem comentat, ofereix una novetat extremament interessant. Es tracta de l'ofensiva Brussilov, que constitueix una mostra de la capacitat de renovació tàctica en el front oriental.

Els alts oficials russos eren, generalment, d'edat tan avançada que Aleksey Brussilov, que tenia 63 anys el 1916, se'l considerava jove. L'ofensiva engegada per aquest general renovador el 4 de juny a la regió situada entre els pantans del Dnièper i els Cárpatos va fer retrocedir les línies austrohongareses al llarg d'un front d'uns 450 kms. Brussilov pretenia aconseguir un efecte sorpresiu sobre els austrohongaresos i privar-los de capacitat per a dur reserves i, així, explotar la perforació del front que pensava practicar.

El fet que els russos no disposessin de munició d'artilleria gaire abundosa —encara que menys escassa d'aïllò que els comandants volien fer creure— va obligar-los a ésser innovadors; però encara hi ajudava més el fet que ell, com d'altres oficials del seu mateix tarannà, considerés per simple experiència que un bombardeig gaire massiu malbaratava la sorpresa i malmetia el terreny. Per tant, el pla va incloure els elements següents: l'atac aniria precedit per una preparació artillera breu, contundent i simultània tot al llarg del front previst —una trentena de kms.— per tal de no deixar entreveure per on es faria l'assalt principal. El front seria llarg amb el disseny d'evitar el foc d'enfilada. Les reserves se situarien tan a la vora com fos possible de les tropes destinades a l'assalt, però fora de la vista de l'adversari. Les posicions russes serien fetes a consciència i disposarien de trinxeres de comunicació amb la reraguarda ben a recer del foc austrohongarés. L'artilleria havia de col·laborar estretament amb la infanteria, i, per això, s'havia d'arribar a la bona entesa entre ambdues armes cosa que, com ja sabem, era més aviat excepcional. De manera que Brussilov va fer conviure artillers i infants a les trinxeres, a fi i efecte que tots dos s'adonessin d'allò que se'ls demanava.

Per primera vegada, els aviadors russos van obtenir fotografies aèries de les posicions adversàries i, a més, els soldats s'entrenaven amb rèpliques a escala real de les trinxeres que haurien d'assaltar. S'excaven túnels per sota de les línies adversàries. Mentre tots aquests preparatius tenen lloc, Brussilov recorre el seu front de cap a cap —i això també constitueix una novetat— per tal de controlar tots els detalls i de calmar els ànims dels molts oficials que consideren forassenyat el projecte.

En arribat el 4 de juny, un foc de tambor molt intens esclafa les trinxeres austrohongareses al llarg de molts kms.. El pla de Brussilov té èxit i els russos s'apoderen de gran part de la Bucovina, encara que l'avenç queda aturat per diverses raons: les baixes pròpies són nombroses, l'aproximació de

les seves reserves no és òptima i, de cara a eventuais ofensives futures l'alta jerarquia militar posa entrebancs consistents, bàsicament, en la reducció de les forces a la seva disposició. Algunes de les característiques tàctiques de l'ofensiva Brussilov constitueixen un remarcable antecedent de les que Ludendorff posarà en funcionament al front occidental durant l'ofensiva de primavera del 1918. Però, en el seu moment, no tothom va saber apreciar-ne els avantatges, i alguns, incloent-hi el comandament militar de les potències centrals, van atribuir l'esfondrament del front a la reconeguda inèpcia de les tropes austrohongareses. El fet és que les potències centrals disposaven de poques tropes en aquell front i en aquell moment, que coincidí amb la campanya de Verdun. De més a més, i en paraules de N. Stone (1985, p. 266), la contraposició d'interessos del comandament germanoaustríac també hi ajuda: Von Falkenhayn no col·laboraria amb Conrad ni Ludendorff amb von Falkenhayn.

Poc després de l'ofensiva d'estiu de Brussilov, Romania fa una entrada a la guerra que va resultar militarment ben galdosa i, a conseqüència de la qual, als russos se'ls va obrir allò que comunament s'anomenaria "la llaga romanesa": un front més per atendre i més dificultats (mapa 3).

L'any 1917 resulta militarment poc actiu al front oriental: hostilitats a Volínia el març, la curta ofensiva alenada per Kerenski i dirigida per Brussilov durant l'estiu i la conseqüent contraofensiva alemanya que dona com a resultat l'adquisició de l'Est de Galítsia. El setembre, els alemanys conquereixen Riga.

Aquesta darrera operació presenta alguns trets interessants encara que l'objectiu estratègic que pretenia, consistent en atrapar l'exèrcit rus del Bàltic, no s'aconsegueix. Es tracta d'una batalla d'encerclament clàssica, l'obstacle major de la qual és el pas del riu Daugava. L'interès consisteix en la sorpresa amb què s'engega l'atac i amb l'eficiència amb què s'organitzen el pas del riu i l'establiment de caps de pont i el bombardeig de les posicions defensives russes, incloent-hi l'ús de gasos tòxics que el 1915 havien resultat contraproductius en aquest front, però que l'experiència de l'occidental havia consagrat. La direcció és de Brüchmüller.

Els russos, mal comandats i mal proveïts, i amb gens de confiança en les seves màscares antigues, fugen. Posteriorment, organitzaran contraatacs en formació espessa i sense suport d'artilleria, tot i que estem a l'any 1917.

El fracàs estratègic de la presa de Riga procedeix tant dels entrebancs posats als atacants, que són hostilitzats a l'estil *kamicaze* pels "batallons de la mort" constituïts per dones, com pel fet que gran part de les tropes alemanyes són reclamades des del front occidental. L'exèrcit rus del Bàltic

fuig de l'abast dels atacants. (Gudmundsson, 1989, pp. 115-121).

Després de Riga, les millors tropes alemanyes són destinades a sostenir l'ofensiva britànica de Passchendaele i al front italià, on protagonitzaran una de les victòries més consistents de tota la primera guerra mundial, la batalla de Caporetto. Mentrestant, ha esclatat la revolució d'octubre i, com després va dir Trotski, els soldats russos varen signar la pau amb els seus peus. És a dir, van abandonar el front bo i substituïnt una guerra que no els interessava per la participació en una voràgine d'activitats sociopolítiques que semblaven adreçades a afavorir els interessos de la majoria. Amb la buidor del front rus, els alemanys varen poder ocupar grans extensions de l'imperi i, després de l'armistici (5-XII-1917), varen poder imposar un tractat de pau per separat, signat a Brest-Litovsk el març de 1918, que consagrava l'adquisició per a les potències centrals de gairebé el 20

2.4.- El front occidental

El front occidental és el front immobilitzat per antonomàsia. És cert que tot al llarg de la guerra, hi ha sistemes de trinxeres més o menys estables gairebé en tots els fronts, com a manifestació d'una situació de punt mort derivada, com ja hem vist, del predomini de l'ofensiva sobre l'ofensiva. Tanmateix, en el front occidental, dues línies paral·leles de posicions adversàries, separades per una llenca de "terra de ningú" corren gairebé sense solució de continuïtat des de la costa del canal de la Mànega, a Nieuport, fins la frontera entre França i Suïssa (vid. mapa 5). Amb poques variacions, aquestes posicions es mantindran fins la represa de la guerra de moviment, la primavera del 1918.

2.4.1.- Les trinxeres

La línia de posicions enfrontades s'havia iniciat amb l'excavació provisional de línies de clots que la infanteria havia anat obrint i que s'havien reforçat amb parapets fets de sacs de sorra o de troncs d'arbre. En alguns indrets, com Flandes, el grau d'humitat del sòl obliga a fer les línies de protecció no pas excavades sinó enterament construïdes. En qualsevol cas, les pluges provoquen esllavissaments de les parets o l'enfonsament dels refugis i els soldats es troben obligats a refer continuament les seves instal·lacions.

Alguns metres més endavant de les línies de trinxeres, ja en terra de

ningú, s'hi situen obstacles, com arbres abatuts i, més habitualment, una o dues línies de filferro de 7 anxes, que fan un embull alt i fonder de diversos metres. A la zona dels Vosges, la línia es fa més discontinua en funció del relleu trencat. Com de seguit veurem, durant aquest període els alemanys actuen bàsicament a la defensiva mentre els aliats, i, sobretot, els francesos ho fan molt més a l'ofensiva. Per aquesta raó, les trinxeres alemanyes són, ja de bon començament, fetes més a consciència, mentre les tropes aliades pagaran amb greus incomoditats el sentit de provisionalitat que regeix els seus fràgils refugis.

La descripció següent correspon a un sector de les trinxeres franceses la primavera del 1915:

"(...) Hoy los campos de batalla están llenos de una tristeza infinita. Se llega hasta ellos insensiblemente, a través de una progresión de silencio, de misterio y de soledad. No se ve nada, ni se percibe nada. Una inmensa llanura desierta y un cielo abierto, impenetrable. Eso es todo. Los combatientes hay que ir a buscarlos en las entrañas de la tierra. (...).

A lo largo de las trincheras, no se ve nada más que una sucesión uniforme de cavernas, donde los soldados se defienden como pueden de las inclemencias del tiempo y de las asechanzas de un enemigo implacable, tenaz. Estas habitaciones son deleznablez asilos que a duras penas pueden ser designados con el nombre de humanos. Imaginad un agujero excavado en la humedad de la tierra. A su entrada un pedazo de tela roída sirve de puerta, de ventana, de tragaluz y ventilador, todo a un tiempo. El interior del antro está sumido en una obscuridad que de día es completa, de noche pavorosa (...) El santo suelo hace las veces de estera, de colchón, de almohada y de sábanas, cuando no de piscina, porque a menudo la caverna se inunda con las lluvias torrenciales (...)

Las trincheras modernas no son zarjas, sino laberintos. Es imposible imaginar el número de vueltas y revueltas, callejones, pasajes, recodos, atajos, quebraduras y encrucijadas, que se desarrollan interminablemente ante los ojos aturdidos del curioso que se atreve a penetrar en las trincheras¹¹⁵ (...)"

¹¹⁵Gasiel: "En las trincheras" (1917, pp. 107, 109-110). Gasiel va visitar les zones de combat del front francès quan ja hi havia hagut algunes ofensives aliades molt mortíferes, malgrat el qual mai no s'hi troben detalls tètrics. Per tal de complementar la seva versió es

Les trinxeres alemanyes ofereixen més comoditats i solidesa: es construeixen amb posts de fusta i inclús es reforcen amb ciment. Al llarg dels 640 quilòmetres del front occidental s'hi van excavar uns 19.300 quilòmetres de trinxeres del cantó de l'entente i uns 25.000 del cantó alemany: com fa notar L. Ceva, això significa una llargada superior en 5.000 quilòmetres a la de l'equador (Ceva, 1985, p. 364).

2.4.2.- *Les ofensives aliades del 1914-1915*

Durant la tardor i l'hivern del 1914-1915 tots dos adversaris engeguen ofensives amb la intenció de trencar les línies i poder reprendre la guerra de moviment (vid. cronologia). Però les línies resisteixen i les coses queden poc més o menys com abans després de setmanes de topades i milers de baixes.

En el cas de la primera batalla d'Ypres, per exemple, els alemanys enviaven repetides onades d'infanteria que s'estavellaven contra les defenses aliades, a les quals els atacs de l'artilleria alemanya no havia privat de la seva capacitat. Com a darrer recurs, decideixen d'enviar-hi la Guàrdia Imperial Prussiana, però, com diu Gudmundsson (1989, p. 11), el fet que aquesta constituís una formació lluïdíssima, els oficials de la qual eren els idols de l'alta societat, no implicava que estiguessin millor entrenats que la reserva que havia fracassat en el mateix indret. Van avançar perfectament desplegats però els tiradors britànics, l'artilleria i les metralladores en van esclarijar de seguit les files i, els qui van poder arribar a distància adequada per a l'ús de la baioneta els resultà inútil davant el foc dels tiradors entrenats pel cos a cos. És coneguda l'anècdota del jove tinent que cridava ordres a una companya de la qual ja només ell era viu. El conjunt de baixes, (entre el 18 d'Octubre i el 22 de Novembre), fou de 148.000, el 67'6quals eren alemanyes (Winter, 1988, p. 14).

El període que va de finals del 1914 a finals del 1915 ofereix una combinació de la persistent constatació del fracàs de les velles tàctiques (atac frontal, infanteria formada en ordre tancat, etc.) i de l'experimentació de noves vies per tal de trencar el punt mort. Una gran part de les innovacions introduïdes procedeix de l'esforç i la imaginació de la tropa, generalment de les unitats d'élite. Mentrestant, les jerarquies militars no ofereixen noves instruccions perquè no saben massa com sortir-se'n però, alhora, no sempre

poden veure els fragments del diari de guerra d'Henri Barbusse escrits pocs mesos després i que es transcriuen una mica més endavant. Pel que fa a la forma de les trinxeres, vegeu el mapa 6

acullen bé els resultats de les novetats experimentades a les línies. En això, com en d'altres aspectes, l'exèrcit de l'imperi alemany serà una excepció. Els resultats d'aquestes ofensives seran humanament devastadors:

"(...) Els atacants, que havien corregut fins aquest punt des de la Croix de Berthonval i s'havien atrinxerat el millor que havien pogut en clots al peu del turó havien convertit el lloc en una mena de rusc, els havien agafat de costat amb les metralladores i els havien massacrat. El barranc i els terraplens que s'allargaven uns quants quilòmetres ara no són sinó una gran necròpolis. Pertot arreu hi ha cadàvers momificats, esquelètics, reduïts a petites piles barrejades amb fang vermellós. També en podeu veure un de sol que sobresurt; de vegades hi ha un peu aquí i allà, o un tros de roba que surten de la terra per a mostrar on hi ha un cos. (...) Ja no són cossos, sinó piles de deixalles seques que sembla que les han abandonades amb restes d'equip, gobelets, ampolles d'aigua, galledes d'escombraries¹¹⁶ (...)".

2.4.3.- *Els esforços per a innovar la tàctica*

Tot al llarg del 1915, els alemanys, encara que comparteixin la tendència ofensiva de la resta dels bel·ligerants, estan a la defensiva al front occidental, simplement perquè tenen moltes tropes ocupades al front oriental. Aquesta circumstància els afavorirà, perquè, com ja hem vist, la clau de la situació de punt mort era, justament, el predomini de la defensiva sobre l'ofensiva. La iniciativa pertany, doncs, als aliats, que llancen tota una colla d'ofensives al llarg del 1915 (vid. cronologia), de les quals un i altre bàndol n'extreurà conseqüències i deduccions diferents.

a.- El bombardeig massiu

La tàctica adoptada pels aliats consisteix en el bombardeig massiu de les posicions enemigues abans d'enviar-hi la infanteria. Aquesta opció quedarà reblada tot al llarg de la guerra, malgrat els inconvenients que ofereix. A la guerra de trinxeres no hi ha possibilitat de flanquejar ni envoltar les posicions i tots els atacs han d'ésser frontals. Però la preparació artillera prèvia a

¹¹⁶Fragment del *Diari de guerra* d'Henri Barbusse, corresponent a la tardor del 1915 i transcrit a Glover i Silkin, 1990, p. 191

l'assalt frontal no sols el priva de sorpresa sinó que, amb els esvorancs oberts pels projectils d'artilleria, el terreny pel qual haurà d'avançar la infanteria queda impracticable. Encara més greu és el fet que el bombardeig previ no garanteix la desaparició de la resistència dels defensors. Tot al contrari, l'experiència demostrava que, per pocs que en quedessin, podien impedir l'èxit de l'assalt sempre que conservessin algunes metralladores amb què escombrar la terra de ningú. En força ocasions ni tan sols les filferrades no quedaven prou destruïdes, però, inclús així, la infanteria podia rebre ordre d'avançar:

"A través d'un bosquet d'avets que les dissimula de l'enemic però no les preserva pas de les seves bales, les nostres patrulles d'avantguarda han arribat a prop de les trinxeres enemigues. Arriben a una filferrada, però darrera d'aquesta n'hi ha dues més. Hi ha enormes piles de troncs d'arbres. Ens trobem davant d'una poderosa organització defensiva. (...). El tinent Perrin s'adona de seguida que avui no ens en podem pas sortir. (...) a les onze, es decideix que l'acció es continuarà demà després d'una fort preparació artillera que destrueixi les obres enemigues. (...) (l'endemà), la 21 i la 22 es posen altra cop al davant i la 19 queda de reserva com el dia abans (...) A les onze, la 21 i la 22 arriben a la filferrada. Aquest cop els *boches*¹¹⁷ quedaren sorpresos del nostre atac (però) (...) les nostres baixes foren més serioses que la vigília (...) El capità Savaray, al davant de la seva companyia, s'havia adonat de la dificultat de la situació. De pressa i corrents, escriu en un paperot, a poques passes de les trinxeres enemigues: "Defenses de l'enemic intactes. 3 línies de filferrada i d'arbres abatuts protegeixen les trinxeres enemigues. Impossible de passar" (...) amb prou feines acabava d'escriure-ho que va caure amb una bala al cap i dues al pit (...) l'ordre de replegament ens arribà al cap d'un moment¹¹⁸".

Inclús si l'atac té èxit i s'aconsegueix de trencar el front, aquest fet deixa el guanyador en una positura tàcticament indesitjable, perquè constitueix un sortint, fàcil de contraatacar per totes dues bandes, i, com més fonda hagi estat la penetració, més. El temps corre a favor de la defensa, que pot

¹¹⁷ Els termes *boches* o *huns* es feien servir per a referir-se pejorativament i amb menyspreu als alemanys

¹¹⁸ *L'écho des marmites*. 20-IV-1915, a: Audoin Rouseau, 1986, p. 75

acumular forces per a contraatacar. En canvi, és fàcil que als atacants els costi de rebre reforços i hagin de cedir les posicions preses. En cas que el contraatac no es doni o bé sigui infructuós, uns i altres faran les seves línies per tal d'adaptar-les a la nova posició. Els guanys o pèrdues s'avaluen més aviat en metres que no pas en quilòmetres (JFC Fuller, 1984, p. 318).

Els francesos estaven tots satisfets de la seva nova màxima *L'artillerie conquiert, l'infanterie occupe*, però la realitat no refrendarà aquesta satisfacció i el judici que mereix a JFC Fuller aquesta "innovació" és prou sever; Fuller considera (1984, p. 156) que l'ús massiu d'artilleria adoptat pels aliats significa que

"la tàctica tornava al nivell de l'època espartana del segle V a.C., amb una notable diferència, i és que, ara, els generals no es presentaven al combat".

Els aliats atribuïen la manca d'èxit de les seves iniciatives a l'escassetat d'artilleria i de munició i creien que, si s'hi posava remei, els resultats foren decisius. A finals de l'any 1915, l'avantatge inicial en artilleria pesada i en obusos i morters de trinxera de què disposaven els alemanys ja havia estat anul·lat pels aliats. Però l'opció aliada significa que la seva infanteria esdevé molt dependent de l'artilleria i, així, es perden tant la iniciativa com la flexibilitat, la capacitat per adaptar-se a les circumstàncies. Gudmundsson (1989, p. 32) considera que una de les raons d'aquesta decisió és el tipus d'exèrcit de què disposaven els aliats: no gaire ben entrenat el francès i sorgit del no res, pràcticament muntat de cap i de nou el britànic, el nucli professional del qual, moit reduït, aviat va desaparèixer literalment. Els nous combatents disposaven de molt poc temps d'instrucció i, així, la qualificació es deixava només per a l'artilleria. Amb tot, i com després veurem (capítol 3), la inflexibilitat organitzativa i ideològica dels quadres aliats pesa també en una opció que no implica modificacions a fons de l'estructura militar.

b.- Metralladores i granades

A més de l'increment de l'artilleria, hi ha d'altres modificacions en l'arsenal usat a les trinxeres. L'eficiència defensiva demostrada per la metralladora significa l'augment del seu nombre. Aviat es comprova també que les granades de mà són molt més útils que no pas el fusell i la baioneta si es tracta de desallotjar una trinxera, i aquestes armes, en principi patrimoni dels peoners, són adoptades per la infanteria, que hi veu també menys risc en el seu ús. De granades n'hi ha de diverses menes. Algunes se les fabriquen els mateixos

soldats, amb pots de llaua i explosius. Les més característiques són les famoses granades de mànec de fusta alemanyes, que els anglesos anomenen *potato masher*¹¹⁹ i que es podien llançar molt lluny.

c.- Llançaflames i tiradors de precisió

Amb la mateixa finalitat, d'anul·lar o foragitar els defensors, els alemanys introdueixen el llançaflames el gener del 1915. Aquest artefacte tenia antecedents a la guerra russo-japonesa i els primers en usar-lo són una colla de voluntaris la major part dels quals són bombers a la vida civil. L'avantatge bàsic del seu ús és la por insuperable que inspira, però té l'inconvenient d'esclatar si un tret li ensopega el dipòsit de combustible (Gudmundsson, 1989, p. 44).

Els fusells reglamentaris s'usen, gairebé des del principi de la guerra de posicions, per a fer foc de precisió sobre objectius predeterminats, per exemple, les latrines de l'adversari. Els tiradors de punteria afinada són de primer voluntaris però, amb el pas del temps, se n'organitza la instrucció sistemàtica. (Ashworth, 1980, p. 57).

d.- Gasos tòxics

El primer ús massiu de gas tòxic al front occidental (clorina) té lloc l'abril del 1915 per iniciativa alemanya, després d'haver-ne fet una prova fallida al front oriental. Els efectes foren terribles i els defensors aliats sobrevivents varen fugir absolutament esfereïts. Aquesta era, veritablement, l'ocasió d'aprofitar el trencament del front, però els alemanys ho havien planejat com un atac d'objectius limitats i no varen explotar l'èxit obtingut. Temps a venir, l'ús de màscara antigàs més o menys eficients anul·larà bona part dels efectes del gas que s'anirà diversificant (fosgè, mostassa o iperita) alhora que s'aprèn de llançar-lo amb granades de gas i, així, s'eviten els inconvenients dels vents contraris. Els gasos tòxics, prohibits per les convencions de l'Haia de 1899 i 1907, sempre han estat considerats una arma terrorífica. Però JFC Fuller (1984, pp. 163- 164) considera que "el gas és una de les armes més humanes i una de les més efectives" pel fet que, de les baixes provocades pel gas, en moria una part molt més petita que les provocades pel foc d'artilleria. A més, l'ús de la màscara antigàs redueix en un 50és eficient en minvar la qualitat defensiva de les trinxeres.

¹¹⁹ Podriem traduir-ho com a "mà de morter"

e.- Patrulles

De forma més o menys espontània, algunes unitats de línia organitzen patrulles (de voluntaris, de vegades), que surten a la terra de ningú per obertures camuflades a les filferades. L'objectiu de les patrulles és observar les posicions enemigues, veure'n la disposició i, si és el cas, prendre presoners que puguin ampliar la informació. Durant aquesta primera etapa és general la inexistència de mapes de les zones de trinxeres en part "per raons de seguretat". La sensació de provisionalitat de les posicions que tenia el comandament és una altra raó per a no disposar de mapes. Peter Chasseaud (1990) exposa una curiosa situació: els oficials britànics acaben fent servir els mapes que de les seves posicions han aixecat els alemanys amb l'ajut de l'aviació, i, quan els aliats es decideixin a disposar de la seva pròpia cartografia, les seves característiques tècniques sovint la fan inútil.

Sigui com vulgui, les patrulles s'han d'enfrontar a un territori sense facilitats per a orientar-s'hi no sols per manca de dades, sinó sobretot perquè els bombardeigs continuats i les posicions fetes, destruïdes i tornades a refer han produït un paisatge sense vida, ple de fang, d'esvorancs i de filferades, "extraterrestre" en diu Jay Winter (1988, p. 142), i amb els punts de referència en continua modificació. En aquestes condicions no és gens estrany que aquells que busquen informació es perdin ells mateixos i acabin en mans de l'adversari.

D'ençà del juny del 1915, l'exèrcit alemany recomana la construcció d'una segona línia darrera de la primera, per tal d'assegurar la defensa (Lupfer, 1981, p. 3). De fet, es considera que els primers en adonar-se de la vàlua de la defensa en profunditat són els francesos, però, per raons organitzatives són els alemanys els primers que la utilitzen sistemàticament. Per anar d'una línia a l'altra es fa servir allò que els francesos anomenaran *boyaux* o corriols, és a dir, trinxeres de comunicació. Això vol dir, en definitiva, que la xarxa de les posicions augmenta i es complica, es converteix en el laberint de què parlava Gaziell (vegeu mapa 6).

f.- L'aviació

En aquesta primera etapa de la guerra de posicions s'utilitza també l'aviació, que hi fa un paper especialment eficaç en contrapesar la insuperable immobilitat de la situació.

Quan la guerra va començar, l'aviació militar tenia molt pocs anys d'experiència i s'havia usat només a la guerra d'Itàlia contra Turquia, a Tripolitània

(1911-1912), i a la d'Espanya contra el Marroc (1913). Tanmateix, no tots els militars s'havien adonat de les possibilitats que significava, entre d'altres raons perquè ja tenien prou feina a heurarse les amb les metralladores, el transport a motor per terra i les revolucions en l'armament i el blindatge navals. D'altra banda, es prenen poc seriosament aquells artefactes fets de fusta, lona i filferros que produïen una insuportable sensació de fragilitat (David MacIsaac, 1986, p. 628). Segons J.J. Lecker (1985, p. 14), el futur mariscal Foch havia dit, el 1910, bo i referint-se a l'aviació:

"Tot això, per a l'exèrcit, és zero!"

Però, ja gairebé d'entrada, l'aviació s'usa a tots els fronts, totes les potències respectables en tenen, pocs o molts, i els aparells eficients es produeixen en molts països, l'Ilya Muromets rus de quatre motors o el Caproni Ca4 italià per exemple. De màquines voladores n'hi havia de diverses menes: aeroplans, globus i dirigibles. En una primera fase serveixen per a localitzar les bateries adversàries i dirigir el foc de les pròpies; i en aquestes tasques de reconeixement tenen més utilitat que no pas la cavalleria. La fotografia aèria permetrà, de més a més, controlar la situació i evolució de les línies defensives de l'adversari, i fer-ne mapes. No hi ha armes específiques contra l'aviació i com que l'eficiència dels fusells i metralladores no és gaire elevada, la solució serà de moment, usar la pròpia aviació per tal de neutralitzar l'adversària. A partir de la primavera del 1915, les metralladores s'incorporen als avions que, tot al llarg de la guerra, seran objecte d'una intensa i ràpida evolució, adreçada a fer-los capaços de complir cada cop funcions militars més diversificades. Amb la capacitat d'usar metralladores i la possibilitat de dur càrregues explosives, l'aviació serà capaç des del 1915, dins de radis relativament reduïts i amb volum de càrrega no gaire alt; amb poca precisió, d'actuar contra les tropes adversàries, de terra, i contra les seves instal·lacions i nusos de comunicacions. No cal dir però que són molt més coneguts els "duels" de pilots a l'aire, els més famosos dels quals foren el "Baró Roig" (Manfred von Richthofen) o el nordamericà Eddie Rickenbacker. Però la introducció d'aparells òptics, que millora la precisió de les accions aèries, juntament amb l'augment de la capacitat de càrrega farà més perillosos els bombardeigs aèris.

Els combatents de l'aire són tropes molt especials, qualificades i diferents de la massa de la infanteria. Personifiquen un cert esperit cavalleresc i individualista enmig d'una guerra anònima i sense herois. La infanteria adversària els tem i els menysprea: "voltors carronyaires" els anomena repetidament Ernst Jünger.

g.- Les incursions

Al llarg del 1915, algunes unitats d'élite britàniques i alemanyes introdueixen el *raid* o incursió. Es tracta d'una tàctica molt elaborada que posteriorment tindrà un interessant desenvolupament. Una incursió és un atac ràpid, sobtat i d'objectius limitats a les posicions enemigues, amb la pretensió de fer baixes i presoners i recollir informació sense donar temps al contraatac.

Una actuació com aquesta requereix una preparació acurada i l'actuació coordinada de diverses menes de combatents: els qui han reunit informació sobre les condicions de la trinxera adversària, els que tallen els filferros sense ésser vistos; els qui assalten la posició amb les seves granades de mà i els qui els cobreixen amb el seu foc de fusell, de més a més de la reserva deixada a les pròpies línies per a cas de contraatac (Tony Ashworth, 1980. p. 73). Per tal de dificultar la defensa de la posició assaltada, els incursors al·len amb filferrades els extrems del sector triat.

Sembla que aquesta tàctica la inicien els membres del 1er. i 2on regiment de Rifles Garhwali, indis, de la BEF (Força Expedicionària Britànica). És adoptada per d'altres unitats d'élite britàniques, com el 2 Royal Welch Fusiliers i, posteriorment, es generalitzarà.

La descripció següent correspon a un raid britànic fet el 1917:

"Junt amb un altre oficial, em va correspondre de reunir el major nombre possible de voluntaris de la nostra companyia i, una nit fosca i bruta, fer una incursió a les trinxeres de l'enemic, matar-ne tants com poguessim i portar com a mínim un presoner amb la finalitat d'obtenir informació. (...) Quan el batalló va marxar a les línies nosaltres ens varem quedar a reraguarda, per a entrenar-nos i agafar-nos ho amb calma. Els dos oficials havíem de fer moltíssima tasca de patrulla i observació. Havíem de descobrir els punts febles de la filferrada de l'enemic, les millors rutes i el màxim dels seus costums (...) Ens varem pintar la cara de negre amb suro cremat i tot allò que poguéssim fer soroll ens ho varem treure o bé ho varem lligar. Ens vam armar amb punyals i bombes i amb diversos invents mortífers per tal de fer saltar en l'aire els filferros i els refugis de l'enemic, i, és clar, fusells o pistoles. La incursió havia de ser molt sigilosa i el seu èxit depenia de la sorpresa. De manera que, un cop fora de les nostres filferrades, ens vam arrossegar, amb el cor que ens anava a batzegades però decidits. Havíem de travessar 540 iardes (493 metres) fins arribar

a l'objectiu. La primera meitat era força senzilla. Aleshores ens vam començar d'ajupir i després ens arrossegavem, cada iarda un minut, més o menys. De sobte, quan erem a unes 150 iardes de les trinxeres alemanyes, varem veure i sentir que se'ns acostaven homes (...) Els huns venien a posar filferada (...) Dos boches se m'acostaven molt. Vaig pensar que era millor sorprendre'ls abans no ens veiessin. De manera que em vaig posar a córrer cap a ells apuntant-los amb la pistola i cridant "Hände hoch" (mans en l'aire) amb el meu fidel sergent i altres homes darrera meu. Potser el boche no va comprendre el meu alemany acabat d'aprendre. Sigui com sigui, van tirar i van fallar. Vaig respondre amb la pistola i el meu sergent amb el fusell. Un quedà tocat i va fer un xiscl. Aleshores vaig anar per l'altre xicot que ara estava ben espantat i va caure en un embut. "Je suis officier!" va cridar en francès. Aleshores ja hi havia un combat general, amb foc per tots cantons. (...) L'objectiu de la incursió s'havia aconseguit: havíem fet un presoner, i ben valuós¹²⁰. (...)

h.- Els destacaments d'assalt alemanys

Pel seu cantó, els alemanys inauguren el primer *Sturmabteilung* o destacament d'assalt el març del 1915, però sense gaire èxit, fins que se'n fa càrrec el capità Rohr. La idea de Rohr és muntar una unitat d'élite amb els seus propis escamots de metralladores, morters, llançafomes i canons de campanya, capaç de fer amb èxit una ruptura al front estabilitzat. Després de fer una primera actuació reeixida als Vosges (12-X-1915), Rohr estableix un seguit de principis, a partir dels quals engegarà l'entrenament sistemàtic de la seva unitat i, més endavant, el d'altres:

- desaparició de la formació en columnes i línies; les esquadres, que actuaran com a unitat tàctica bàsica no adopten cap formació predefinida, sinó aquella que millor s'adapti a les característiques del terreny. El cap de l'esquadra adquireix més poder de decisió. En el moment de l'avenç, no cal amoïnar-se per la pèrdua del contacte entre les esquadres, perquè "l'objectiu garanteix la unitat d'acció".
- assalt de les trinxeres amb els mètodes propis del raid i amb armament de suport —metralladores, canons lleugers, morters de trinxera,

¹²⁰ Herbert Read, *Diari de guerra*, 1-VIII-1917. A: Glover i Silkin, 1990, pp. 287-288

llançafiames— coordinat al nivell més baix possible per tal de disposar de flexibilitat en la iniciativa.

- **entrenament amb foc real:** l'esquema d'actuació consisteix en esbandir les defenses de les trinxeres amb llançafiames i granades; eliminació de l'artilleria i les metralladores adversàries a base de projectils de morter i artilleria; aïllament del sector de trinxera prè amb sacs de sorra i feina de pic i pala, a càrrec de la infanteria que segueix els assaltants i que ajuda a consolidar la posició: models a escala real de les trinxeres enemigues; ús de mapes a gran escala (1:50.000, 1:10.000, 1:5.000, etc.).
- **canvis en l'abillament i equip dels combatents:** botes més còmodes, polaines, reforços de cuir als colzes i genolls per tal d'impedir que es destrossés la roba quan es reptava, incorporació de bosses per a dur-hi granades, Mauser més lleuger. Però el canvi més significatiu i posteriorment generalitzat serà el casc d'acer (*Stahlhelm*) que substitueix el casc prussià tradicional o la gorra de campanya. Els destacaments d'assalt usen també garrots, ganivets i pales esmolades per al cos a cos.

És especialment interessant el paper atorgat a l'artilleria dins l'esquema de Rohr: no ha de fer la feina de la infanteria sinó que li toca, justament

"suprimir i paraitzar l'enemic per tal que la infanteria es pugui moure, proveir l'enclusa contra la qual picarà la infanteria"

(Gudmundsson, 1989, p. 52).

Aquesta visió del paper de l'artilleria, molt estès als exèrcits alemanys, segons la qual l'artilleria serveix "més per a mantenir els caps baixos que no pas per a tallar-los" i que li atorga una funció molt matisada, contrasta poderosament amb la simple acumulació quantitativa de l'opció aliada, de la qual n'esperaven la solució al punt mort de la guerra de posicions. (Gudmundsson, *ibidem*).

i.- Els tancs

També del 1915 és la idea del futur carro de combat, anomenat "tanc" com a part de la boira de secret que envolta el seu procés de recerca i producció. Diu Liddell Hart a la seva història de la primera guerra mundial (1970, cap. VI, pp. 332 i ss.) que la idea del tanc és molt vella si per tanc s'entén un vehicle autopropulsat i que fes en terra el mateix paper que

els creuers en mar: hi ha els antecedents de les màquines de Leonardo i de Simon Stevin (1539), els carros de guerra hussites i, fins i tot, els cavallers medievals. Però els vehicles cuirassats inventats durant la Primera guerra mundial responen estrictament al problema tàctic plantejat per la resistència insuperable que oferien les trinxeres (filferrades més metralladores).

El coronel Swinton, que ja s'havia ocupat d'aquest problema arran de la guerra russo-japonesa va haver de suportar tot un calvari de riotes i de burocràcia fins que va poder convèncer el govern britànic que pagava la pena investigar per tal d'aconseguir un vehicle cuirassat, amb rodes d'eruga, capaç de dur armament antipersonal i de superar els obstacles físics que oposaven les trinxeres. Paral·lelament a la recerca britànica els francesos també s'hi varen posar. Els britànics varen disposar dels primers exemplars el 1916.

2.4.4.- *La vida quotidiana de la infanteria a les trinxeres*

Resulta gairebé tòpic parlar del sofriment suportat pels combatents sobretot per la infanteria a la guerra de trinxeres, les condicions de vida i de combat de la qual són veritablement dures i penoses. Sobre la *poor bloody infantry*, en efecte, tiren fusells i metralladores i hi esclaten granades, obusos i projectils de l'artilleria adversària, i, sovint, de la pròpia i tot. Si demanava ajut a la seva artilleria, amb certa freqüència quedava decebuda, perquè als artillers els recava d'engegar unes peces que després s'haurien de netejar i, en canvi a ells, el perill els tocava de molt més lluny:

"en aquell moment, per por que algun obús fes volar pels aires el nostre dipòsit de municions, s'havia donat l'ordre tradicional de salvi's qui pugui! Feliços artillers que podien escapolar-se en cas de perill! No era pas el nostre cas, pobres soldats d'infanteria, que mai no teníem el dret de donar l'esquena a l'enemic!".

(Louis Barthes, 1987, p. 466).

Però, de més a més de la por i el sofriment causats pels assalts inútils o els bombardeigs inacabables, hi ha els sofriments, l'esgotament i les infinites incomoditats que, de manera quotidiana, enfosqueixen la vida dels combatents en aquest "món troglodita", com l'anomena Paul Fussell, en aquest

"Paisatge de desolació, terra nua sembrada de cossos de pagès, de troncs negres convertits en memòria del bosquet verd, poble de fang, argila informe de l'obra retornada a la matèria amb

les seves vanitats, fang fastigós barrejat amb l'olor aspre de la pólvora cremada i de la carronya que fa que la pròpia maceració (dues setmanes sense treure's la roba) gairebé es pugui resistir, amb el vent que, quan el terrabastall calla, transmet amb quietud els estertors dels qui agonitzen (...)"

(Jean Rouaud 1991, p. 161).

A la premsa periòdica publicada pels soldats francesos del front occidental la vida quotidiana és el tema més freqüent, i la seva lectura deixa una impressió de desesperació. Segons l'estudi d'Audoin-Rouzeau (1986, pp. 37 i ss), els enemics pitjors són, de bon tros, la pluja i el fang:

"aquesta simple paraula, la pluja, que gairebé no vol dir res pel ciutadà, pel civilitzat que s'ha fet una casa: una teulada per tal d'arrecerar-se de les intempèries, aquesta paraula conté tot l'horror del soldat en campanya".

(L'Horizon, juliol, 1918. in: Audoin-Rouzeau, 1986, p. 37).

El fang s'empassa trinxeres, bèsties i homes, i morir-hi, lentament engolit, és molt més terrible que no pas patir les bales i els obusos.

Henri Barbusse, a la seva novel·la *El foc* (1916), diu que l'infern és l'aigua:

"Ha parat de ploure. Al cel ja no hi queda pluja. La plana de plom, amb els seus miralls d'aigua, sembla que surti no sols de la nit sinó del mar.

(...)

On són, les trinxeres?

Es veuen llacs, i, entremig, línies d'aigua lletosa i estancada (...)
No hi ha trinxeres; aquests canals són les trinxeres sepultades.

(...)

M'aixeco a mitges, amb penes i treballs, fent tentines com un malalt, i miro. El capot m'apreta amb la seva horrible càrrega. Hi ha tres formes monstruosament informes al meu costat. Una és Paradís, amb una extraordinària crosta de fang, un bony a la cintura, al lloc de la cartutxera. També es lleva. Els altres dormen sense moure's gens.

(...)

On són, els homes?

A poc a poc, els veiem. A la vora nostra, n'hi ha que dormen, embolicats en fang de cap a peus, gairebé transformats en coses (...)

Sobre l'aigua que desborda d'una trinxera, enmig d'un terreny especialment arrasat i devastat, hi suren unes masses, illots rodons.

Ens hi arrosseguem. Són negats.

(...)

Hi va haver una època que jo creia que el pitjor infern de la guerra eren les flames dels obusos; després, molt temps vaig pensar que era l'ofec dels soterranis que eternament ens estrenyen. Però, no, l'infern és l'aigua".

(Henri Barbusse, 1944, pp. 234-237).

Però també hi ha l'haver de buscar els ferits i enterrar els morts, el fred, sobretot durant les guàrdies de nit, i la fatiga provocada per marxés i contramarxés, tasques de construcció i reconstrucció, i la impossibilitat de dormir tot el que cal durant molt de temps. I després, la consciència de viure com a bèsties, bruts, mal menjats i tractats sense consideració per l'oficialitat que no s'hi mira gens en enviar-los a prendre objectius impossibles "sense mirar les baixes".

Com a resum, ens podria servir aquest fragment de *Le Filon* (1918)

"Combatre a la guerra moderna és passar-se deu dies seguits dins d'un clot ple d'aigua sense moure's, és obrir l'ull, esmolar l'orella, prémer una granada, és menjar fred, enfonsar-se al fang fins els genolls, dur l'avitallament en la negra nit, donar voltes entorn del mateix punt durant hores sense trobar-lo. és rebre obusos de no se sap on, en una paraula, és sofrir".

(Audoin-Rouzeau, 1986, p. 46).

Quan es fan marxés, la càrrega que duu a sobre un soldat d'infanteria és de més de 20 quilos. Hi ha gran quantitat d'andròmines, distribuïdes per les butxaques (llumins, ganivets, cordes, papers, tabac, beguda, ...) l'armament i equip que duu penjat a coll (fusell amb baioneta, granades, munició, pala, pic...) i els sostres de roba que es posa per sobre per tal de protegir-se (teles de tenda de campanya, per exemple). Tot plegat els donava un aspecte tan

estrafolari que Robert Graves explica que els britànics en deien "arbres de Nadal" mentre els francesos es consideraven comparables a la "botiga de la cantonada". Com que l'aprovisionament no és adequat, tothom s'equipa com pot: comprant, robant a camarades o enemics o retirant-ho dels cadàvers.

Els permisos per anar a casa són molt escassos. Durant els primers anys de la guerra, els francesos gairebé no en tenen. Tal com veurem més endavant, el conjunt de les condicions de combat empitjorà a partir del 1916. La resta de les condicions de vida -avituallament, equipament, estat de les trinxeres-- varia segons la situació dels diversos bel·ligerants.

Per a enfrontar-se a una hostilitat tan omnipresent, els combatents reaccionen de diverses maneres. Tant a les unitats d'élite com a les que no ho eren, la convivència a la trinxera generava relacions de solidaritat de grup molt estretes que ajudaven a protegir-se dels perills bèl·lics i a superar les misèries quotidianes. Els companys es cobrien mútuament, recollien els ferits malgrat la prohibició d'aturar-se quan hi havia un assalt, arplegaven les possessions dels morts i les enviaven a la família. Compartien les notícies, els paquets de menjar o de roba que rebien de casa, les confidències i les crítiques amargues contra polítics i militars. Es preparaven el menjar i es feien el cafè o el te plegats quan hi havia ocasió. Diu Ashworth que els records més amargs de la guerra de trinxeres procedeixen de combatents que no varen trobar ocasió d'integrar-se en una d'aquestes colles cohesionades i solidàries i que sumaven l'hostilitat de la situació a la manca de companyonia.

Les unitats d'élite combaten reforçades per la seva cohesió interna, per la confiança en la solidaritat dels companys. L'optimisme d'algunes afirmacions de Jünger, fonamentades en l'agradable companyonia d'aquells que ell anomena guerrers fa part d'una vella herència, compartida per soldats i guerrers de temps passats. *Le Jouvencel*, manual cavalleresc del segle XV, ens pot servir de testimoni:

"Quina cosa tan agradables que és la guerra... Tothom s'estima tant, durant la guerra! Quan un hom considera justa la pròpia causa i veu a combatre amb bravesa la seva raça, les llàgrimes puguen als ulls. El cor lleial i pietós sent la dolcesa de veure l'amic que exposa valentment el seu cos pel tal d'acomplir el comandament del nostre Creador. I aleshores es fa el propòsit de morir o viure amb ell i, per amor, no abandonar-lo. Això dona una delectació tan gran que qui no hi ha passat no ho sabria pas dir. Us penseu que un home que fa això tem la mort? De cap manera. Perquè se sent tan reconfortat, tan entusiasmat, que no

sap pas on és. Veritablement, no li fa por res¹²¹".

En canvi, les unitats més corrents les formen, habitualment, individus poc bel·ligerants. Sovint, consideren que els ocupants de la trinxera situada a uns metres de la pròpia són

"homes que compartien les nostres dificultats, que lluitaven la nostra mateixa batalla perduda contra l'aigua, impotents davant la sobtada tempesta de metall que petava, enyorats de casa seva i de la seva canalla".

i que es demanaven:

"que potser són ells, l'enemic?¹²²".

Combatents com aquests provaven d'establir acords o treves, implícits o explícits, amb l'adversari. Molts dels testimonis que ens han pervingut descrits per combatents de totes les potències, presenten com a tema recurrent el plantejament de la pregunta: perquè fer mal a algú que no ens ha fet res? I era força estesa la convicció que, si tots dos adversaris es posaven d'acord, l'avantatge seria comú. Ashworth (1980, p. 30) cita l'advertiment que se li fa a un soldat nouvingut a la 29ª divisió britànica:

"el senyor botxe no és mala peça. Si el deixes en pau, ell també t'hi deixarà a tu".

A aquests acords, anomenats "sistema de viure i deixar viure", "laissez-faire, etc..", s'hi podia arribar a partir d'una trobada casual en terra de ningú, o de propostes llançades des d'un bàndol per mitjà de signes més o menys inequívocs: disparar sistemàticament marrant qualsevol objectiu; enviar granades buides amb missatges escrits a dins, etc. La conseqüència podia ésser la inactivitat absoluta o, si això no era possible, l'activitat inoperant: gran ostentació artillera sense cap resultat real. En determinades zones i períodes s'intercanviaven notícies i diaris, menjar o tabac i es compartien cançons i entreteniments, com un trompetista britànic, molt apreciat pels alemanys i un violinista alemany a qui els britànics sempre demanaven bisos, tots dos, localitzats al Bois Grenier, durant la primavera del 1915 (Ashworth, 1980, p. 140). En qualsevol cas se solia respectar la treva de les

¹²¹ *Le Jouvencel* II, p. 20 (1887-1889) citat per Huisinga (1927), 1978, pp. 105-106

¹²² testimoni d'un soldat britànic, citat per Tony Ashworth, 1980, p. 143

hores d'àpat. Hi ha zones tan tranquil·les que s'aprofita la terra de ningú per a plantar-hi verdures. Quan Basil H.L. Hart arribà al front el setembre del 1915, francesos i alemanys compartien la protecció que oferien les cases que quedaven dempeus a la terra de ningú i es podia fer instrucció amb un batalló tot sencer a la vista de l'enemic amb absoluta impunitat (citat per Eric J. Leed, 1979, p. 108). El mateix Liddell Hart trobava

"inoblidable l'olor casolana del bacó de l'esmorzar que passava per damunt de la bravada de clorur de calç de la guerra i, així, no només duia una treva tàcita al front, sinó que ajudava a preservar el seny".

(Ashworth, 1980, p. 25).

Gaziel (1917, pp. 276-286) explica com ha estat testimoni de la utilització conjunta de l'aigua d'una font que comparteixen francesos i alemanys.

Hi ha molts altres testimonis en el mateix sentit. Ashworth calcula que aproximadament un terç del temps i dels sectors confiats a la BEF va mantenir treves més o menys amples. El moment de confraternització més estesa i reconeguda és Nadal del 1914. En algunes ocasions, la confraternització la dictaven agents externs:

"Però una nit que plovia a bóts i barrals l'aigua va envair el refugi (...) L'endemà, 10 de desembre, en molts llocs els soldats de la primera línia van haver de sortir de les trinxeres per no ofegar-s'hi; els alemanys van haver de fer el mateix i aleshores hi hagué un espectacle singular: dos exèrcits enemics cara a cara i sense tirar-se un tret de fusell. (...) Francesos i alemanys es van mirar, van veure que eren homes ben semblants. Es van somriure, s'intercanviaren paraules, es van allargar i estrènyer mans, es van partir el tabac, un quart de suc, de vi¹²³ (...).

En una actuació dirigida pels principis elementals que regeixen la vida no militar, l'hostilitat es retornava augmentada, però, en cas que l'adversari no actués amb correcció, és a dir, que no mantingués els acords. El càstig era extensible al membre de la pròpia unitat posseït de "l'esperit de l'ofensiva", agressiu i provocador de la resposta dels adversaris. Aquell qui trencava les treves, se'l castigava amb l'expulsió del grup solidari, sense el qual eren

¹²³Louis Barthes, 1987, p. 215. Els fets se situen al sector de Neuville-Saint Vaast, a finals del 1915.

infinítament més insuportables les condicions de la guerra. Alhora, s'obstaculitzava tant com es podia la tasca dels artillers que es cuidaven dels morters i que, amb el seu foc, provocaven la resposta de l'adversari sobre la infanteria.

A finals del 1915, l'abast de la influència del sistema de "viure-i-deixar-viure" era molt gran. Al manual publicat pel nou cap de la BEF, Douglas Haig, el març de 1916, se'l considera endèmic, i parlava de l'extensió de la inèrcia, la letàrgia, la inactivitat, etc. (Ashworth, 1980, p. 183). Coses semblants en pensaven els comandaments francès i alemany.

2.4.5.- Els canvis de 1916

Tot al llarg del 1915 s'havia mantingut el punt mort al front occidental, i, mentre les baixes seguien essent enormes, les innovacions tàctiques introduïdes s'havien mostrat eixorques de moment, de manera que tant les jerarquies militars com els polítics van començar d'acceptar l'evidència que la guerra seria llarga. Això, i la constatació de la poca combativitat mostrada en alguns sectors del front provocarà canvis substancials en la forma de fer la guerra, que s'aniran manifestant al llarg del 1916.

En efecte, al front occidental, 1916 serà l'any de les grans batalles de desgast —Verdun i el Somme—, de la introducció de la *guerra de material*, de l'extensió de les tàctiques d'incursió i dels destacaments d'assalt alemanys, de la compareixença del tanc. El resultat d'aquests canvis serà la intensificació inaudita de la violència, però la decisió segueix essent inabastable als camps de batalla.

Verdun és la primera ofensiva alemanya al front occidental d'ençà de la immobilització de les posicions. Von Falkenhayn tria un punt que els francesos no poguessin permetre's de cedir: es tracta d'un indret ple de records de la resistència antigermànica medieval. El projecte consistia en dessagnar amb artilleria pesada, massivament concentrada, tants exèrcits francesos com volguessin defensar la zona; durant les sis primeres setmanes els plans alemanys es compleixen i les pèrdues franceses són molt superiors a les alemanyes. Es tracta d'un cas gairebé únic a la Primera guerra mundial de defensors que pateixen més baixes que no els atacants (N. Stone, 1985, p. 244). Però la batalla, en allargar-se, fuig també de les mans de von Falkenhayn i, de batalla de desgast esdevé batalla pel terreny, cosa que provocarà l'augment de les baixes alemanyes.

Mentrestant, i per tal d'obligar els alemanys a manllevar tropes de Ver-

dun, els aliats inicien una ofensiva a la regió del Somme, la majoria dels efectius de la qual seran britànics. En totes dues ofensives, els avanços territorials que s'aconsegueixen són mínims, encara que es fan a un preu en baixes astronòmic. Bo i sumant les de tots tres contendents en totes dues batalles són 1.790.000 morts i ferits (J.M. Winter, 1988, p. 140). La batalla de Verdun s'inicia al febrer i s'acaba el desembre. És la més llarga de la història. La del Somme comença el juliol i s'acaba el novembre. Aquesta enorme durada obliga els soldats a combatre en companyia de milers de cadàvers, impossibles de retirar i que es podreixen al sol de l'estiu abans d'incorporar-se al paisatge i a les fortificacions: *Le sol est fait de nos morts* s'anomena un recull de testimonis francesos de la guerra (Jean Daguillon, 1987). La carta següent ofereix un testimoni de primera mà sobre la situació a Verdun:

"Estimada esposa:

No et pots pas imaginar el paisatge que ens envolta, sense gens de vegetació, ni tan sols una ruïna; aquí i allà, el monyó d'un tronc d'arbre es dreça tràgicament en un sòl clivellat per milers i milers de forats d'obús que es toquen. No hi ha ni trinxeres ni corriols per a arrecerar-s'hi. Som una colla aïllada, estirats a terra entorn d'un caporal a alguns centenars de metres a l'oest del fort de Vaux. Entre nosaltres i els alemanys no hi ha filferades, tot ho ha pulveritzat la canonada. Però més activa que no el bombardeig, pitjor que la manca de vituallament i que el terror de l'atac és l'olor que hi ha, pesada i pestil·lent, que et prem els budells, t'esvalota el cor, et priva de menjar i fins i tot de beure.

Vivim en un cementiri immens, en el què només sembla que hi estan de gust les mosques immundes tipes de sang i unes rates grosses i lluent. Tot put de cadàvers en descomposició, les deixalles humanes de tota mena, la pols dels explosius, el gas.

(...) doncs imagina't que a cada esvoranc, un home com jo, sol, sense enllaç, sovint sense ordres, resisteix. No em demanis pas com ni perquè, no et podria pas respondre¹²⁴".

Des del punt de vista tàctic, aquestes batalles ofereixen algunes novetats, deixant de banda l'enorme escala a què s'hi combat: xifres mai vistes d'homes, d'armament, etc. A Verdun, per tal de suprimir l'artilleria francesa,

¹²⁴ Carta d'Eugène Boin, maig 1916. Transcrita a Annie Brown et alii, 1986, p. 36

els alemanys llancen un gas lacrimògen. Els peoners s'ocupen de destruir i neutralitzar eficientment els nius de metralladores i les filferades, amb equips de tall, explosius i llançafiammes, mentre els bombardeigs massius aliats demostren, tant aquí com al Somme, la seva inutilitat per a eliminar la resistència dels defensors, tot i la seva duresa literalment insuportable.

Els alemanys actuen bombardejant amb "foc de barrera", és a dir, amb una cortina de foc d'artilleria que aïlla la zona que es vol atacar; darrera d'aquesta barrera, que avança a un ritme preestablert, vénen les tropes d'assalt, indiferents al manteniment de posicions fortificades a la seva rera-guarda que eliminaran posteriorment des dels costats o per darrera. Els fusellers que les segueixen defensaran el sector adquirit i els soldats munits d'eines reforcen immediatament la posició.

Al Somme, Haig decideix una preparació artillera de cinc dies, tan ferotge i insuportable psicològicament com anodina en els seus resultats¹²⁵: els atacants es troben, el dia de l'inici de l'ofensiva que els defensors han sobreviscut i que, en molts llocs, inclús les filferades són senceres. Tot i així, l'atac no s'anul·la ni tan sols se'n modifiquen els plans. Per la resta, els aliats varen actuar com fins aleshores: onades d'atacants, sovint en formació tancada, avancen contra posicions ben defensades amb resultats fàcilment imaginables. El fang de la regió —*la boue sanglante de la Somme*, en diu Louis Barthas— acaba d'amargar l'existència dels combatents. Les condicions en què es lluita al Somme es poden apreciar en aquest text d'Ernst Jünger:

"Quan es va començar de fer clar van anar compareixent davant els nostres ulls esverats aquells estranys indrets. Aleshores vam veure que el camí de la fondalada no era sinó un seguit d'embutos gegantins, tots plens de morts, armes i pellerinques d'uniforme. Les granades de gran calibre havien remogut completament el terreny del voltant, tan lluny com es podia veure. Per molt que busquéssim, no es podia veure ni un sol bri d'herba. L'esgarrapat camp de batalla era espantós. Els defensors morts jeien entremig dels defensors vius. Bo i cavant forats per a protegir-nos hi vam veure que els morts eren els uns a sobre dels altres, en capes sobreposades. Una companyia darrera l'altra hi havia perseverat fins al final, atapeïda sota el foc de tambor, que les havia anat segant i, després, les masses de terra que els projectils llençaven

¹²⁵ El terrabestall era tan intens que es podia sentir des del sud d'Anglaterra (Ceva, 1985, p. 365)

en l'aire n'havia sepultat els cadàvers. Els homes del relleu havien vingut a ocupar-ne el lloc. Ara ens tocava a nosaltres. El camí de la fondalada i el terreny de darrera seu eren sembrats d'alemanys; el terreny de davant. D'anglesos. Dels talusos en sortien, tots encarcerats, braços, cames i caps; davant dels nostres caus hi havia membres solts, arrencats i també cadàvers sencers. Damunt d'alguns, hi havien tirat capots i lones de tenda de campanya, per tal de fugir de la vista permanent d'aquells rostres desfigurats. Malgrat les altes temperatures ningú no pensava en tirar terra al damunt dels morts”.

(1987, pp. 103-104).

A part del considerable increment de l'escala dels bombardeigs, els aliats disposen al Somme d'una novetat, que tampoc no serà gaire eficaç, almenys de moment: els tancs. La primera compareixença dels tancs al camp de batalla és pel setembre del 1916, al sector de Flers-Courcelette (vid. mapa 7). Val a dir que el seu paper fou més aviat galdós i això no pas per la inoperància dels artefactes sinó per l'ús que se'n va fer. En efecte, al manual d'instruccions que havia preparat Swinton es proposava que s'usessin de forma massiva i sorpresiva en terreny favorable. Però Haig n'hi posa pocs i poc provats sobre el camp. Els disposà en grups separats, i després d'haver omplert el terreny d'esvorancs i alertat els alemanys amb la seva pròpia artilleria (Brooks, 1980, pp. 9 i ss.). Val a dir que els nous artilugis no aconseguiren de trencar el front, encara que, de moment, fessin molta por als alemanys que, per això, es van limitar a introduir tàctiques anti-tanc però sense decidir-se a produir-ne (T.T. Lupper, 1931, p. 39).

La incorporació dels nous elements materials —diversificació i especialització de l'armament— així com la inusitada massificació dels mateixos canvia el caràcter de la guerra. Verdun i el Somme constituïran un model per a moltes batalles posteriors: són batalles de desgast, inacabables, costosíssimes en vides humanes (Tony Ashworth, 1980, p. 49). Ernst Jünger, testimoni i actor de la guerra ho veu així:

“... era la batalla del Somme, que ja projectava les seves ombres. Amb ella acabaria el primer període de la guerra, el més senzill: ara entràvem, per dir-ho així, en una guerra nova. Encara que certament nosaltres no ho sospitàvem, allò que fins aleshores havíem viscut havia estat l'intent de guanyar la guerra per mitjà de batalles campals al vell estil, i el fracàs d'aquest intent, que

va quedar aturat a la guerra de posicions. Ara s'alçava davant nostre la guerra de material, amb el seu desplegament gegantí de mitjans”.

(1987, p. 73).

El símbol de la nova *materialschlacht* o guerra de material seria la generalització del *Stahlhelm* de les tropes alemanyes d'assalt. El mateix Ernst Jünger ens diu que, l'agost del 1916, al Somme en va veure un:

”Ell era el primer soldat alemany que veia amb casc d'acer, i de seguida se'm va aparèixer com l'habitant d'un món estrany, dotat d'una duresa més gran”. (Ibidem, pp. 96-97).

Hi ha d'altres modificacions en la forma de combatre que resulten menys llampanants que les anteriors. Per exemple, la pràctica obligatòria de la incursió, introduïda per ordre de l'alt comandament britànic. Segons Tony Ashworth (1980, pp. 177 i ss), la decisió del general Douglas Haig respon a diverses raons. En primer lloc, era una resposta als caps militars francesos, que es queixaven perquè robaven les baixes britàniques desproporcionadament inferiors a les seves. D'altra banda, era un mitjà per neutralitzar el sistema de "viure-i- deixar-viure", perquè les incursions trencaven qualsevol acord entre els ocupants dels dos costats de la terra de ningú. Finalment, Haig concebia la incursió sistemàtica com a part d'un esquema més ample de guerra de desgast. La quantitat de raids reconeguda oficialment pels britànics per l'any 1916 és de quatre cents. Britànics i alemanys, que també els generalitzen, duen tropes d'altres sectors per a realitzar-los, però la venjança o contraincursió la pateix la unitat estatjada al sector, sigui o no violenta. Les unitats poc bel·ligerants odiaven les incursions tant per la seva perillositat com pel fet que destrossaven els nervis i la moral. Gudmundsson (1989, p. 83) considera, en canvi, que el raid, si té èxit, provoca "satisfacció vicària" en el soldat alemany mitjà, i ajuda a alleujar la frustració derivada d'estar sempre posat a la defensiva. La justificació alemanya per a promoure oficialment la incursió és "la necessitat de sacsejar les coses" i acabar amb les treves (Gudmundsson, 1989, pp. 82- 83). Els francesos no l'introdueixen fins el 1917 i sembla que, fins aleshores, tendien a practicar el sistema de "viure-i- deixar-viure" sempre que podien (Ashworth, 1989, p. 201).

A les unitats d'élite els agradaven aquestes activitats que, de més a més, duen la contrapartida de rebre millor tracte que les tropes "normals", és a dir, millor menjar, més permisos i poca feina de pic i pala. El problema

era que, un cop reglamentades, el pla de les incursions vé de la superioritat jeràrquica i, sovint, no és adequat a les circumstàncies en què s'ha de realitzar. Per això, les tropes d'élite menyspreen i odien els "buròcrates incompetents" que es posen en detalls que no entenen.

L'èxit a Verdun de les tropes d'assalt entrenades segons els mètodes de Rohr convenç les autoritats i les jerarquies militars alemanyes per a ampliar-ne el destacament que ara s'anomenarà "batalló d'assalt Rohr" (Abril, 1916). Alhora, quatre batallons de Jäger s'havien convertit en batallons d'assalt¹²⁶. També s'engega un projecte d'entrenament segons els mètodes de Rohr d'un contingent d'oficials i suboficials de cada exèrcit, que formarien unitats d'élite a les seves respectives divisions.

Però l'impuls més important per a l'expansió dels mètodes de Rohr procedeix del recolzament del nou cap de l'Estat Major alemany, Eric Ludendorff (setembre del 1916), que es proposa de fer-ne un model per a tot l'exèrcit alemany. Els principis de la tàctica d'assalt s'incorporen a la versió de desembre del 1916 del *Manual d'instrucció de tropes d'infanteria en guerra*, la qual cosa elimina de la instrucció dels reclutes l'aprenentatge del pas de l'oca i d'altres inutilitats més o menys vistoses.

També els altres bel·ligerants introdueixen tropes d'élite capaces d'efectuar assalts ben planejats i coordinats ("grenadiers d'élite" i "groups francs", "arditi" italians, batallons de xoc russos). Però cap exèrcit no els integra en el funcionament general de les seves tropes (Gudmundsson, 1989, pp. 86-87).

Al Somme hi varen patir tant els britànics com els alemanys però, en opinió de T.T. Lupfer (1981, p. 7), només els alemanys varen reaccionar: un intent d'evitar les baixes massives degudes als atacs d'artilleria en gran escala. La desproporció d'homes i material disponibles en favor dels aliats explica que els alemanys no poguessin acceptar una competència com aquesta. Com a conseqüència, es generarà una nova doctrina defensiva, impulsada també per Ludendorff i que es generalitzarà durant el 1917. Els aliats la varen batejar com a "defensa elàstica en profunditat". Es basava en uns principis parcialment extrets d'alguns documents capturats a l'enemic, —dels quals von Falkenhayn no n'havia fet gaire apreciació— però allò que més la definia era l'adaptació a les noves circumstàncies de la *materialschlacht*.

La "defensa elàstica en profunditat" substitueix el vell mètode d'amuntegar homes en la primera línia, ben bé sota l'abast de l'artilleria aliada, i la decisió de mantenir aquesta primera línia al preu que fos per la decisió

¹²⁶ La tria dels Jäger o caçadors provenia de la seva tradició de combat en formacions d'ordre obert o de guerrilla, i el mateix Rohr en procedia.

de forçar l'atacant a gastar-se mentre el defensor manté la seva força. Dues conviccions s'han fet carní: no s'ha de cedir la iniciativa a l'atacant i la defensa no s'aguanta en la massa d'homes, sinó en la potència de foc. Les posicions es disposaran en profunditat, en un sistema de búnquers de ciment i de forts disposats com un tauler d'escacs, i protegits per unitats petites: esquadres, escamots i servidors de les metralladores. La resta dels defensors estan arrecerats més endarrera, i preparats pel contraatac, que està previst de realitzar amb tàctiques dels batallons d'assalt (Gudmundsson, 1989, p. 94). Quan els atacants avancessin per a prendre la posició no sols es trobariem, com ja era habitual, més lluny de l'abast de la seva pròpia artilleria sinó també enfrontats a les posicions alemanyes més fortes, generalment col·locades en contrapendent i camuflades, de manera que resultaven difícils d'identificar incíus per l'aviació.

Les posicions haurien de tenir, en resum, tres zones diferenciades: en primer lloc, els posts avançats, que serveixen per a contenir incursions i avisar d'atacs importants. Els defensors s'amagaven, sobretot, als embuts. Més enrera hi ha la zona de batalla, generalment limitada per tres línies de trinxeres i una línia protectora d'artilleria. En conjunt, ocuparia uns 1,5-2 quilòmetres de fondària. En aquesta zona hi havia també una sèrie de búnquers o punts forts camuflats, on s'encabien metralladores amb què es faria foc d'enfilada sobre els atacants, mentre l'artilleria tirava, preferentment, darrera els atacants per tal d'aïllar-los d'eventuals reforços. El contraatac s'engegaria abans no es consolidessin els guanyats dels adversaris, i el protagonitzarien les reserves, situades en la tercera línia defensiva. (T. T. Lupfer, 1981, pp. 11 i ss.).

Per tal que aquest mecanisme defensiu funcionés, calia una cadena de comandament desprovista d'entrebancs burocràtics i l'assumpció de la iniciativa als esglaons més baixos de la jerarquia perquè eren els sotsoficials que comandaven les unitats petites els que havien de prendre decisions sense rebre ordres. Segons Ludendorff, la tàctica esdevenia "cada cop més individualitzada" (Gudmundsson, 1989, p. 94). Alhora, tota l'artilleria, amb excepció de la pesant, depenia de la divisió d'infanteria (Lupfer, 1981, p. 19). Aquestes modificacions organitzatives, realitzades en el sentit de promoure la iniciativa dels sots oficials, contrasten notòriament amb la rigidesa dels exèrcits aliats.

El setembre del 1916, els alemanys decideixen escurçar la seva línia de front bo i retirant-se a terreny més favorable. Durant l'hivern del 1916 al 1917, i amb l'ajut de presoners de guerra i població civil, construeixen allò que els aliats anomenaran "línia Hindenburg", segons les normes que hem

explicat en els paràgrafs anteriors.

En definitiva, al llarg del 1916, la intensificació dels combats i l'increment de la quantitat de material utilitzat converteix la guerra en

"un mecanisme massiu que turmentava els homes més enllà de la seva resistència i provocà una nova mena d'experiència bèl·lica".

(Ashworth, 1980, p. 54).

2.4.6.- 1917

Durant el 1917 els aliats tornen a organitzar grans ofensives (Arras, Scarpe, Chemin des Dames, Tercera Batalla d'Ypres/Passchendaele; vid. cronologia) però els seus resultats són tan poc convincents i, inclús, tan negatius en alguns casos, que el general francès Pétain declara, a finals d'any, que, d'aïhores en endavant més s'estima "esperar els tancs i els americans" abans de passar novament a l'ofensiva a gran escala. Pel seu cantó, els alemanys es passen tot l'any a la defensiva, amb la qual experimenten la seva nova tàctica, que els resulta força eficaç, i organitzen allò que pensen que serà l'ofensiva decisiva pel 1918, abans que el gruix dels soldats nordamericans no hagi tingut temps de desembarcar al front occidental i després de reunir els seus efectius militars deslliurats del front oriental per la retirada de la Rússia revolucionària del conflicte (vid. cronologia).

Durant aquest any els combatents es troben immersos en la mateixa situació de sofriment intens i inútil iniciada l'any anterior; la tensió és tan gran que, en algunes unitats franceses esclata en forma de motins massius.

Les ofensives aliades del 1917 permeten demostrar l'eficàcia creixent dels sistemes defensius alemanys. Tant a Arras com a Le Scarpe (vid. cronologia) els britànics hi perden molts més homes que no pas els alemanys. En el segon cas, els alemanys cedeixen un xic de terreny que no els és favorable, i, així, poden mantenir la línia defensiva (T.T. Lupfer, 1981, p. 30).

Però les operacions que més terribles varen resultar pels combatents foren les ofensives francesa (Chemin des Dames) i britànica al sortint d'Ypres (3a Batalla d'Ypres o de Passchendaele). En el primer cas, el comandament francès, que havia escampat entre la seva tropa la convicció que es tractava de l'ofensiva decisiva, va actuar amb una ingenuïtat i una inconsciència tan desmesurades que el resultat no solament va consistir en un fracàs estrepitós i a un cost en baixes exagerat, sinó també en l'esfondrament de la moral de les tropes i l'esclat de motins que varen afectar molt a fons l'exèrcit francès.

En el segon cas, Douglas Haig manté exactament el mateix sistema d'atac una i mil vegades fracassat, amb l'agreujant que les condicions del sòl i els bombardeigs massius converteixen els camps de batalla de Flandes en un mar de fang pitjor que el del Somme en el qual desapareixeran milers de combatents (vid. capítol 3, apartat 3.5). D'aquestes operacions del 1917 ens interessen, ara, dues coses: la modificació de la tàctica francesa endegada per Pétain l'endemà del Chemin des Dames i l'actuació dels tancs britànics a la batalla de Cambrai, seguida del contraatac alemany.

Pétain va decidir de "restablir la confiança de l'exèrcit en ell mateix i de la nació en l'exèrcit" (Pedroncini, 1974, p. 89), i, amb aquesta intenció, va organitzar alguns atacs, modestos en els seus objectius però d'èxit segur. Aquesta vegada, però, la *réussite a tout prix* la pagaria l'artilleria i no les vides dels combatents. En l'atac a Verdun, per exemple (agost del 1917), es va assegurar la reeixida posant-hi una peça d'artilleria de campanya cada 20 metres, una de pesant curta cada 30 i una de pesada llarga també cada 30, convenientment dirigides per la informació procedent de l'aviació. Com a resultat, va obtenir quasi tot el terreny que havien adquirit els alemanys l'any anterior, a un preu molt baix (uns 5000 morts) i va apoderar-se de més de 10.000 presoners (Pedroncini, 1974, p. 93).

Després d'aquest bon resultat, el següent atac, també dirigit més als efectes morals que no pas als materials fou a la Malmaison, a la regió del Chemin des Dames, justament allà on els combatents francesos havien fracassat tan dolorosament: es tractava, doncs, d'esborrar-ne el mal efecte i de provar de substituir-lo per la constatació de la possibilitat de victòria, ni que fos parcial. Aquesta vegada, Pétain va comptar no sols amb l'aviació sinó també amb el reforç dels carros de combat, dels quals es confiava molt, a diferència d'altres caps militars francesos. I, en efecte, després de tres dies de preparació artillera ben dirigida per l'aviació, els tancs precedeixen la infanteria i demostren la seva capacitat per a neutralitzar els búnquers de ciment i els nius de metralladores de la defensa alemanya (oct. 1917). És cert que els objectius eren molt modestos, cosa que feia grinyolar els esquemes de la jerarquia militar, però els resultats s'havien obtingut a un preu incomparablement més baix que al sector britànic de Flandes (del qual ara parlarem), i en un període de temps molt més curt i, sobretot, havien aconseguit de refer la moral de l'exèrcit francès.

També els britànics varen usar els tancs amb èxit per primera vegada durant el 1917. A Arras i a la carena de Messines no se n'havien sortit massa bé; a la 3a Batalla d'Ypres havien malmès diverses vegades els tancs de què disposaven per culpa d'usar-los en terreny inadequat (i no era pas per

manca d'experiència, que sabien que el fang abundós els neutralitzava). Però, finalment, el 20 de novembre del 1917, a la zona de Cambrai, el *Tank Corps* aconseguí de fer una actuació reixida bc i seguint un pla de J.F.C. Fuller; es tracta d'un raid sorpresiu, en terreny ferm i anivellat, en conjuminació amb la infanteria, després d'un atac d'artilleria breu que havia servit, sobretot, per a dissimular el soroll de l'avenç dels carros. L'atac és massiu (378 tancs més 98 de suport en un front d'uns 10 quilòmetres) i l'efecte és profitós: la línia alemanya s'enfonsa i és possible la penetració. Aconseguir el mateix territori que a Passchendaele en 90 dies i al preu de 250.000 baixes havia costat a Cambrà i 5000 baixes i poques hores (Stephen Brooks, 1980, p. 15).

Altra cosa és la forma en què aquest èxit va quedar malmès; les tropes de reforç anaven retardades, es donà —tot i que a aquestes alçades de la guerra sembla inconcebible— un paper complementari a la cavalleria, que hi fracassà, i els canons alemanys van tenir temps i ocasió d'anorrear tancs i tanquistes: no hi hagué supervivents (Dixon, 1977, p. 120-121). El sortint britànic que en resulta és objecte d'un fort contraatac alemany, engegat amb mètodes de les tropes d'assalt. Tot i que era previsible, ningú no l'havia previst i la sorpresa fou tan total que el general de la 29a divisió britànica va haver de fugir en pijama del seu estatge. Les línies tornen al seu lloc previ al 20 de novembre (T.T. Lupfer, 1981, p. 40).

Segons Gudmundsson (1989, p. 144), el contraatac alemany hagués pogut avançar més però els britànics varen poder comptar amb "un aliat inesperat": la possibilitat de pillatge; l'escassetat dels subministres alemanys era ja tan notòria que la disciplina s'esvai a la vista dels dipòsits tan ben provistos, sobretot de rom, dels adversaris:

(...) "Hi vaig apostar sentinelles i després varem explorar la trinxera conquerida; era plena d'armes i d'equip. Als punts de guaita hi havia metralladores, llançamines, granades de mà i de fusell, cantimplors, armilles amb folre de pell, impermeables, lones de tenda, llaunes plenes de carn, de melmelada, de te, de cafè, de cacau i de tabac, ampolles de conyac, eines, pistoles de combat i de senyals, roba blanca, guants, en resum, tota mena de coses. Com si fós un vell cap de lansquenets, vaig concedir una estona perquè els homes es dediquessin al pillatge i poguessin examinar amb més detall totes les coses bones que hi havia allà. Tampoc jo no em vaig poder estar de preparar-me un petit esmorzar a l'entrada d'una galeria, i de fer-hi una pipa amb el magnífic Navy cut mentre gargotejava el meu informe per al cap de les

tropes de combat. (...).

(Ernst Jünger, 1987, p. 224).

Ludendorff en va concloure que, tot i les seves limitacions, els nous mètodes ofensius eren prou eficients i engegà els plans per a l'ofensiva a gran escala i que es vol decisiva, de la primavera següent.

A finals del 1917, mentre els aliats han introduït poques modificacions organitzatives, a la infanteria alemanya el fuseller s'havia convertit clarament en minoritari. Les metralladores lleugeres, l'arma defensiva per antonomàsia, anaven a càrrec d'una esquadra (portadors de l'arma, de la munició, de l'aigua) complementada per una altra de fusellers, que actuen com a protecció de la primera. Les unitats de cavalleria, que s'havien mostrat tan inoperants al front occidental, es desintegren: s'usen els cavalls pel transport, i els homes es reconverteixen en infants (T.T. Lupfer, 1981, p. 14). D'altra banda, a bona part de les peces d'artilleria s'hi han incorporat rodes i la metralladora pesada (Maxim) disposarà d'un tripode i es podrà usar com arma ofensiva (Gundmundsson, 1989, p. 97). Moltes d'elles s'han incorporat al control directe de les petites unitats d'infanteria.

En canvi els aliats havien incrementat la proporció d'artilleria de cada divisió (pel cas francès, del 10 al 20 divisió (de 4 a 3) i de companyies per batalló (de 4 a 3 també) (Pedroncini, 1974, p. 94), però l'artilleria era molt menys integrada en les decisions de la infanteria; d'altra banda, la imitació de les instal·lacions defensives alemanyes no significarà que s'hagin assimilat les tàctiques que les complementen, i això es demostrarà durant l'ofensiva de primavera del 1918.

2.4.7.- *L'ofensiva alemanya de la primavera del 1918*

Durant l'hivern del 1917-1918 l'exèrcit del front occidental, que ha anat creixent fins a disposar de 192 divisions, és entrenat a consciència segons els mètodes de les tropes d'assalt¹²⁷. L'artilleria és instruïda amb els mètodes de Brüchmüller per tal de poder tirar acuradament, alhora que s'intenta vèncer la tradicional (i raonable) malfeança de la infanteria envers l'artilleria a base d'organitzar xerrades explicatives: es permet que qualsevol combatent, ni que fos soldat ras, pogués fer preguntes. També s'hi inclou preparació anti-tancs, amb la introducció d'un fusell les bales del qual són capaces de foradar

¹²⁷ La descripció d'aquest entrenament es pot trobar a Ludwig Renn, 1984, pp. 289 i ss.

el blindatge dels carros de combat, que feien molta por a la infanteria alemanya. Tot i així, Ludendorff desestima els consells d'engegar un cos de tancs propi perquè considera més útil d'esmerçar els recursos disponibles, cada cop més escassos, en d'altres elements de l'arsenal, convençut que els tancs són andròmines poc eficients. Els alemanys en van construir poquíssims i eren, a més, difícils de maniobrar i poc útils (Brooks, 1980). Per tal d'actuar contra el declivi moral de les tropes, s'engega també una preparació de mena psicològica, adreçada bàsicament a millorar els mètodes de comandament de les unitats. Però hi ha repetida constància, inclús oficial, del mancontenament de gran part de la tropa, sobretot de les divisions anomenades "de trinxera" (*Stellungdivisionen*) compostes pels homes menys idonis (per raons d'edat i de constitució física) i el tracte rebut pels quals contrastava prou amb el que es dispensava a les divisions d'èlite destinades a l'assalt (proveïment d'armes, d'equip i d'avituallament manifestament inferior) (Lupfer, 1981, p. 49).

La tria del sector de la BEF a atacar es féu en funció dels avantatges tàctics que presentava: el terreny controlat pels britànics era més favorable que no pas el francès i ben conegut perquè havia estat reraguada pròpia. D'altra banda, els britànics són forces menys nombroses que les franceses. L'objectiu és l'obtenció d'un trencament del front que pugui ésser decisiu i que permeti de reprendre la guerra de moviment. Amb aquesta intenció no es pretenia la destrucció de les forces britàniques, sinó més aviat el desllorigament dels seus sistemes organitzatiu i de transmissions, a més de la retenció de la iniciativa. El mètode triat no cal dir que no serà el bombardeig massiu, poc exitós fins aleshores i fora de l'abast dels recursos cada cop més escassos de l'Estat alemany.

En la fase prèvia a l'ofensiva mateixa els alemanys llancen tota mena de mesures de confusió: atacs d'artilleria amb gas tot al llarg del front, que desorienten els adversaris sobre el lloc triat alhora que mantenen molt ocupats els defensors; increment substancial dels raids alemanys, amb la finalitat d'evitar les activitats informatives dels aliats; de més a més, els incursors han estat informats amb incorrecció de la localització de l'ofensiva i, si els agafen com a presoners, contribuïran a la confusió (Gundmundsson, 1989, p. 160).

Quan el moment és arribat, el 21 de març del 1918, l'artilleria alemanya engega un atac amb gas i explosius tan intens (encara que és curt: poques hores) que els artillers s'han de posar la màscara antigàs per tal d'estalviar-se el respirar les emanacions de les seves pròpies peces, i que fa embogir els defensors. L'èxit, és a dir, la neutralització de l'artilleria adversària, és més o menys ample segons la zona.

El posterior assalt a les línies britàniques s'inicia un matí de boira amb sorpresa quasi total i segons la coneguda tàctica que els aliats anomenen "d'infiltració": les tropes d'assalt segueixen una barrera rodant i avancen deixant de banda els punts forts, dels quals se n'ocupen les onades següents d'assaltants. Als tres sectors de l'ofensiva (vid. mapa 8) s'hi aconsegueixen resultats desiguals, però el front britànic cedeix, tot i estar constituït segons els mateixos principis que l'alemany. La raó, segons Gudmundsson (1989, pp. 156-157) és que els britànics

"s'han sortit bé de copiar l'aparença exterior del sistema defensiu alemany, però no han estat capaços d'adoptar-ne la substància. La clau de la defensa elàstica alemanya era que es basava en la iniciativa i el seny de l'home que s'hi trobava, independentment del grau que tingués cosa anàtema per a un sistema de comandament que valorava més que cap altra cosa la fidelitat als procediments establerts".

Com a conseqüència, el comandament britànic, lentíssim en les seves reaccions, és incapaç de coordinar la defensa amb unes ordres que sempre arriben massa tard al teatre d'operacions. Hi han petits contraatacs locals, alguns amb tancs, però els combatents, gens habituats a actuar per pròpia iniciativa davant la sorpresa, si no tenen ordres concretes tendeixen a retre's i van a incrementar unes xifres de presoners enormes.

Quan s'ataquin posicions franceses, el mes de Maig, l'èxit alemany al Chemin des Dames serà degut, en canvi, a la tossuderia del comandament en seguir disposant les seves tropes ben espesses i a primera línia, amb l'ordre de no cedir ni una polzada de terreny (Lupfer, 1981, p. 53) a més de la negativa de Foch a creure's els advertiments dels espies nordamericans que preveïen un atac en aquest sector. El text següent, procedent d'un diari "postu" en dona una versió gens optimista:

"... El 26 de maig, cap a les onze de la nit, el 252 se'l dugué bruscament al Chemin Des Dames per a rebre el primer cop de l'ofensiva alemanya sobre l'Aisne, on el 19, el 62 i el 118 acabaven de quedar anihilats per un enemic vint vegades superior en nombre. (...) Com a conseqüència de l'increïble avenç dels boches tots els elements del regiment es varen trobar successivament en primera línia. El tren de combat, el tren del regiment, la milícia, inclús el dipòsit de la divisió se les hagueren d'heure amb els

alemanys. (...) Hi va haver morts, ferits i presoners en tots els esglaons del cos (...) I quan l'ordre de replegament va arribar a les unitats de primera línia del 252 hi va haver poquíssims sobrevivents que poguessin reunir-se al seu cos¹²⁸ⁿ.

L'avenc alemany és impressionant dins el context de la guerra de posicions (vid mapa 8) però acaba topant amb la presència de les reserves fàcilment transportades pels aliats a través de la seva xarxa ferroviària centralitzada a París i de noves línies defensives que els aliats han anat fent. Els alemanys s'acosten perillosament a París, que queda a l'abast de la seva artilleria pesada (l'obús "la Grosse Bertha" hi provoca força esvorancs i algunes baixes civils)¹²⁹ però són incapaços de treure partit dels trencaments produïts. Han patit gran quantitat de morts, la majoria insubstituïbles forces d'assalt d'élite, no disposen de prou reserves, estan esgotats i mal alimentats i la indisciplina i el desig de pillatge entorpeixen les seves actuacions.

Els alemanys s'acaben trobant a la defensiva, amb una línia plena de sortints, més llarga i, per tant, molt més difícil de guarnir i, és aleshores que els aliats decideixen que ha arribat el moment de reprendre la iniciativa ofensiva.

Abans de donar per acabat el tractament de la guerra de trinxeres, convé dir alguna cosa referida als altres fronts immobilitzats, en els quals es donen situacions similars a les del front occidental.

Als Balcans hi ha relativament poca activitat. Els aconteixements de Gal·lipoli mereixen un capítol propi a la secció dedicada a les manifestacions més explícites de la incompetència militar. En canvi al front italià del Vènet (mapa 9) on es donen les 11 batalles de l'Isonzo, s'hi varen veure dues accions ben organitzades que, per dues vegades varen dur la ruptura del front: Caporetto, a la tardor del 1917, és "la victòria alemanya més important de la Primera guerra mundial" (Gudmundsson, 1989, pp. 125) però l'avenc alemany i austriac va topar amb noves línies italianes al Piave; a Vittorio Veneto simplement s'hi esfondra el front austro-hongarès. A Caporetto hi actuen tropes alemanyes d'élite amb tàctica "d'infiltració". Per la resta, l'actuació general correspon a la guerra de trinxeres "clàssica", planejada, des del bàndol italià pel general Luigi Cadorna, "ultra-desgastista" en la mateixa línia de Douglas Haig.

¹²⁸ *L'Écho du boqueteeu*, 9-VI-1918, in: Audoin-Rouzeau, 1986

¹²⁹ El "Grosse Bertha" s'anomena així en honor al nom de la mestressa de la Casa Krupp

2.5.- La guerra naval

La majoria de les potències bel·ligerants, i, més especialment, la Gran Bretanya i l'Imperi alemany, posseïen el 1914, flotes molt ben dotades i a les quals concedien enorme importància, tant pel seu paper estratègic com per l'elevat cost de les seves unitats. Però, curiosament, durant llargs períodes de la guerra, el més significatiu de les operacions de superfície és que no van tenir lloc (Paul Kennedy, 1990, b, p. 332), mentre prenién una volada creixent les activitats de guerra submarina: mai no va haver-hi la topada decisiva entre les grans flotes rivals, aquella que havia d'ésser el segon Trafalgar, fonamentalment pel fet que l'experiència del principi de la guerra convertí en prudent el comandament naval, que havia deduït que era massa fàcil i ignominiós de perdre uns vaixells tan costosos a mans de submarins i homes granota. Per això, hi ha qui considera inadequat que un autor com Hough hagi anomenat el seu llibre sobre el tema *La Gran Guerra al mar* (1983). El minat del mar, el bloqueig marítim i la guerra de cors seran les activitats més característiques de la guerra naval durant el període 1914- 1918.

Durant la primera etapa de la guerra, les batalles navals més importants tenen lloc en mars llunyans: Coronel, a prop de Xile, novembre del 1914 i, el desembre del mateix any, a les Falkland. Però posteriorment les activitats s'acosten a Europa. A la mar del Nord hi actuen la flota britànica i l'alemanya. A la Bàltica, l'alemanya i la russa. A la Mediterrània, la francesa i la italiana, l'austrohongaresa i la japonesa. La mar Negra és l'àmbit privilegiat dels russos. Les unitats alemanyes i, encara més les britàniques actuen també a la Mediterrània, a l'Indic, etc.

La flota britànica era la més important del món i, des de l'època de Nelson, no havia tingut rival. L'alemanya havia procurat d'encalçar-la, i totes dues disposaven de nombrosos vaixells, als que s'adjudicaven funcions molt diversificades. La marina de guerra del 1914 era el resultat d'una evolució llarga i competitiva, d'una veritable cursa d'armaments inicialment sostinguda, a mitjan segle XIX, per britànics i francesos. Per diverses raons¹³⁰ el francesos varen ser molt inconstants en la seva dedicació de pressupost i d'objectius estratègics a l'àmbit naval, i, en acabar el segle, els britànics es trobaren amb la naixent rivalitat alemanya. En el transcurs d'aquesta batalla tecnològica i econòmica iniciada simbòlicament per *La Gloire* francès (1860) i el *Warrior* britànic (1862), els vaixells havien incorporat nombrosos avenços que havien millorat la seva potència de foc fins arribar als canons

¹³⁰ vid MacNeill, 1988, Cap. 8

de tir ràpid, la seva velocitat, amb els motors de carbó i de petroli, i la seva capacitat defensiva, amb els blindatges de ferro-níquel prou resistents com per a fer-los inabastables a certs projectils. Aquestes característiques es distribuïen en proporcions diferents segons el tipus de vaixell: el cuirassat, molt protegit i amb gran capacitat de foc, no és tan ràpid com el creuer i el destructor. El creuer, més vulnerable, pot fer d'avantguarda, mentre el destructor, encara més ràpid i vulnerable, té major potència de foc i més capacitat de maniobra. El cuirassat més gros i potent del 1914 era el del tipus *Dreadnought*, construït en primer lloc pels britànics després d'haver tingut en comp'te l'experiència naval de la guerra russojaponesa. Els alemanys, però, aviat el varen imitar.

En començar la guerra, els francesos i els italians disposaven de flotes de guerra mitjanes i, pel que fa als russos, estaven fent grans esforços per a refer-se del desastre de Tsushima¹³¹.

Ahora que les potències navals milloraven i incrementaven els seus vaixells de superfície, desenvolupaven també una nova espècie d'unitat naval, els submarins, que acabarien essent una de les armes més impressionants de la guerra. Els peoners de la seva construcció havien estat França i els Estats Units, i la producció havia augmentat en el transcurs de la dècada anterior al 1914. Però són els alemanys qui el milloren notòriament; hi introdueixen el periscopi —innovació fonamental, per raons òbvies— i, d'ençà del 1907, li poden adjudicar funcions en mar oberta com a resultat de la seva major autonomia, deguda als motors diesel. El 1914, encara que els aliats sumaven moltes més unitats, els submarins alemanys eren molt més perfectes (Keith Robbins, 1984, p. 91). La seva eficiència quedà demostrada d'entrada, en enfonsar en un mateix dia de setembre del 1914 tres creuers britànics, l'*Aboukir*, el *Hogue* i el *Cressy*. Aquest fet va provocar una "periscopiti" general i se'n va derivar la batussa sistemàtica contra foques, onades o qualsevol altre objecte susceptible d'ésser confós amb un periscopi (Regan, 1989, pp. 331 i ss).

Els submarins, concebuts bàsicament per a atacar vaixells de guerra, mostraran tanmateix una eficàcia enorme contra els vaixells mercants. Per a eliminar mercants, que no els poden fer cap mal perquè no van armats, els submarins emergeixen i hi fan foc de canó: les municions de canó ocupen molt menys lloc que no els torpedes i, així, n'estalvien, bo i reservant-los pels

¹³¹ Royal Navy: aprox. 65 vaixells de guerra; 120 creuers sense comptar els destructors i els vaixells menors. Alemanya: 40 vaixells de guerra; 57 creuers. França: 28 vaixells de guerra (només 2 *Dreadnought*); 34 creuers. Rússia aprox. 12; aprox. 12. Imperi austrohongarès, un xic menys que Rússia (Keith Robbins, 1984, p. 90)

atacs contra vaixells de guerra, als quals els han de d'aparar bo i submergir (A. Gilbert, 1988, p. 100). Alguns submarins tenen veritables rècords d'èxits en la seva missió, com l'*U-35*, francès, que va enfonsar 224 vaixells, la major part a la Mediterrània. (Ibidem, p. 99). Però el risc que corrien era elevadíssim: dels 307 submarins que l'imperi alemany posà en funcionament en el transcurs de tota la guerra, més de la meitat es perderen en acció (Jay Winter, 1988, p. 158). De més a més, les condicions de l'existència dins un submarí són especialment dures: l'espai és reduïdíssim i claustrofòbic, la possibilitat d'intimitat, nul·la i la feina, molt intensa. Tot es fa en situació d'aïllament perquè engegar l'aparell de ràdio delataria fàcilment la posició del submergible.

Els efectes que feien els torpedes dels submarins en un vaixell de guerra es poden veure en aquesta descripció feta pel tinent d'artilleria Pears, del *Palmouth*:

"Hi va haver un gran "boom" que va xocar al vaixell i després un bram sorprenentment silenciós que va alçar uns 4 peus en l'aire tota la part de davant i el vaixell es va sacsejar amunt i avall com si es volgués espolsar alguna cosa. Després van venir unes onades enormes que ho escombraven tot inclosos molts homes. En vaig veure que rodaven i d'altres que els llançaven al combès, però no en van matar cap. L'aigua em va picar fort a l'esquena però em vaig poder mantenir i així que la gran columna d'aigua de 300 peus va baixar, vaig començar de bufar la meua armilla salvavides que, per cert, em posava per primera vegada (...).

Un segon torpede encerta el *Palmouth*:

"no hi va haver pànic. Ningú no va saltar per la borda ni es van tirar a l'aigua rais ni barques¹³²".

Naturalment, els mastodòntics *Dreadnoughts* se sentien en perill davant dels submarins però, en realitat, els mitjans de què disposaven per a defensar-se'n van resultar eficaços. Es tracta de projectors de llum per a facilitar la localització, canons de tir ràpid i xarxes d'acer que els impedeixen l'accés a

¹³² És clar que la mostra de flama més britànica la va donar l'assistent del capità que, poc després del torpede, se li va presentar amb un whisky amb soda en safata de plata i va comunicar acte seguit a tots els oficials que havia preparat un àpat fred a la cabina del capità. (Liddle, 1985, pp. 122 i 124)

determinades zones marítimes, a més dels vaixells destinats a fer de cortina protectora, com els destructors. Aquest sistema de defensa s'havia iniciat amb la compareixença del torpede, una innovació dels anys seixanta eficaç a partir del 1876. Al llarg de la Primera guerra mundial s'introdueixen d'altres armes antisubmarines, com les càrregues explosives de profunditat, que es dipositaven al fons marí i s'accionaven amb les vibracions sonores. D'altra banda, la marina britànica introdueix els vaixells "Q", que són unitats amb aparença de mercants. Quan el submarí emergeix per tal de fer ús del seu foc de canó, la marineria, disfressada de civil fa ús del seu armament acuradament ocult. El més famós dels "Q" fou el *Hyderabad*.

Els submarins britànics tenen poques oportunitats d'actuació contra la marina alemanya: la de guerra fa poques sortides de les seves bases i la comercial es troba sotmesa al bloqueig practicat pel conjunt dels aliats. En canvi, els submarins alemanys tenen tres fases d'actuació especialment intensa contra els nombrosos vaixells dels aliats. La primera, de febrer a setembre del 1915; la segona la primavera del 1916 i la tercera des del primer de febrer del 1917 fins l'armistici. La major part de les dues primeres campanyes es desenvolupen segons les normes internacionals que prescriuen l'avís previ a l'atac en cas de vaixells mercants, als quals se'ls dona temps a salvar la tripulació abans de destruir la càrrega. Però la tercera campanya es fa à outrance i els vaixells s'enfonsaven sense deixar-los cap oportunitat. D'aquesta forma van morir uns 15.000 mariners civils. Hi va haver alguns enfonsaments famosos, com el del *Lusitania* (maig del 1915), que van facilitar enormement les campanyes propagandístiques dels aliats. La guerra submarina à outrance va ser molt intensa durant la primavera del 1917, però l'almirallat britànic no trobava els mitjans de contrarrestar-la i la pèrdua de tonatge es va disparar fins al punt de fer perillar estratègicament el proveïment dels aliats. Fou un moment en què el coronel Repington es va qüestionar:

"Que podrà guanyar la guerra, el nostre exèrcit, abans que la perdi la nostra armada?" (Regan, 1989, p. 334).

En efecte, es lluita contra els submarins de forma inadequada i sovint amb una ineficàcia patètica: el setembre del 1916 s'organitza la captura de tres submarins que, en una sola setmana, havien enfonsat 30 vaixells mercants, i per a destruir-los, munten un operatiu amb 49 destructors, 48 torpediners, 7 vaixells "Q" i 468 auxiliars armats (Regan, 1989, p. 336). Mentrestant, l'almirallat es nega sistemàticament a acceptar el suggeriment d'organitzar combois de protecció dels mercants, adduint raons tècniques

però, de fet, més aviat a causa del conservadorisme del comandament naval, que s'estimava més seguir lluitant amb els mètodes tradicionals; també hi comptava la humiliació que representava pels orgullosos mariners britànics l'haver de fer una tasca de simple "escorta" als vaixells civils. De fet, els combois eren una forma de navegació defensiva tradicional i que quan finalment es va acceptar, el maig del 1917, va demostrar la seva eficiència. En efecte, amb la col·laboració de l'observació aèria, l'escorta protectora del comboi mercant deixava els submarins en perill de patir un contraatac i alhora impedia els atacs de superfície. Tot i així, les activitats destructives dels submarins segueixen, a l'Atlàntic i a la Mediterrània fins a la fi de la guerra.

La guerra de cors també es practica amb vaixells de superfície. En aquesta versió, alguns vaixells alemanys es varen fer temiblement famosos, com l'Emden el qual, durant la tardor del 1914, va impedir el comerç marítim al golf de Bengala, alhora que realitzava nombroses incursions contra la costa. Aquestes activitats es practiquen també freqüentment a la Mediterrània.

Ja hem avançat que hi ha poques batalles navals de superfície (vid. cronologia). El novembre del 1914, la flota alemanya, que havia aconseguit defugir la persecució britànica i japonesa des del mar de Xina, s'enfronta a algunes unitats britàniques i n'enfonsa dues. Un mes després, la mateixa flota, sempre comandada per von Spee, ataca les Falkland però la indiscutible superioritat britànica la condemna a la derrota i els alemanys perden 4 vaixells i 1800 homes. Aquesta és la darrera batalla combatuda exclusivament amb foc de canó, sense submarins, torpedes, mines ni avions (Paul Kennedy, 1990, b, p. 331).

El gener del 1915 hi ha una topada a la mar del Nord, al Dogger Bank, i els alemanys hi perden el seu creuer cuirassat Blücher, cosa que els farà extremament prudents per a la resta de la guerra. L'única batalla de grans proporcions combatuda amb vaixells de superfície és la de Jutlàndia (o Skagerrak), a la primavera del 1916. Hi van participar 98 vaixells alemanys amb 900 canons (més de vint cuirassats, alguns d'ells del tipus Dreadnought) i 150 vaixells britànics (gairebé 30 cuirassats, alguns Dreadnoughts) amb 1700 peces d'artilleria (Alonso de Pedro i Martínez-Kléiser, 1988, pp. 164-167). A Jutlàndia s'hi posen en joc tots els avenços tècnics de què disposaven les marines de guerra —tret dels submarins, que hi fan un paper negligible— però això no vol pas dir que s'usessin amb eficiència: els britànics es troben amb greus dificultats d'informació, i a l'almirall Jellicoe no li arriben a temps totes les notícies que li calen per a prendre decisions. Allò que Liddell Hart anomenava "la boira de la guerra", que impedeix al combatent fer-se la paga

del que passa en el conjunt del camp de batalla, continua existint tot i l'ús de la ràdio. Els sistemes de senyals no s'usen correctament, la coordinació entre les unitats de la flota és insuficient i l'índex d'encert dels trets és ínfim. També es demostra la qualitat superior dels projectils i el blindatge dels bastiments alemanys i la millor punteria dels seus artillers.

D'altra banda, la Royal Navy també és extremament conservadora en l'ús de l'aviació i no n'aprofita tota la potencialitat per a obtenir informació tot i que en aquests moments ja es poden fer "aterratges" i envolades d'avions des de la coberta dels vaixells, i, en acabar la guerra, ja hi haurà vaixells portaavions. Les pèrdues patides pels dos contendents a Jutlàndia són elevades. Els britànics hi perden més de sis mil homes i uns 14 vaixells, i els alemanys, més de dos mil cinc-cents homes i uns 11 vaixells (Alonso de Pedro i Martínez-Kleiser, 1988, p. 175).

El resultat, tàcticament indecis, s'inclina estratègicament a favor de la Gran Bretanya malgrat la superioritat de les seves pèrdues, ni que només sigui pel fet que la seva preeminència naval ja no es discutirà més: la flota alemanya d'alta mar gosarà sortir poques vegades més de les seves bases. La seva darrera acció serà el novembre del 1917, quan en una operació de retirada de mines, es trobi hostilitzada per unitats britàniques. Un darrer intent de fer una sortida decisiva, l'octubre del 1918, provocarà un greu moti de la marineria, i la flota no bellugarà de Kiel. Posteriorment, els tractats de pau del 1919 obliguen Alemanya a cedir els seus vaixells als aliats. Però la fi de la flota alemanya d'alta mar no és tan humiliant com s'havia previst: un cop ancorada a Scapa Flow, a les Òrcades, els comandants alemanys, en una forma d'actuació segons la més genuïna tradició naval, barrinen els seus bastiments i els enfonsen (21-VI-1919).

El desig d'estalviar les accions de la flota per tal de mantenir-la com a carta a jugar en el moment de negociar la pau la comparteixen d'altres potències. Itàlia, per exemple, disposava d'homes granota d'una eficàcia molt reconeguda, capaços de fer sentir insegura la flota austrohongaresa de Cataro. A més, les característiques de l'Adriàtic, tan tancat, el feien domini privilegiat dels torpediners i entorpia els moviments dels grans cuirassats. Però la prudència italiana es feu memorable en alguns casos, com quan es va negar a arriscar-se a donar escorta a les restes de l'exèrcit serbi, després de la seva dramàtica retirada, l'hivern del 1915-1916.

De tot allò que hem dit fins ara es poden fer algunes deduccions sobre les condicions de vida i de combat en els vaixells de superfície: en quatre anys i escàs hi ha quatre batalles dignes d'aquest nom; la resta constitueix el domini de la rutina, trencada de tant en tant pels incidents amb els sub-

marius, rutina que depèn, no cal dir, de la mena de vaixell i de les tradicions de cada marina¹³³.

La marina és una societat tancada, molt jerarquitzada i que manté la major part de la disciplina de la seva tradició secular. Algunes marines, com la dels imperis rus o alemany són especialment autoritàries: els mals tractes als mariners hi sovintegen, units a una alimentació deficient. En el cas rus, aquestes circumstàncies ja havien provocat, la primavera del 1905, el motí al cuirassat *Potiomkin*. Pel que fa als alemanys la situació es tornà molt tensa a causa de l'obligada inactivitat, en el transcurs de la qual l'oficialitat encomanava a la marineria exercicis d'instrucció o tasques de manteniment excessives i això, unit a una ofensiva desigualtat en els proveïments de taula acabà provocant dos seriosos motins. Durant "l'hivern dels naps", del 1916 a 1917, quan no hi havia gaire res més per a menjar i els mariners es morien de fam, l'oficialitat de la marina disposava de plats exquisits i vins selectes. El mes d'agost del 1917 hi esclatà un motí, durament reprimit, i l'octubre del 1918, un de molt més greu. En canvi les condicions d'alimentació dels mariners britànics i les diferències socials no semblen pas inacceptables.

La comoditat o duresa de les condicions d'allotjament depenen de la mena de vaixell: una cosa és estar al buc insignia de la Gran Flota, prou ample i confortable, i una de molt diferent viure i treballar atapeït dins d'un destructor. Per exemple, en el destructor *Raider* de la flota britànica, els cent homes de la dotació havien de viure tan comprimits que ni els oficials no disposaven d'acomodació fixa per a dormir (Liddle, 1985, p. 143). Aquestes circumstàncies provoquen claustrofòbia i Jay Winter (1988, p. 158) aporta el testimoni d'un mariner alemany que, en una carta privada, anomena "la meva presó de ferro" el vaixell en què serveix.

Els mil inconvenients de la manca de privacitat i de la promiscuitat també els constata Ludwig Wittgenstein, que tenia com a missió ocupar-se del reflector del vaixell *Goplana*, en patrulla pel Vístula:

"a la coberta hi fa fred i a baix hi ha massa persones que xerren, criden, fan pudor, etc."

17-VIII-1914 (1991, p. 43).

¹³³La flota britànica oferia nombroses possibilitats d'esbarjo per al temps lliure, fonamentades gens sorprenentment en l'esport de competició: regates, partits de futbol a les bases en terra, etc.; però també s'hi ofereixen cinema i activitats teatrals (els mateixos mariners fan els papers femenins) o musicals. Quan hi ha permisos per a reparar el buc, la ciutat o poble que l'acull obsequia els mariners amb tota mena d'atraccions